

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Національний університет
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 95

Видавничий дім
«Гельветика»
2022

Збірник розраховано на наукових працівників, викладачів, студентів юридичних вищих навчальних закладів і практичних працівників органів державної влади й місцевого самоврядування.

Редакційна колегія:

д-р юрид. наук, проф. Г. І. Чанишева (головний редактор), д-р юрид. наук М. Р. Аракелян (заступник головного редактора), канд. юрид. наук О. В. Дикий (відповідальний секретар), д-р юрид. наук, проф. С. С. Андрейченко, д-р юрид. наук, проф. Л. Р. Біла-Тіунова, канд. юрид. наук В. А. Динту, д-р юрид. наук В. В. Дудченко, д-р юрид. наук, проф. Т. А. Латковська, д-р юрид. наук, проф. В. О. Туляков, д-р юрид. наук, проф. Г. О. Ульянова, д-р юрид. наук, проф. В. І. Фелик, професор права George A. Bermann (США), д-р юрид. наук, проф. Bernd Wieser (Австрія).

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet
Вченою радою Національного університету «Одеська юридична академія»,
протокол № 2 від 9 листопада 2022 року.

Свідectво про державну реєстрацію: КВ 19035-7825 ПР від 14.11.2011 р.

На підставі Наказу Міністерства освіти та науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) збірник включено до Переліку наукових фахових видань України категорії «Б» у галузі юридичних наук (081 «Право», 262 «Правоохоронна діяльність», 293 «Міжнародне право»).

Сайт видання: www.apdp.in.ua

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.1>*П. Д. Гуйван*

СТРОКИ В ДОГОВОРАХ ПРО ТИМЧАСОВЕ КОРИСТУВАННЯ МАЙНОМ

Постановка проблеми. Одним із найпоширеніших договірних відносин, за яким майно, що залишається у власності певної особи, передається іншій особі у користування на певний період, є майновий найм (оренда). Правове оформлення орендних відносин має давні цивілістичні традиції і своїм корінням сягає ще древнього Вавілону та Римської держави. Зокрема, у Законах царя Хаммурапі (1800 р. до н. е.), містяться численні статті, присвячені правовому регулюванню найму земельних ділянок, садів, жилого будинку, річкових суден, робочої худоби [1, с. 12-17]. У римському праві поширеним був договір найму речей, за яким одна сторона (наймодавець, *locator*) зобов'язувалася надати іншій стороні (наймачу, *conductor*) одну або кілька визначених речей для тимчасового користування, а ніша сторона зобов'язувалася сплачувати за користування ними певну плату (*merces*, *rencia*) і після припинення користування повернути речі у належному стані. Об'єктом *locatio-conductio rei* могли бути рухомі або нерухомі речі, в тому числі тварини і раби. При цьому об'єкт мав відповідати вимозі про його неспоживність. Адже в іншому разі не можна було після закінчення взаємин повернути ту ж річ, яку було отримано за договором [2, с. 192-193; 3, с. 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дане питання вивчалось такими ученими, як В.В. Луць, О.В. Дзера, Ю.М. Степаненко, В.С. Макаруч В.С., та інші. В літературі виказуються різні точки зору стосовно пріоритетів, що надавалися за римською правовою традицією при наймі: одні науковці наполягають на домінантному становищі наймодавця [4, с. 664], інші, навпаки, – наймача [5, с. 188]. Разом з тим, у темпоральному відношенні аспекти правового опосередкування орендних правовідносин вивчені недостатньо, питання лише окреслене та не досліджене ретельно. Науковий розвиток даної тези становить мету праці.

Виклад основного матеріалу. Чинний Цивільний кодекс України визначає договір майнового найму як такий, згідно з яким наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк. Предметом договору найму може бути річ, яка визначена індивідуальними ознаками і яка зберігає свій первісний вигляд при неодноразовому використанні (неспоживна річ). Законом можуть бути встановлені види майна, що не можуть бути предметом договору найму. Предметом договору найму можуть бути майнові права (ст. 759, 760 ЦКУ). Орендні відносини у сфері господарювання знайшли своє відображення і у Господарському кодексі України. Так, у ст. 283 ГКУ вказується, що за договором оренди одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування майно для здійснення господарської діяльності. У користування за договором оренди передається індивідуально визначене майно виробничо-технічного

призначення (або цілісний майновий комплекс), що не втрачає у процесі використання своєї споживчої якості (неспоживна річ).

Із наведених вище визначень, котрі містяться у Цивільному та Господарському кодексах України, бачимо, що за договором оренди майно передається наймачеві у користування. Разом з тим, цілком очевидно, що у більшості відносин майнового найму наймач отримує і тимчасове право володіння річчю. Скажімо, оренда комп'ютера, приміщення, земельної ділянки де-факто у більшості випадків супроводжується також отриманням речового права на володіння даним майном. Тож, відповідні норми українського законодавства мають бути відкориговані, приміром такими чином, як то зроблено у російському Цивільному кодексі: майно передається орендареві за плату у тимчасове володіння та користування або в тимчасове користування (ч. 1 ст. 606 ЦК РФ). Інакше кажучи, не усілякий орендар є володільцем, але користувачем він буде завжди. Таке коригування має не лише формальне, а й сутнісне значення. Бо, право володіння та користування підлягає речово-правовому захисту у разі його порушення будь-якою особою, коли ж мова йде про «голе» право користування, воно може отримати захист лише від власника за нормами зобов'язального права.

Відносини, пов'язані з передачею майна у тимчасове користування, формуються шляхом укладання договору майнового найму. За правилом ст. 759 ЦКУ за даним договором наймодавець передає або зобов'язується передати наймачеві майно у користування за плату на певний строк, інакше кажучи, тимчасовість володіння та користування річчю є визначальною умовою. Таким чином, упродовж договірної використання чужої речі наймач не може набути права власності на неї, він обов'язково повинен її повернути після закінчення дії договору. За користування майном наймач мусить сплачувати періодичні платежі упродовж тривалості договірних відносин. Якщо розмір плати не встановлений договором, він визначається з урахуванням споживчої якості речі та інших обставин, які мають істотне значення. Плата за користування майном вноситься щомісячно, якщо інше не встановлено договором. Приблизно такий же характер мають ці відносини і у сфері господарювання: одна сторона (орендодавець) передає другій стороні (орендареві) за плату на певний строк у користування індивідуально визначене майно виробничо-технічного, що не втрачає у процесі використання своєї споживчої якості. З наведених визначень вбачається, що даний договір може мати консенсуальний або реальний характер (ст 759 ЦКУ). Однак, відповідно до формулювання даного у ст. 283 ГКУ договір оренди може бути виключно реальним, тобто створювати правові наслідки для його сторін лише з моменту передачі речі [6, с. 198].

Повноваження розпоряджання майном передбачає не лише можливість його відчуження, а й встановлення різних обтяжень, таких, наприклад, як застава та залежне володіння на підставі договорів оренди, житлового найму, позики тощо [7, с. 37]. Згідно з правилами, встановленими чинним українським законодавством, подібні обтяження правочинами за участі власника або іншої особи, уповноваженої власником чи законом, жодним чином не впливають на можливість набуття володільцем права власності із впливом певного строку за аналогією з набувальною давністю користування чужим майном без відповідних повноважень.

Користування майном за договором найму обов'язково має тимчасовий характер, тож строк є суттєвою умовою даного договору [8, с. 59; 9, п. 2.6]. При цьому він може бути визначеним (контрагенти встановили певний термін чи подію, що обов'язково настане, які визначають момент закінчення договірних взаємин) або невизначеним. В останньому разі користування орендованим майном відбуватиметься знову-таки протягом певного часу, але визначення його темпоральних координат сторони віднесли до компетенції контрагентів. Кожен з них може заявити про закінчення договору у будь-який час, втім наймач після цього повинен повернути річ не негайно чи у семиденний строк, як того вимагає загальне правило ч. 2 ст. 530 ЦКУ, а упродовж одного місяця для рухомого майна та трьох місяців – для нерухомого. Такий правовий підхід слід визнати справедливим, позаяк мова йде про припинення відносин, що носили усталений та систематичний характер. Для господарських відносин строк, на який укладається договір оренди, є істотною умовою, відтак сторони мусять обов'язково досягти згоди стосовно тривалості цих взаємин.

Втім, тривалість орендних відносин не завжди віддається на відкуп учасників. Законом можуть бути встановлені максимальні (граничні) строки договору найму окремих видів майна. Так, згідно з ч. 3 ст. 93 Земельного кодексу оренда земельної ділянки може бути короткостроковою – до 5 років та довгостроковою – не більше 50 років. Якщо до спливу встановленого законом максимального строку найму жодна із сторін не відмовилася від договору, укладеного на невизначений строк, він припиняється зі спливом максимального строку договору. Договір найму, строк якого перевищує встановлений законом максимальний, вважається укладеним на період, що відповідає максимальному строку. Таке ж правило міститься і в правових актах, котрі регулюють тривалість відносин із договірною найму житла.

Таким чином, як бачимо, спеціальне законодавство України про оренду досить часто встановлює випадки, коли істотною умовою є *визначений* строк договору оренди. Це стосується, зокрема, господарських відносин щодо тимчасового користування чужим майном, оренди земельних ділянок у межах встановлених максимальних строків. У ст. 16 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» також вказується, що строк, на який укладається договір, є істотною умовою останнього. При цьому укладений сторонами договір оренди в частині істотних умов повинен відповідати примірному договору оренди, що затверджується Кабінетом Міністрів України – щодо майна державної власності; представницькими органами місцевого самоврядування – щодо майна комунальної власності. Згідно з п. 11 Примірного договору оренди єдиного майнового комплексу державного підприємства, його відокремленого структурного підрозділу, затвердженого постановою КМУ № 820 від 12 серпня 2020 року, суттєвою умовою даної угоди є строк її дії з чітко визначеними початковим та кінцевим термінами. Таким чином, не встановлення конкретного періоду орендних відносин у наведених прикладах тягне неукладеність договору з усіма витікаючими наслідками [10, с. 152–153].

Учасники договору майнового найму від часу виникнення договірних відносин набувають конкретного правового статусу, котрий включає їхні суб'єктивні права щодо здійснення певних позитивних дій та вимагання необхідної поведінки

від контрагента, а також юридичні обов'язки, що кореспондують повноваженням *vis-a-vis*. Даний статус має важливі темпоральні координати, встановлені чинним законодавством та самими учасниками взаємин. Як вже відзначалося, договір майнового найму (оренди) може мати як консенсуальний, так і реальний характер. Якщо наймодавець зобов'язується передати річ наймачеві у користування, він мусить виконати цей обов'язок негайно або в обумовлений строк після початку дії договору. Виконання даного обов'язку наймодавцем є проявом належного здійснення ним умов консенсуальної угоди [11, с. 338]. При непереданні наймодавцем майна, наймач має право за своїм вибором вимагати від нього передання майна і відшкодування збитків, завданих затримкою, чи відмовитися від договору найму і вимагати відшкодування завданих йому збитків. Коли ж момент виникнення відносин пов'язаний з фактом передачі майна від наймодавця до наймача з метою використання останнім, договір має реальний характер [12, с. 142]. В окремих випадках закон встановлює саме такий початок договірних орендних відносин: приміром з моменту передання наймачеві будівлі або іншої капітальної споруди (їх окремої частини, що оформляється відповідним документом (актом), який підписується сторонами договору, починається обчислення строку договору найму, якщо інше не встановлено договором (ч. 1 ст. 795 ЦКУ).

Якщо нормативне регулювання тривалості договірних орендних відносин, особливо за невизначеності строку, як правило, зауважень не викликає, то інша норма чинного законодавства, котра визначає порядок продовження дії договору, нічого, крім подиву не викликає. Мова йде про правило статті 764 ЦКУ, котра встановлює правові наслідки продовження користування майном після закінчення строку договору найму: у разі, коли наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця, договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений договором. Подібний пасаж знаходимо і в Господарському кодексі України – у разі відсутності заяви однієї із сторін про припинення або зміну умов договору оренди протягом одного місяця після закінчення строку дії договору він вважається продовженим на такий самий строк і на тих самих умовах, які були передбачені договором (ч. 4 ст. 284 ГКУ).

Коментоване правило пронизало усі відповідні підзаконні акти держави, воно жваво коментується та застосовується у судовій практиці. Між тим, як законодавець і правозастосовні органи, так і цивілісти вперто закривають очі на кричущі суперечності вказаного юридичного механізму самій сутності та призначенню темпорального регулювання зобов'язальних взаємин¹, його прямій неузгодженості з іншими нормами того ж цивільно-правового інституту. Почнемо з того, що строк є істотною умовою договору майнового найму, часовою межею здійснення права на оплатне користування чужим майном. Поза межами встановленого у договорі періоду договірні взаємини щодо оренди не існують. Про це, зокрема, чітко вказано у ст. 26 ЗУ «Про оренду державного та комунального майна» та ст. 291 ГКУ: договір оренди припиняється у разі

¹ Заради справедливості слід зазначити, що у публіцистиці зустрічаються критичні зауваження на адресу коментованого правила, але то відбувається лише з огляду на суперечливість його правозастосування, а не у зв'язку з неправильністю по суті: див. [13, с. 136–138].

закінчення строку, на який його було укладено. Такий же висновок витікає і з дослідження змісту ч. 1 ст. 763 ЦКУ. Адже, якщо закон каже, що договір найму укладається на строк, встановлений договором, цілком логічно, що він встановлює часові межі договірних взаємин, і поза ними їх просто не існує.

Отже, якщо, приміром, суб'єкт А (орендодавець) уклав договір з суб'єктом Б (орендарем) про користування останнім автомобілем з 10 червня по 25 листопада, за логікою договір закінчиться саме 25 листопада, а наступного дня – 26 листопада орендар мусить повернути річ власнику у стані, в якому вона була одержана, з урахуванням нормального зносу, або у стані, який було обумовлено в договорі. Невиконання даного обов'язку в установленний строк та його прострочення тягне наслідки, передбачені, зокрема, у ст. 785 ЦКУ – наймодавець має право вимагати від наймача сплати неустойки у розмірі подвійної плати за користування річчю за час прострочення. Таким чином, приходимо до висновку, що користування майном після закінчення договору оренди є неправомірним, виникає охоронне правовідношення, до змісту якого входять вимоги про виконання обов'язку в натурі (повернення речі), сплату неустойки, відшкодування збитків тощо. За даними вимогами у разі їх здійснення у судовому порядку починається перебіг позовної давності.

Все, здавалося б, прозоро і зрозуміло: використання автомобіля 26 листопада, 1 грудня і 20 грудня є незаконним. Але на заваді стає припис статті 764 ЦКУ, за яким хоча і непогоджене, але беззаперечне користування наймачем чужим майном протягом місяця від часу закінчення дії договору свідчить про переукладення договору, що вплив, на новий період тієї ж тривалості. Відразу виникає ціла низка питань, які за іншої правової побудови коментованих взаємин не мали би права на існування. При цьому, за великим рахунком, розумної відповіді на вказані питання немає. Тож і доводиться вищим судовим органам та іншим солідним правозастосовним та правокоментуючим установам займатися невдячною роботою – підлаштовувати конкретні взаємини учасників договору під відверто антиправову конструкцію. Так, Вищий господарський суд України підкреслює, що зі змісту статей 759, 763 і 764 ЦК України, частини другої статті 291 ГК України, частини другої статті 17 та частини другої статті 26 Закону України «Про оренду державного та комунального майна» вбачається, що після закінчення строку договору оренди він може бути продовжений на такий самий строк, на який цей договір укладався, за умови, якщо проти цього не заперечує орендодавець [9]. Дане тлумачення не виглядає розумним, бо, як відомо, подовжитися може лише те явище, що триває. Після закінчення договору зі спливом строку його дії, як то передбачено у ст. 26 ЗУ «Про оренду державного і комунального майна» (у попередній редакції) та ст. 291 ГКУ, не може бути мови про продовження.

Крім того, після закінчення періоду дії договору оренди проблемними за такого підходу відразу стають правові статуси учасників відносин. Особливо це стосується орендаря. Скажімо, він за наведеним вище прикладом продовжує користуватися автомобілем протягом 25 днів після закінчення договору, а орендодавець стосовно цього жодних претензій не виказує. Орендар усвідомлює, що додаткове п'ятиденне користування річчю у такому ж режимі призведе до переукладення договору. Строк чинності нових договірних взаємин буде тим же, що і раніше. Його

перебіг почнеться від першої дати після закінчення дії попереднього договору, хоча сторонам про це стане відомо пізніше – за місяць. Але такі сподівання далекі не означають, що власник не може висловити свої заперечення у наступні 5 днів. Якщо він вчинить подібні дії до спливу місячного строку від дати закінчення періоду дії договору оренди, це свідчитиме про не укладення нового договору на наступний період. Цілком логічно, що договірні відносини будуть вважатися припиненими від моменту закінчення строку, встановленого у первинному договорі. Відтак, «виявиться», що орендар упродовж певного досить тривалого строку незаконно користувався чужим майном, не виконував обов'язку щодо повернення речі, тож мусить за таке правопорушення сплатити неустойку в розмірі подвійної орендної плати.

Ретельне дослідження питання показує, що вказаний нормативний підхід є відголоском ще римських цивілістичних традицій, коли за договором найму припускався так званий – *tacito locatio* – мовчазний найм, тобто автоматичне подовження договору на невизначений строк, якщо відсутні заперечення сторін [14, с. 209]. Але за правилами римського приватного права відношення до матеріальних строків було дуже вільним. Період відносин визначався не у зв'язку з попередньою домовленістю контрагентів, а, виходячи із тривалості фактичного користування річчю. Так, прийняття наймодавцем внесеної на наступний строк плати, створювало обов'язок наймодавця притримуватися умов договору впродовж цього періоду [15, с. 582–583]. Натомість вважалося, що наймач сплачує лише за той час, протягом якого він використовував річ [16, с. 391]. В нинішніх умовах кардинально змінилася оцінка строку договору майнового найму – він є істотною умовою, яка впливає на зміст відносин з точки зору їхньої тривалості. Тож фактичні взаємини учасників мають значення радше як допоміжні чинники порівняно із домовленостями сторін, що були досягнуті при укладенні договору.

Підсумовуючи викладене, можемо зробити висновок про хибність правового припису про автоматичне продовження договору оренди у разі мовчання наймодавця протягом одного місяця з моменту його закінчення. Це де-факто призводить до можливих зловживань. Як позитив, маємо відзначити, що останні зміни до чинного законодавства певним чином виправили таку ситуацію, принаймні в царині регулювання відносин з оренди державного майна. В новій редакції Закону України «Про оренду державного та комунального майна» відсутній імператив про автоматичність переукладення договору у разі відсутності заперечень з боку наймодавця протягом місяця. Також у новітніх постановах КМУ № 820 від 12 серпня 2020 року, якими затверджені Примірні договори оренди державного майна, відсутній припис про таку можливість подібної пролонгації. Але, у більш юридично значимих актах, таких як Цивільний і Господарський кодекси України, подібне неправильне за суттю положення продовжує залишатися.

Література

1. Хачатуров Р. Л. Источники права. Вып. 1. Тольятти: Акцент, 1996. 512 с.
2. Договірне право України. Особлива частина: навч. посіб. /Т. В. Боднар, О. В. Дзера, Н. С. Кузнецова ...: за ред. О. В. Дзери. К.: Юрінком Інтер, 2009. 1200 с.
3. Калаур І.Р. Поняття договору найму у стародавньому Римі та актах кодифікації цивільного законодавства на українських землях. *Часопис Академії адвокатури України*. 2013. № 20. С. 1–7.

4. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга вторая: договоры о передаче имущества. М. : Статут, 2000. 800 с.
5. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права: учебник. М. : ЗЕРЦАЛО, 2000. 245 с.
6. Паскевич Ю. В. Правовая природа договору найму (оренди). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2013. Вип. 22. Т. 1. С. 197–200.
7. Коновалов А. В. Владение и владельческая защита в гражданском праве. СПб. : Юридический центр Пресс, 2001. 299 с.
8. Абесалашвили М. З. Существенные условия и срок договора аренды. *Бизнес в законе*. 2011. № 2. С. 58–61.
9. Постанова Пленуму Вищого господарського суду України № 12 від 29.05.2013 р. «Про деякі питання практики застосування законодавства про оренду (найм) майна». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-13>
10. Подоляк С. А. Неукладеність господарських договорів – погляд зблизка. *Часопис Київського університету права*. 2009. № 2. С. 151–154.
11. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України: у 2-х т. 4-е вид. перероб. і допов. / за ред. О. В. Дзери, Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. К. : Юрінком Інтер, 2010. Т. 2. 1176 с.
12. Луць В. В. Строки і терміни в цивільному праві : монографія. К. : Юрінком Інтер, 2013. 320 с.
13. Степаненко Ю. М. Особливості пролонгації договору оренди нерухомості: теорія і практика. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2012. № 10. С. 134–141.
14. Макарчук В. С. Римське приватне право : навчальний посібник. К. : Атіка, 2007. 256 с.
15. Дождев Д. В. Римское частное право: учебник / под общ. ред. В. С. Нерсисянца. 2-е изд., измен. и дополн. М. : НОРМА, 2000. 784 с.
16. Гримм Д. Д. Лекции по догме римского права. М. : Зерцало, 2003. 496 с.

Анотація

Гуйван П. Д. Строки в договорах про тимчасове користування майном. – Стаття.

У цій статті проводиться наукове дослідження питання про темпоральні координати здійснення належних дій учасниками відносин із тимчасового користування чужим майном. Робиться історичний огляд розвитку орендних взаємин у різних суспільствах, наголошується, що від самого їхнього початку був встановлений тимчасовий характер такого користування. Час його є істотною умовою відповідного договору. При цьому він може бути чітко встановлений контрагентами або невизначеним. У останньому разі закінчення користування річчю має відбуватися за правилом Цивільного кодексу. Це може статися за вимогою наймодавця, але таким же правом наділений і наймач. Кожен з них може заявити про закінчення договору у будь-який час: наймач після цього повинен повернути річ не негайно чи у семиденний строк, як того вимагає загальне правило ч. 2 ст. 530 ЦКУ, а упродовж одного місяця для рухомого майна та трьох місяців – для нерухомого. У темпоральному відношенні автором критично оцінені норми діючого законодавства, котре нормує порядок продовження дії договору після закінчення номінального строку його дії. Мова йде про правило статті 764 ЦКУ, котра встановлює правові наслідки продовження користування майном після закінчення строку договору найму: у разі, коли наймач продовжує користуватися майном після закінчення строку договору найму, то, за відсутності заперечень наймодавця протягом одного місяця, договір вважається поновленим на строк, який був раніше встановлений. Наводиться конкретна аргументація щодо суперечності вказаного юридичного механізму самій сутності та призначенню темпорального регулювання зобов'язальних взаємин. Адже строк є істотною умовою договору майнового найму, часовою межею здійснення права на оплатне користування чужим майном, а наведене правило практично нівелює цей основоположний принцип, дозволяючи нелегітимне користування майном упродовж місяця після закінчення договору. Крім того, така диспозиція на практиці призводить до численних зловживань. Автор позитивно оцінює законодавчі новели, що вилучили вказане правило з норм про оренду державного і комунального майна. Але проблема поки що залишається, бо подібні приписи ще містяться у Цивільному та Господарському кодексах.

Ключові слова: строк оренди, поновлення договору після його закінчення.

Summary

Guyvan P. D. Terms in contracts for temporary use of property. – Article.

In this article, a scientific study of the question of the temporal coordinates of the performance of appropriate actions by participants in the relationship for the temporary use of someone else's property is conducted. A historical overview of the development of lease relationships in various societies is made,

it is emphasized that the temporary nature of such use was established from their very beginning. Its time is an essential condition of the relevant contract. At the same time, it can be clearly established by counterparties or undefined. In the latter case, the end of the use of the thing must take place according to the rule of the Civil Code. This can happen at the request of the landlord, but the tenant has the same right. Each of them can declare the end of the contract at any time: after that, the tenant must return the item not immediately or within a seven-day period, as required by the general rule of Part 2 of Art. 530 of the Civil Code, and within one month for movable property and three months for immovable property. In terms of time, the author critically evaluated the norms of the current legislation, which regulates the procedure for extending the validity of the contract after the end of the nominal term of its validity. We are talking about the rule of Article 764 of the Civil Code, which establishes the legal consequences of continuing to use the property after the expiration of the lease agreement: in the event that the lessee continues to use the property after the expiration of the lease agreement, then, in the absence of objections from the lessor within one month, the agreement is considered renewed for the term, which was previously installed. A specific argument is presented regarding the contradiction of the specified legal mechanism to the very essence and purpose of temporal regulation of binding relationships. After all, the term is an essential condition of the property rental agreement, the time limit for the exercise of the right to paid use of someone else's property, and the given rule practically nullifies this fundamental principle, allowing illegitimate use of property within a month after the end of the contract. In addition, such a disposition in practice leads to numerous abuses. The author positively evaluates the legislative amendments that removed the specified rule from the norms on the lease of state and communal property. But the problem still remains, because similar prescriptions are still contained in the Civil and Economic Codes.

Key words: lease term, contract renewal after its expiration.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.2>*І. В. Кріцак*

**ПРИНЦИП РІВНОСТІ В АСПЕКТІ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ СУСПІЛЬНОГО ЖИТТЯ
ТА ВИБУДОВУВАННЯ НОВИХ ГРАНЕЙ КРИМІНОТЕОЛОГІЇ:
ВИКЛИКИ І ЗАГРОЗИ СЬОГОДЕННЮ**

*«Возмите иго Мое на себе, и научитесь от Мене,
яко кроток есмь и смирен сердцем»
(Мф. 11:29)*

*«Нет уже Иудея, ни язычника; нет раба, ни свободного;
нет мужеского пола, ни женского:
ибо все вы одно во Христе Иисусе»
(Гал. 3:28)*

*«Ибо, если в собрание ваше войдет человек
с золотым перстнем, в богатой одежде,
войдет же и бедный в скудной одежде, и вы,
смотря на одетого в богатую одежду,
скажете ему: тебе хорошо сесть здесь,
а бедному скажете: ты стань там, или садись здесь,
у ног моих, то не пересуживаете ли вы в себе
и не становитесь ли судьями с худыми мыслями?»
(Иак. 2:2-4)*

*Наука несе в собі потужний заряд
не лише дослідницької діяльності.
У ній спостерігається багато виховних
і ціннісних аспектів, на які слід постійно звертати увагу.*

Актуальність розроблення теми наукового дослідження. Ідеї свободи, рівності та братства постійно супроводжували розвиток людського суспільства: від визнання людини найвищою соціальною цінністю в межах гуманістичних теорій епохи Відродження до сучасного періоду розуміння єдності доль світової цивілізації [1, с. 184]. Стаття 1 Загальної декларації прав людини, прийнятої Генеральною Асамблеєю ООН 10.12.1948 р. (далі – Декларація), встановлює: «Усі люди народжуються вільними й рівними у своїй гідності та правах. Вони наділені розумом і совістю та повинні чинити один щодо одного в дусі братства» [2]. Декларація надає також відкритий перелік ознак, за якими забороняється будь-яка дискримінація кожної людини. Кожна людина повинна мати усі права й свободи незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань,

національного чи соціального походження, майнового, станового або іншого статусу. Окремі статті Декларації (статті 3, 5) закріплюють права кожної людини на життя, свободу й особисту недоторканність, а також містять заборони катувань, жорстоких, нелюдських або таких, що принижують людську гідність, видів поводження та покарання. Ідея рівності є багатофункціональною категорією, набуває змісту парадигмального комплексу під час досліджень як соціально-політичних ідей, так і правових ідей – принципів, що відповідним чином закріплюються в різних галузях законодавства. Ця ідея не лише забезпечує рівний доступ кожної людини до вільного користування всіма правами та свободами, проголошеними Декларацією, а й надає кожній людині рівний захист від будь-якої дискримінації чи підбурювання до такої дискримінації (стаття 7 Декларації) [1, с. 184].

Конституційний вимір принципів рівності та законності. На конституційному рівні проголошено, що Україна є правовою державою. Правова держава – це організація політичної влади, діяльність якої заснована на верховенстві права, законності, гарантуванні прав і свобод людини та взаємній відповідальності особи і держави. Метою існування такої держави є забезпечення прав і свобод особи, а одним з основоположних принципів її функціонування – рівність усіх перед законом [3, с. 22]. Принцип рівності є рушійною силою у сфері прав людини. Він також є одним із стовпів процесу розвитку людського потенціалу. Результатом суспільного розвитку стало укорінення правил, цінностей, інститутів та юридичних норм для зміцнення рівності і ліквідації дискримінації. Відповідно до ч. 1 ст. 24 Конституції України громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Згідно з п. 1 ст. 92 Конституції України права і свободи людини і громадянина, гарантії цих прав і свобод; основні обов'язки громадянина визначаються виключно законами України [4]. Разом з цим, слід розуміти, що принцип рівності перед законом є базовим принципом не лише конституційного, а й адміністративного, кримінального, цивільного й інших галузей права, що робить можливим проведення, так би мовити, галузевих досліджень названої проблематики [3, с. 22].

Розділі II Конституції України «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина», прагнучи встановити певні правові гарантії юридичної рівноправності, вказує, що: «усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах; права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними»; «громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом; не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками»; «рівність прав чоловіка й жінки забезпечується наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності; у здобутті освіти і професійній підготовці; у праці та винагороді за неї; встановленням пенсійних пілг; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок; створенням умов, які дають можливість жінкам поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пілг вагітним жінкам і матерям». Закріплення зазначених принципів

формальної рівності на конституційному рівні, звичайно, ще не означає реального його виконання, але дає змогу говорити (виходячи з існування необхідної правової основи для реалізації принципу соціальної справедливості в Україні) про можливість формування якісно нової моделі взаємин між державою і його громадянами, здійснення відповідно до проголошених принципів перетворення у всіх сферах громадського життя, забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина. Дослідження справедливості, законності та рівності як феноменів суспільної дійсності, зв'язку їхніх теоретичних положень з умовами практичного здійснення являють собою не лише важливу наукову, але й практичну проблему. Історичний досвід функціонування державно-правових систем багатьох країн світу свідчить проте, що дотримання в них вимог справедливості, законності і рівності сприяє розкриттю права не лише як засобу втілення інтересів членів суспільства, але й як інструмента реалізації особистих інтересів індивідів, їхньої свободи. За своєю суттю вони є якісною характеристикою права, забезпечують його зміст. Тому дослідження справедливості, законності та рівності необхідно не лише для визнання принципів суспільного життя, але й для створення на їхній основі відповідних норм права [5, с. 79–80].

Історико-правові аспекти принципу рівності. Т. В. Чехович, зауважує, що статтею 24 Конституції України закріплена юридична рівність громадян, яка визначає однаковість юридичного положення, рівність суспільного становища людей за законом. Вона полягає у формальній рівності юридичних прав та свобод. Принцип рівності перед законом широко використовується майже у всіх галузях права в межах правової системи України. Він отримав своє нормативне закріплення як на рівні між народного права, так і на рівні національної правової системи, зокрема в Основному Законі України та в чинному законодавстві України, а також у підзаконних нормативно-правових актах. Однак зрозуміти суть цього принципу та його значення в сучасній Українській державі можна лише здійснивши аналіз історико-правових витоків ідеї рівності, її розвитку і становлення у вітчизняній правовій думці, закріплення на конституційному рівні тощо [6, с. 17]. Різним етапам історичного розвитку прав людини характерні свої масштаб і міра свободи, коло суб'єктів і відносин, тобто свій зміст принципу рівності. Більше того, науковці наголошують на тому, що історія права являє собою еволюцію змісту, масштабу і ступеня саме правової рівності [7, с. 290].

Важливо звернути увагу на те, що принципи права історичні, а це означає, що нема вічних і незмінних принципів і кожний тип права має свої принципи [8, с. 102]. Історично ідея рівності перед законом має глибоке коріння. Її витoki можна знайти в давніх цивілізаціях, а зокрема в Стародавній Греції та Римі. Так, у Стародавньому Римі говорили: *Legessunt inventae quae cum omnibus semper una atque eadem voce loquerentur* – закони звертаються до всіх одним і тим же голосом [9, с. 660]. Однак рівність у праві та рівність перед законом, як одна із форм її прояву, мала певну особливість. Мова йде про те, що право давніх держав, наприклад право Стародавнього Єгипту, Вавилону, Риму, Греції, Індії, та феодалне право, наприклад право франків, ранньофеодальної Англії, Німеччини, Франції та ін., було диференційованим, тобто говорити про рівність перед законом

у сучасному розумінні цього принципу немає підстав. Фактично в той час існував поділ суспільства на різні класи, або страти за різними ознаками, а зокрема: за походженням, за статевою ознакою, за майновим цензом, за віком та ін. Тобто існувала не лише фактична, але й юридична нерівність осіб перед законом. Особливо це стосувалося питання про відповідальність за вчинення того чи іншого правопорушення [6, с. 17].

Сутність принципу рівності перед законом. Законність – це засада, сфера діяльності якої надзвичайно широка. Вона стосується всіх стадій та інститутів судового процесу, всіх його суб'єктів, поширюється на всі дії і процесуальні рішення, характеризує всі грані процесуальної діяльності та процесуальних відносин, пронизує всі інші засади і значною мірою сприяє їх фактичній реалізації. Законність посідає особливе, провідне місце серед інших засад судового процесу, які розкривають і конкретизують її, становлять її зміст. Законність – загальна, універсальна засада, яка знаходить вияв у всіх засадах і нормах права, характеризує усі сторони судочинства [5, с. 77].

В. В. Копейчиков, зазначав, що: «Принципи права – це його основні засади, вихідні ідеї, що характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю і відображають суттєві положення права» [10, с. 108]. На думку Дж. Локка, стан, притаманний усім людям від природи, – це стан повної свободи і рівності. «Нікому не належить більше, ніж іншим: бо ніщо не є настільки очевидним ніж те, що створіння одного виду та класу... мають бути також рівними між собою, без будь-якого підпорядкування чи підлеглості...» [11, с. 131].

Зрозуміло, що суть принципу рівності громадян перед законом неможливо виявити без аналізу такої категорії як «рівність». При цьому, слід відзначити, що незважаючи на нібито зрозумілу суть ця ідея і досі залишається предметом численних дискусій у науковій літературі. Так, на думку авторів оксфордського політичного словника, ця нормативна вимога передбачає чотири основні аспекти, які суттєво відрізняються один від іншого, хоча і не є незалежними: 1) рівна повага в межах певної схеми процесу ухвалення постанов – вимога виявляти рівну повагу до думки кожного; 2) об'єктивне ставлення – вимога однакового розгляду однако-вих випадків; 3) рівність розподілу – вимога отримання кожним рівної частки певного блага; 4) рівність результату – вимога, згідно з якою індивіди після процедури розподілу повинні опинитися в однакових умовах [12, с. 596].

Сьогодні ідея рівності реалізується в праві за допомогою чотирьох пов'язаних між собою загальних принципів: 1) принципу рівності перед законом; 2) принципу рівності перед судом; 3) принципу рівності прав і свобод людини і громадянина; 4) принципу рівності обов'язків людини і громадянина. Водночас, суть рівності перед законом полягає у вимозі однакового підходу до людей – усупереч тому, що вони різні [13, с. 144]. К. Хессе, зазначає: «Це правило вимагає застосування права без винятків до будь-кого, незважаючи на особистість: унаслідок нормування прав кожний наділений рівною мірою правами й обов'язками, а державній владі заборонено використовувати чинне право в інтересах чи на шкоду окремій особі» [14, с. 215].

Для принципу рівності громадян перед законом як принципу права властиві такі ознаки: регулятивність, нормативність, об'єктивна обумовленість, фіксація

в міжнародних договорах, законах та інших зовнішніх формах права, забезпеченість, концентрованість, засадничість, високий рівень абстрагування, імперативність, стабільність. Всі ці характеристики цього конституційного принципу права мають суттєве значення, адже дають можливість отримати комплекс уявлення про його природу. Рівність громадян перед законом передбачає те, що кожен є адресатом вимог закону у рівній мірі. Виключається створення штучної диспропорції у правах і обов'язках, за якої одні громадяни будуть мати виключно права, а на інших будуть покладатися виключно обов'язки. Крім того, рівність перед законом передбачає рівну відповідальність будь-кого на рівних підставах, у аналогічних ситуаціях, при вчиненні правопорушення. Тобто виключається можливість безпідставного звільнення від юридичної відповідальності правопорушника, а також настання додаткових санкцій для правопорушника за ознакою статі, раси, віросповідання, належності до будь-якої політичної сили та ін. [15, с. 42–43].

Дотримання судом принципу рівності. Дотримання принципу рівності є обов'язковою вимогою закону, якої зобов'язаний дотримуватись суд під час здійснення правосуддя. Разом з тим нормативно-правові акти не закріплюють механізм реалізації цього принципу, способи його дотримання й можливі шляхи порушення, відповідальність за його порушення, процедури контролю за його дотриманням тощо. Стосовно дотримання принципу рівності адміністративними судами, то зміст принципу рівності може бути викладеним наступним чином: 1) суд повинен неухильно дотримуватись принципу рівності у своїй діяльності; 2) суд зобов'язаний забезпечити рівне ставлення до сторін судового процесу шляхом об'єктивного, неупередженого розгляду справи по суті, не надаючи привілеїв та не здійснюючи обмежень щодо однієї зі сторін процесу; 3) під привілеями можна розуміти надання більших прав, більшого часу для вчинення процесуальних дій, приділення більшої уваги одній стороні порівняно з іншою, задоволення всіх клопотань й вимог незалежно від їх суті, змісту й обґрунтованості тощо; 4) під обмеженнями можна розуміти надання менших прав, меншого часу на вчинення процесуальних дій, приділення меншої уваги порівняно з іншою стороною, ігнорування слів, клопотань, заперечень, пояснень, грубе перебивання тощо; 5) суд повинен забезпечити сторонам однакову можливість реалізувати свої процесуальні права та простежити за належним виконанням процесуальних обов'язків. При цьому таке забезпечення може здійснюватись у різноманітний спосіб, наприклад, шляхом: належної, адекватної, своєчасної реакції суду на дії, висловлювання, клопотання сторін; уважного вислуховування доводів сторін; своєчасного видання ухвал у випадках, встановлених законом; прийняття клопотань, поданих сторонами, тощо. Як показує вивчення судової практики, таке забезпечення може здійснюватись у тому числі і шляхом надання другій із сторін можливості ознайомитись з інформацією з обмеженим доступом, до якої за звичайних обставин є доступ лише в суб'єкта владних повноважень – сторони в судовому процесі (звичайно, якщо ця інформація має відношення до справи); 6) суд повинен однаково застосовувати й тлумачити норми законодавства в однакових випадках, якщо інше не передбачено законом або не зумовлено об'єктивними обставинами справи. У такий спосіб може реалізовуватись вимога стосовно дотримання принципу рівності під час здійснення судочинства. Для

вдосконалення чинного законодавства, створення можливостей для виконання вимоги дотримуватись принципу рівності та можливостей контролю за її виконанням, забезпечення ефективності цієї вимоги на практиці, її реальної дії – необхідно закріпити на нормативному рівні зміст принципу рівності в судовому процесі, способи його реалізації й забезпечення, а також інші елементи механізму забезпечення рівності громадян перед законом і судом у судочинстві [16, с. 147–148].

Гендерна рівність в аспекті рівності у правах чоловіка та жінки. На початку ХХІ ст. громадськість почала активно цікавитися гендерною проблематикою. Зокрема, з'явилася велика кількість наукових розвідок, які спробували донести до суспільства питання, пов'язані з гендерними відносинами, і як наслідок – гендерною рівністю у суспільстві [17; 18]. Вчені стверджували про дисбаланс розвитку українського суспільства та нерівномірність представлення жінок в політичному, економічному секторах, а також у секторі безпеки. Тому й не дивно, що виникла потреба у створенні базового законодавчого акту, в якому було б закладено основи подальшої гендерної стратегії держави. Ним став, прийнятий у 2005 р., Закон України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків». Його основна мета полягала у забезпеченні правових засад рівноправності представництва чоловіків та жінок у різних сферах життєдіяльності суспільства, а також зменшенні дискримінаційних проявів за ознакою статі й усуненні дисбалансу в реалізації прав і свобод між чоловіками та жінками [19, с. 60].

Т. Д. Чубіна зауважує, що підписання Україною у 2014 р. Угоди про асоціацію з Європейським Союзом поставило перед нашою державою нові важливі завдання, такі як розроблення нових концептуальних підходів до формування основних засад гендерної політики, які лягли б в основу розуміння більшістю українського соціуму поняття гендерної культури, що ґрунтується на визнанні рівноправності чоловіків та жінок, і як наслідок – подоланні дискримінації між статтями у різного роду відносинах [19, с. 59].

Починаючи з 2018 р., Уряд України, під час подальшого формування механізмів гендерної політики, почав застосовувати принцип гендерної інтеграції, коли питання пов'язані із рівними правами чоловіків і жінок включаються у різні галузеві стратегії та плани усіх галузей державного управління, що дозволило більш активно регулювати гендерні процеси. Отже, за двадцять п'ять років в українському політикумі відбулася відчутна трансформація поглядів на роль і місце жінок у житті суспільства. Так, якщо у кінці ХХ ст. зусилля певних громадських організацій, котрі відстоювали право на законодавче «поліпшення становища жінок», привело до включення у Конституцію України статті 24, яка забезпечувала функціонування принципу рівноправності представників обох статей, то вже у ХХІ ст. стало відчутним реальне юридичне забезпечення рівних прав і можливостей як жінок так і чоловіків та їхнє паритетне представництво у соціальній, освітній, економічній, політичній сферах, а також у секторі безпеки [19, с. 62–63].

І, насамкінець, конституційний принцип рівності є однією з фундаментальних конституційних вимог, а також важливою умовою існування демократичної, правової держави [20, с. 241]. Закріплення конституційного принципу рівності є величезним здобутком сучасного українського суспільства, зумовленим об'єктивно

існуючими імперативами цивілізації [21, с. 15–24]. Формально проголошений конституційний принцип рівності особи вимагає свого забезпечення, тобто прийняття заходів, здатних зробити можливість його втілення вжиття реальним. Конституційно-правовий механізм реалізації конституційного принципу рівності особи складається із сукупності нормативних і інституційних елементів. Основними напрямками забезпечення вказаного принципу в загальному вигляді виступають: наявність якісної нормативно-правової бази; соціально-орієнтований вектор державної політики й гарантована підтримка соціально не захищених верств населення; забезпечення рівності всіх перед законом і судом; чітке втілення ідеї рівності в процес правотворчої і правозастосовної діяльності органів державної влади, місцевого самоврядування, органів суду і прокуратури та їх посадових осіб; підвищення рівня правової культури населення, подолання правового нігілізму [22, с. 107].

Корупція в Україні: нормативно-ціннісні аспекти її подолання в аспекті соціальної нерівності. «Дорога від нерівності до корупції може бути не прямою, а пролягати через генералізовану довіру» (Е. Усланер). Зростання нерівності у світі, поряд із фундаменталізмом та поганою екологічною ситуацією, є однією з найбільших проблем сучасного людства. ООН у програмі «Цілі сталого розвитку 2016-2030» оголосила про необхідність скорочення нерівності всередині країн та між ними до 2030 року [23]. Нерівність є соціальним лихом, адже має руйнівні наслідки – бідність, скорочення тривалості життя, зростання злочинності. Різниця доходів між бідними і багатими вимірюється т. зв. «індексом Джині» (Giniindex). Він показує прямий пропорційний зв'язок між цим індексом, тривалістю життя та рівнем злочинності й обернено пропорційний – із соціальною мобільністю (Тоні Джадт) [24, с. 15]. Звідси мінімізація нерівності є одним з основних завдань, яке постає перед людством

Настільки ж важливою і такою, що постійно «на порядку денному», є тема нерівності – з її вражаючими цифрами щодо нерівності доходів та парадоксальним значенням індексу Джині для України. Проте поєднання цих тем у єдину концепцію причинно-наслідкових зв'язків з акцентом на чинники як матеріальні (доходи), так і нематеріальні (довіра, відчуття справедливості, цінності), наразі не набуло достатнього поширення як перспективний напрям науково-теоретичних та емпіричних досліджень [25, с. 15].

Як видається з наукових досліджень, присвячених зв'язку нерівності та корупції, поряд із такими матеріальними чинниками, як різниця в доходах, вагоме значення мають чинники нематеріальні та нормативні. Такі чинники, як генералізована довіра, суспільна оцінка наявного устрою як справедливого, зокрема і в питанні розподілу статків, – не лише вберігають суспільство від потрапляння в замкнене коло нерівності та корупції, але й сприяють гармонійному розвитку суспільства з численним і впливовим середнім класом. І навпаки – нерівність, недовіра і відчуття соціальної несправедливості призводять до консервування масштабної бідності, всебічної корупції та загальної суспільної кризи – умов, у яких середній клас не зростає, втрачає вплив і ціннісні відмінності [25, с. 15].

Висновки. Принцип рівності на початках викристалізовувався як рівність усіх перед законом в аспекті однакової справедливості, високих смислів права і рівного

ставлення як до багатих, так і бідних. Той же принцип Таліона має на меті рівну відплату – «зуб за зуб, око за око». Водночас, XX-XXI століття вносить свої корективи, де рівність між чоловіком і жінкою перейшла усі межі розумного та дозволеного і «гендер» розцінюється не як справжня (божественна) рівність у всіх значеннях цього слова, а як гріховна його частина, коли відповідна ідеологія прав людини узаконює страшні (смертні) гріхи та блудодіяння на законодавчому рівні. Звідси й біди та катаклізми, горе та лихоліття.

Ми забуваємо що Єва була створена з ребра Адама (Бут. 2:21–22), як та, що має допомагати чоловікові понести земний тягар первородного гріха (нею ж скоєного) у найскладніших умовах життя (в лиці Адама і Єви й зараз вбачається кожна сім'я, яка вирішила облаштувати земне життя благочестиво, за небесним устроєм).

«Важко чоловікові бути одному, створю йому помічницю, подібну до нього», – говорить Господь (Бут. 2:18). Історія статусу жінки має древню та хвилюючу історію. На жіночій половині людства основна відповідальність за нащадків нинішніх і майбутніх поколінь. Прообразом святості життя і ролі жінки в історії людства для усіх нас є Матір Божа. Саме з неї слід брати приклад як поводити себе (вона весь час перебувала у молитві, праці і богорозмірковуванні). А чого лише варті жінки-мироносиці, коли апостоли розбіглися у час смертних страждань Ісуса Христа (Лк., 22:49,50), а мироносиці супроводжували його до останнього подиху, до смертного кінця. Саме ця, половина людства, а також усі жінки, які вирішили піти шляхом хресним, для нас є прикладом і взірцем для наслідування – як належить відстоювати правду Божу, істину та справедливість.

Апостол Павло дає відповіді на запитання щодо статусу жінки у суспільному та подружньому житті. «Жінки, покоряйтеся своїм чоловікам як Господу, тому що чоловік є главою жінки, як Христос глава Церкви» (Єф. 5:22-24). Водночас дається наступна протипага на зразок дотримання принципу рівності: «Чоловіки, любіть своїх жінок як Христос полюбив Церкву і віддав себе за неї» (Єф. 5:25), за прощення і відпущення наших гріхів. Тобто такий божественний баланс (пропорційність), так звана система стримувань та противаг, рецепт від усіх хвороб сім'ї та суспільства міститься у Священному писанні, як слід вибудовувати суспільне, подружнє життя на засадах євангельських істин, священного писання та священного передання. Можливо, ці постулати повинні увійти до повсякденного вжитку як аксіома, альфа і омега, – зразок збереження сім'ї на високих людських засадах. З «малої церкви», – сім'ї, розпочинається держава, високі стани (стандарти) життя.

Очевидним і незаперечним є факт, що людина сотворена за образом і подобою Божою (Бут. 2:26–27). Стався до ближнього рівно (однаково жертвовно так) як до рідного брата чи сестри, як до матері чи батька, стався, як би ти хотів що усі, хто тебе оточує ставились до тебе (що гласить золоте правило моралі та євангельська істина (Мф. 7:12). Важливо усвідомити, що людина людині брат, а не вовк, що всі люди вільні і рівноправні, всі наділені свободою, яка є найціннішим благом. Водночас мета і сенс життя людини – не гріховна її сторона, розваги і насолоди чи рабська праця на інших. Істинним смислом та принципом є не всюдозволеність за принципом «право – дай, свобода не мішай», а «свобода без гріха», служіння ближньому на засадах божественних заповідей, коли у відповідну діяльність закладаються

не докори сумління та нарікання чи прокльони, а істинні високі смисли найвищих благочестивих станів, на яких засновується творчість і вчення, саморозвиток людини, здобуття високості благочестя і моралі, коли у кожного існують рівні і вільні можливості на здобуття талантів і примноження їх до небувалих масштабів, досягнувши високого звання особистості з найвищими її зверненнями (у зрізі: людина, особа, індивід, громадянин, особистість).

З кримінологічних позицій порозмірковуймо, а що робити, коли корупція заповнила усі сфери суспільного життя, коли держава перестає виконувати свої функції в аспекті боротьби зі злом (злочинністю) у її справжніх латентних вимірах, а не показниках статистичної звітності, коли влада використовується в аспекті захисту інтересів нечисленної групи олігархату загальнодержавного та світового рівнів (якими просовуються на високі державні посади депутатський корпус та міністри)? Як же діяти у цьому випадку? Коли правляча ієрархія, управлінська структура влади атрофувалася (прогнила) з середини, громадське майно та цінності присвоюються як приватні, а права людини і дитини розуміються у викривленому значенні, які формують ненормальні, антигромадські значення, проповідують егоцентризм, а не божественні духовно-культурні цінності. Як бути, коли збагачення відбувається за рахунок чужих нещасть, коли кругом «измена, трусость и обман», навмисно створюються нестерпні умови життя, цим самим вчиняються злочини проти людства у глобальному масштабі, які з божественних міркувань не можуть бути безнаказаними з позицій передусім дії закону відплати, природної відплати добра, яке повертається у стократ, і зла, якому слідує рівномірне покарання. Можливо, у такому ключі розмірковувань слід вибудовувати українську науку та новий її напрям, – кримінотеологію?

Література

1. Крикушенко О. Г. Принцип рівності засуджених перед законом як правова парадигма протидії пенітенціарній (тюремній) субкультури. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2015. № 1(2). С. 182–188.
2. Загальна декларація прав людини (Прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 року) URL: <http://www.un.org/ru/documents/udhr/> (дата звернення: 28.10.22)
3. Чехович Т. В. Принцип рівності громадян перед законом у сфері адміністративно-юрисдикційної діяльності. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 40. С. 21–28.
4. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
5. Ісмаїлова Л. Б. Співвідношення справедливості, законності і рівності в кримінальному судочинстві. *Вісник Академії адвокатури України*. 2005. № 3. С. 74–81.
6. Чехович Т. В. Правові та історичні передумови закріплення конституційного принципу рівності громадян перед законом у Конституції України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2017. Вип. 2. С. 17–23.
7. Гоббс Т. Левіафан / Т. Гоббс ; пер. з англ. К. : Дух і Літера, 2000. 606 с.
8. Колодій А. М. Конституція і розвиток принципів права України (методологічні питання) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01; 12.00.02 / А. М. Колодій ; Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1998. 382 с.
9. Селіванов В. М. Право і влада суверенної України: методологічні аспекти. К. : Ін Юре, 2002. 724 с.
10. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / А. М. Колодій, В. В. Копейчиков, С. Л. Лисенков та інші; за ред. В. В. Копейчикова. Стер. вид. К. : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
11. Лок Дж. Два трактати про врядування / Дж. Лок ; пер. з англ. К. : Основи, 2001. 265 с.
12. Короткий оксфордський політичний словник / за ред. І. Макліна і А. Макмілана ; пер. з англ. К. : Основи, 2006. 789 с.
13. Погребняк С. П. Основоволожні принципи права : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 / С. П. Погребняк ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Х., 2009. 433 с.

14. Хессе К. Основы конституционного права ФРГ / К. Хессе ; пер. с нем. М. : Юрид. лит., 1981. 368 с.
15. Чехович Т. В. Сутність та зміст конституційного принципу рівності громадян перед законом. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 42. С. 37–45.
16. Чехович Т. В. Адміністративна юстиція як елемент гарантування та реалізації принципу рівності перед законом у сфері публічного управління. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2019. Вип. 54. С. 143–148.
17. Марценюк Т., Агеєва В. Інша оптика: Гендерні виклики сучасності. / Т. Марценюк, В. Агеєва. Київ : Смолоскип, 2019. 256 с.
18. Гендерна політика в нормативно-правових документах. Частина 1. / за заг. ред. Левченко К. Б. ; Г. Г. Жуковська, К. Б. Левченко, О. О. Остапенко, О. І. Суслова. Київ, 2020. 186 с.
19. Чубіна Т. Д., Федоренко Я. А. Історичні особливості становлення національного законодавства України в процесі формування державної політики забезпечення гендерної рівності. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. 2021. № 2. С. 58–64.
20. Шевчук С. Принцип рівності у європейському та порівняльному конституційному праві (до рішення Конституційного Суду України у справі про граничний вік кандидата на посаду керівника вищого навчально-го закладу). *Вісник Академії правових наук України*. 2005. № 4(43). С. 124–134.
21. Алексеев С. С. Право на пороге нового тысячелетия: Некоторые тенденции мирового правового развития – надежда и драма современной эпохи. М. : Статут, 2000. 255 с.
22. Острівний Д. М. Стан дотримання в Україні принципу рівності громадян перед законом і судом та необхідність його вдосконалення. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18 : Економіка і право*. 2010. Вип. 9. С. 105–109.
23. ООН. Цілі сталого розвитку 2016–2030 / ООН. 2016. URL: <http://www.un.org.ua/ua/tsili-rozvytku-tysiacholittia/tsili-staloho-rozvytku>
24. Judt T. Ill Fares the Land. London : PenguinPress, 2010. 256 с.
25. Солодзько Ю. В. Український середній клас у контексті замкненого кола соціальної нерівності і корупції. *Наукові записки НаУКМА. Соціологія*. 2020. Т. 3. С. 15–26.

Анотація

Кріцак І. В. Принцип рівності в аспекті демократизації суспільного життя та вибудовування нових граней кримінології: виклики і загрози сьогоденню. – Стаття.

У процесі роботи проаналізовано понад 100 наукових статей українських авторів, присвячених виявленню сутності принципу рівності перед законом, а також загальним питанням рівності в аспекті гендеру, ідеології, співставлення з нерівністю. Усі ці значення поняття розкриті крізь призму ціннісної парадигми та божественних (духовних) начал, корупційної складової нинішнього суспільства. У результаті проведеного аналізу відібрані найбільш важливі позиції (вдалось відшукати оригінальні розмірковування авторів шляхом міждисциплінарного підходу), які відображають основні аспекти даної проблеми.

Автором принципово оминалося питання дослідження принципу гендерної рівності, оскільки у самому понятті «гендер» вбачаємо гріховну природу, як таку, що суперечить божественним істинам. Висловлюються окремі настанови, як слід проводити земне життя. Здійснюється відстоювання традиційно-звичаєвих цінностей українського народу на засадах святості життя, високих духовно-культурних ціннісних начал.

В епоху повсюдної ідеалізації прав людини постає важливе питання дотримання принципу рівності усіх перед Законом. Монтеск'є наголошував: «Коли я приїжджаю в країну, мене цікавлять не те, які там гарні Закони, а передусім чи вони виконуються». З позицій позитивістської концепції праворозуміння, а також ще з часів римського права та сьогодення знаємо, що «Закон є Закон. Закон суворий, але це Закон. Суддя – це «говорящий» Закон». Відомо, що усі люди рівні перед Законом незалежно від раси, кольору шкіри, релігійних переконань. Кумедною стала фраза про те, що «деякі рівніші» (у яких більше грошей), що заставляє замислитись, порозмірковувати, а що ж, власне, вносить суттєвий дисбаланс у розвиток суспільних відносин в аспекті порівнянь рівності та нерівності. Виникає недовіра до суду, широко розповсюджується правовий нігілізм та правовий ідеалізм – ці та ще багато інших питань заставляють предметно замислитись на дану тему.

Ключові слова: свобода, всездозволеність, цінності, права людини, законність, історія, суд, гендер, злочинність.

Summary

Kritsak I. V. Principle of equality in aspect democratization of public life and building new aspects of criminoteology: challenges and threats today. – Article.

In the process of work more than 100 have been analyzed scientific articles by Ukrainian authors, dedicated to revealing the essence of the principle of equality before the law as well as the general issue of equality in terms of gender, ideology, comparison with inequality. All these meanings of the concept revealed through the prism of the value paradigm and divine (spiritual) principles, corrupt component of the current society. As a result of the analysis selected the most important positions (i managed to find the original reflections of the authors through an interdisciplinary approach), which reflect the main aspects of this problem.

The author fundamentally avoided the question of researching the principle of gender equality, because in the very concept of «gender» we see the sinful nature as being contrary to divine truths. Separate instructions are given on how to lead an earthly life. Advocacy is underway traditional and customary values of the Ukrainian people on the basis of the sanctity of life, high spiritual and cultural values.

In the era of widespread idealization of human rights the important question of compliance with the principle of equality arises everyone before the Law. Montesquieu stressed: «When I come to the country, i'm not interested in what good laws are there and, above all, are they being implemented.». From the standpoint of the positivist concept of legal understanding, and also since the time of Roman law and today we know that «The law is the law. The law is strict, but it is the law. Judgment – tse «speaking» Law. It is known that all people are equal before the Law regardless of race, skin color, religious beliefs. The phrase about what became funny «some equal» (who have more money), which makes you think, to ponder, what exactly introduces a significant imbalance in the development of social relations in terms of comparisons of equality and inequality. Distrust of the court arises, legal nihilism is widespread and legal idealism – these and many other questions make you think objectively on this topic.

Key words: freedom, permissiveness, values, human rights, legality, history, court, gender, crime.

УДК 343.2

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.3>*Т. Д. Лисько, Н. П. Захарчук*

ПРОЯВИ МЕДІАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Вступ. Історично кримінальне право виникло для захисту осіб, суспільства і націй від злочинних посягань за допомогою спеціальних засобів. Традиційно охоронна функція кримінального права досягається шляхом притягнення правопорушників до кримінальної відповідальності, яка прирівнюється до покарання і вважається покаранням за шкоду, заподіяну кримінальним правопорушенням.

З розвитком кримінально-правової доктрини стає очевидним, що охоронна функція не повинна забезпечуватися лише заходами примусу, оскільки за допомогою заходів заохочення бажаний ефект може бути досягнутий за більш короткий термін. Наявність у кримінальному законодавстві подібних специфічних норм є показником ступеня суспільної цивілізованості. Це підтверджують численні міжнародно-правові документи, прийняті з цього приводу. Так, в українському кримінальному законодавстві почали з'являтися норми профілактичного характеру та заохочувальні норми. Однією з таких норм є норма, яка передбачає можливість звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Постановка проблеми. Усвідомлення неефективності та ціннісної вразливості карального реагування на кримінальні правопорушення призвело до зміни пріоритетів, у результаті домінуючого значення набули не покарання, а відновлення порушених прав жертв кримінальних правопорушень. У термінологічному обігу юристів все активніше стало використовуватися поняття концепції так званого «відновлюваного правосуддя» (або реституційного правосуддя), яке стало декларуватися як альтернатива каральному правосуддю.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання впровадження та застосування інституту медіації в кримінальному провадженні підняті у наукових роботах І. Аксенової, С. Алексєєва, О. Белінської, І. Бельської, Н. Бондаренко-Зелінської, Р. Вальца, С. Васильєва, С. Васильчак, О. Гойко, Д. Дена, Д. Єлісєєва, Т. Єлісєєвої, Г. Єрьоменко, А. Зайцева, С. Запара, С. Калашникової, В. Каменкова, О. Карплюка, В. Кафарського, З. Красіловської, М. Кузьміни, О. Кучинської, О. Лук'янцева, В. Медестова, А. Медестової, О. Носирєвої, В. Панової, А. Понасюка, В. Попова, В. Резнікової, Л. Руснак, Ж. Сігвар, К. Сірук, Н. Троцюка, Г. Улянової, В. Хохлова, О. Хрімлі, М. Цимбалюка, В. Череватюк.

Метою наукової статті є аналіз інституту медіації та його стану розвитку в Україні в кримінальному праві, виявлення проблем у цій сфері та можливих шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Медіація є дуже старим інструментом права, однак у сьогодиншньому вигляді вона з'явилася у другій половині ХХ століття. Спочатку вона почала діяти у США, Англії та Австралії і пізніше з'явилася в Європі – Фран-

ції, Бельгії, Нідерландах, Німеччині, Австрії, Італії, Швейцарії, будучи одним з найбільш успішних та широко застосовуваних методів альтернативних засобів вирішення спорів.

Наукова література не має єдності щодо походження слова «медіація». Так, деякі дослідники проблеми медіації вказують, що це слово походить від грецького “medos”. При цьому серед дослідників відзначилися неоднакові погляди щодо його розуміння. Зокрема, вказується, що «медіація» означає «нейтральний», «посередник» [1, с. 13–14; 2, с. 10], «не залежний від сторони» [3, с. 28; 4, с. 18] та «незалежний» [5, с. 51]. Інші дослідники вказують, що слово «медіація» походить від латинського слова “mediare”, що означає «посередничати», «займати середину між двома точками зору або сторонами», «пропонувати середній шлях», «триматися нейтрально», «неупереджено», «бути посередником у спорі» «бути у середині» [6, с. 121; 7, с. 351]. Треті вказують на те, що слово «медіація» походить від іншого латинського слова “mediatio”, що означає «посередництво» [8, с. 155; 9, с. 146], «посередничати», «примирлива процедура». Слід сказати, що англійське слово “mediation” має також і інші переклади, може перекладатися як «процедура примирення сторін», «втручання з метою примирення», «консультації з урегулювання конфліктів», «процедура примирення і посередництва» [10].

Таким чином, ми сходимося на думці, що медіація – це сучасний метод примирення, заснований на тому, що незалежна і нейтральна третя сторона – медіатор, допомагає конфліктуючим сторонам у стислий термін спільними зусиллями та з урахуванням взаємних інтересів дійти рішення, бажаного або, принаймні, прийнятного для кожної із сторін. У свою чергу, мета медіативної процедури – це пошук компромісного рішення, бажаного та прийнятного для кожної сторони.

Медіація, з її природою, що примирює, допомагає існуючій системі кримінальної юстиції впоратися з одним з її основних завдань, що полягає в підтримці миру і безпеки в суспільстві шляхом відновлення порушених кримінальним правопорушенням рівноваги та суспільного спокою. До того ж, перевагою зростання використання медіації часто називають пом’якшення тягаря, яке лягає на судову систему. У сучасному світі, де судові системи перевантажені кількістю кримінальних проваджень, що надходять до них для вирішення, суди всіляко сприяють розвитку альтернативних методів вирішення спорів, а саме тому, що вони сприяють нормалізації роботи судів, а отже створенню необхідних умов для більш ефективного здійснення правосуддя.

Статтею 46 Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачено, що особа, яка вперше вчинила кримінальний проступок або необережний нетяжкий злочин, крім корупційних кримінальних правопорушень, кримінальних правопорушень, пов’язаних з корупцією, порушень правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керували транспортними засобами у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебували під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, звільняється від кримінальної відповідальності, якщо вона примирилася з потерпілим та відшкодувала завдані нею збитки або усунула заподіяну шкоду. Так, у судовій практиці, зокрема в ухвалі Заводського районного суду м. Дніпродзержинська

Дніпропетровської області від 16.01.2020 року у справі № 208/8462/19 та в ухвалі Оболонського районного суду м. Києва від 20.06.2018 року у справі № 756/6864/18, зазначено, що стаття 46 КК України є закріпленням інституту медіації як альтернативного способу врегулювання кримінально-правових конфліктів, в основу якого покладено посередництво у примиренні сторін [11, 12]. У даних кримінальних провадженнях винних осіб було звільнено від кримінальної відповідальності, а провадження було закрито у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.

Загалом позитивно оцінюючи значення альтернативних процедур вирішення спорів у кримінальних провадженнях, зазначимо, що юридичний інструментарій у цій порівняно новій галузі правових знань має бути максимально ясним та точним. В іншому випадку цілі та завдання інституту медіації залишаться декларативними, а сам він не сприятиме результативному захисту прав, свобод та законних інтересів громадян та організацій, відволікаючи їх від перевірених часом судових способів вирішення конфліктів.

Фактично держава в логіці «боротьби зі злочинністю» використовує потерпілого з метою кримінального переслідування, мало дбаючи про задоволення його потреб, які виникли внаслідок вчинення кримінального правопорушення. Найчастіше реальне відновлення порушених прав (відшкодування майнової шкоди та моральної шкоди, інші дії щодо компенсації шкоди) цікавить потерпілого значно більше, ніж те, яке покарання та яким чином буде призначено підсудному, адже покарання правопорушника не завжди є засобом відновлення порушеного права. Зазначимо, що і особа, яка скоїла кримінальне правопорушення, не обмежена у виборі правових засобів захисту, тому примирення з потерпілим є її законним правом. По-друге, процес медіації принципово відрізняється від офіційного судового процесу, втім, як і змагання, суперечки взагалі. Медіація це не суперечка, а дискус.

Але на даний момент процедура медіації в нашій країні застосовується вкрай рідко. Причиною цього є ряд факторів, серед яких:

- 1) труднощі у застосуванні процедури медіації на практиці, спричинені недостатньою опрацьованістю положень Закону про медіацію, що породжують більше питань, ніж відповідей;
- 2) непоінформованість широких верств населення про наявність даної процедури та її можливості.

Впровадження процедури медіації в кримінальному праві є необхідним фактором для зміцнення правової культури населення, але в даний час Закон України «Про медіацію» [14] не має можливості вплинути на зниження рівня судового навантаження та не впливає на підвищення рівня правової культури населення.

Як показує світовий досвід, до позитивних моментів у використанні даних альтернативних способів врегулювання спорів у кримінальному праві є значне скорочення строків розгляду матеріалів кримінального провадження, зменшення судових витрат, скорочення кількості справ у суді, можливість вибору суддів і незалежних посередників (медіаторів), спрощена процедура розгляду спору, конфіденційність. Необхідно відзначити, що до вищезазначених моментів альтернативних способів врегулювання спорів у кримінальному праві можна також віднести дотримання принципів добровільності та самостійності.

Висновки. На наш погляд, у сучасних умовах розвитку української держави запровадження інституту обов'язкової медіації буде неефективним і достатньо необґрунтованим. Вважаємо, що запровадження обов'язкової досудової медіації призведе до формального та безініціативного її проходження, оскільки медіація, як і раніше, для основної частини населення України залишається незрозумілим, новомодним словом. Для того, щоб в Україні медіація почала ефективно застосовуватися, необхідно, по-перше, щоб громадяни знали про інститут медіації і які переваги він має перед судовим розглядом. По-друге, вбачається, що закон має не примушувати до медіації і не закріплювати санкції, що накладаються на сторони у разі відмови від медіації, а передбачати механізми, які спонукають сторони до примирення. У свою чергу, введення в інститут примирення сторін медіатора, який є незалежним як від обвинуваченого, так і від потерпілої особи, дозволить надати додаткові гарантії дотримання принципів кримінального судочинства при примиренні сторін.

Література

1. Bobrowicz M. Mediacje gospodarcze – jak mediować i przekonywać. Warszawa, 2004. S. 13–14.
2. Haeske U., Konflikty w Śyciu zawodowym. Mediacja i trening w rozwiązywaniu problemów. PrzełóŚył Ryszard Zajáczkowski, Kielce 2005, 112 s.
3. Красіловська З.В. Становлення інституту медіації в системі публічного управління: теоретико-правовий аспект : дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Одеса, 2017. 221 с.
4. Троцюк Н.В. Медіація як альтернативний спосіб вирішення спорів у сфері інтелектуальної власності. *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. 2016. № 4. С. 116–124.
5. Хрімлі О. Медіація як форма захисту прав інвесторів у сфері господарювання. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 9. С. 51–55.
6. Карплюк О.І. Механізм забезпечення справедливості судового розгляду цивільних справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Київ, 2016. 188 с.
7. Ульянова Г.О. Методологічні проблеми цивільно-правового захисту прав інтелектуальної власності від плагіату : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.03. 2015. 445 с.
8. Кафарський В.В. Медіація в адміністративному судочинстві. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Вип. 3 (6). С. 150–155.
9. Чудик-Білоусова Н.І. Правові засади вдосконалення процедури вирішення колективного трудового спору як конфлікту інтересів. *Університетські наукові записки*. 2016. № 1 (57). С. 141–153.
10. Mediation. Електронний словарь Мультитран. URL: <https://www.multitrans.ru/c/m.exe?l1=1&l2=2&s=mediation> (дата звернення: 19.10.2022).
11. Ухвала Заводського районного суду міста Дніпродзержинська Дніпропетровської області від 16.01.2020 року. Справа № 208/8462/19. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/87736877> (дата звернення 05.10.2022 року).
12. Ухвала Оболонського районного суду міста Києва від 20.06.2018 року. Справа № 756/6864/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/74806227> (дата звернення 05.10.2022 року).
13. Кримінальний кодекс України: Закон України від 04.10.2021 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/ed20211004#Text> (дата звернення: 10.10.2022).
14. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text> (дата звернення: 10.10.2022).

Анотація

Лисько Т. Д., Захарчук Н. П. Прояви медіації в кримінальному праві України. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу прояву медіації в кримінальному праві, адже правова база для застосування альтернативного способу врегулювання спору в кримінальному праві – медіації, існує, але механізм її впровадження на стадії судового розгляду відсутній. Тому попит на зазначену процедуру

дуже низький. У свою чергу, вирішення суперечок у сфері кримінальної юстиції залишається актуальним і під час здійснення судово-правової реформи в Україні. Судова влада є одним з основних гарантів дотримання і реалізації правових положень, адже саме вирішення кримінальних конфліктів через рішення суду є універсальним засобом правового захисту прав і свобод як громадян, так і юридичних осіб. Авторами аналізуються теоретичні та практичні аспекти діяльності інституту медіації, вивчається чинне законодавство в галузі медіації, розкриваються проблеми та передбачаються шляхи їх вирішення. Було з'ясовано, що в даний час ідея медіації набуває величезної популярності в юридичному суспільстві, цю процедуру застосовують понад 30 країн світу. Процедура медіації – це один із примирливих методів врегулювання спорів, що з'явилися ще у додержавних інституціях раніше судового розгляду. Тим часом, тільки в сучасній дійсності медіація отримала своє законодавче закріплення і стає очевидним, що в деяких випадках можливості такого методу вирішення спорів багато в чому перевершують можливості традиційного судового процесу, оскільки переваг у медіації безліч: це і розвантаження судової системи, і збереження партнерських відносин між сторонами, економія часу, фінансів, і найголовніше – емоційних витрат сторін кримінального провадження.

Ключові слова: концепція відновного правосуддя; медіація; альтернативні методи вирішення спорів.

Summary

Lysko T. D., Zakharchuk N. P. Manifestations of mediation in the criminal law of Ukraine. – Article.

The article is devoted to the analysis of the manifestation of mediation in criminal law, because the legal basis for the use of an alternative method of dispute resolution in criminal law – mediation, exists, but its mechanism at the stage of court proceedings is absent. Therefore, the demand for this procedure is very low. In turn, the resolution of disputes in the field of criminal justice remains relevant even during the judicial reform in Ukraine. The judiciary is one of the main guarantors of the observance and implementation of legal provisions, because the resolution of criminal conflicts through court decisions is a universal means of legal protection of the rights and freedoms of both citizens and legal entities. The authors analyze the theoretical and practical aspects of the activity of the mediation institute, study the current legislation in the field of mediation, reveal problems and provide ways to solve them. It was found out that currently the idea of mediation is gaining huge popularity in the legal community, this procedure is used in more than 30 countries of the world. The mediation procedure is one of the amicable methods of settling disputes that appeared even before state institutions, before court proceedings. Meanwhile, only in the modern reality has mediation received its legislative confirmation and it becomes obvious that in some cases the possibilities of this method of dispute resolution are in many ways superior to the possibilities of the traditional court process, since there are many advantages of mediation: it is both the relief of the judicial system and the preservation of partnership relations between the parties, saving time, finances, and most importantly – emotional costs of the parties to the dispute.

Key words: concept of restorative justice; mediation; alternative dispute resolution methods.

УДК 341.9, 347.78:004.8

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.4>

К. М. Міліцина

ПЕРСПЕКТИВИ ОБ'ЄКТІВ, СТВОРЕНИХ НА ОСНОВІ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ, З ПОЗИЦІЇ АВТОРСЬКОГО ПРАВА КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Постановка проблеми. На тлі стрімкого розвитку систем штучного інтелекту (надалі – ШІ) за останні десятиліття та їх широкого використання у креативних індустріях, авторське право зіштовхується все з більшою кількістю викликів, одним з яких є охороноздатність об'єктів, створених на основі ШІ. Китайська Народна Республіка (надалі – КНР) вважається першою державою, суди якої розглядали справи, предмет спору яких напряму стосувався таких об'єктів. Дослідження рішень по цим справам та їх аргументації разом з урахуванням історичного шляху авторського права Китаю та його останньої реформи дає змогу оцінити перспективи таких об'єктів за правом цієї держави та відслідкувати найбільш актуальні тенденції у цій сфері. **Висновки** цієї статті можуть бути корисними для України, якій в майбутньому теж доведеться визначитися зі «ставленням» до та режимом щодо таких об'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій¹. У зарубіжній доктрині питання історії та розвитку авторського права Китаю порушувалося у роботах Ge Chen, Luo Dongchuan, Peter Ganea, Andrew Mertha, Philine-Luise Pulst, Fei-Hsien Wang, Jiarong Zhang та ін. Аналізом судових справ, пов'язаних з охороноздатністю об'єктів, створених на основі ШІ, займалися Kan He, Ernest Kenneth-Southworth, Ju Yoen Lee, Yahong Li та ін. Серед вітчизняних науковців оглядом законодавчих змін та стратегії у сфері інтелектуальної власності КНР загалом займався Геннадій Андрощук, однак комплексні вітчизняні дослідження з цієї тематики ще попереду.

Формулювання мети статті. Стаття переслідує мету виявлення перспектив об'єктів, створених на основі ШІ, з позиції авторського права КНР. Для реалізації поставленої мети вона тезово висвітлює ключові історичні чинники, що вплинули на сучасне авторське право КНР, а також аналізує релевантні судову практику та зміни у Закон КНР «Про авторське право», внесені в рамках реформи авторського права 2020 року.

Виклад основного матеріалу.

Історичний контекст. Право інтелектуальної власності з'явилося доволі пізно в Китаї. Перша згадка терміну «авторське право» датується XIX століттям [4, с. 295]. Вважається, що поява та розвиток авторського права в Китаї відбулися не в результаті природного процесу розвитку правової системи [10, с. 119], а внаслідок його насадження західними державами. Небажання Китаю сприймати

¹ Напочатку автор має зробити застереження, що за неволодінням китайською мовою вона намагалася використовувати надійні англомовні джерела законів, актів, судової практики та доктрини КНР. Водночас варто зазначити, що англомовні джерела законів, актів та судової практики не є офіційними. Переклад з англійської на українську здійснювався автором.

інтелектуальну власність можна пояснити, головним чином, через вчення конфуціанства. По-перше, соціальний прогрес вбачався у вивченні класичної літератури та ознайомленні з історією Китаю, а не у вивченні нових предметів (технічній підготовці). Копіювання твору не вважалося порушенням і розглядалося як «комплімент», оскільки це підтверджувало його гідність. Створення ж чогось нового не розглядалося як таке, що заслуговує на отримання за це грошової винагороди. По-друге, важливим є співвідношення держави та особи. Китайське слово на позначення особи містить егоїстичні аспекти, які мають негативне значення. Відповідно, твори, створені особою, вважалися радше інтелектуальною власністю всієї спільноти, ніж інтелектуальним досягненням самої особи. Поняття власності взагалі важко знайти в історії китайського права [11, с. 23–30]. Отже, з огляду на те, що китайська культура віддавала перевагу традиціям над творчістю та громаді над окремою особою [15, с. 7], історично спроби запровадження законодавства у сфері авторського права не мали великого успіху. Навіть у випадках, коли відповідне законодавство приймалося, воно було неефективним у застосуванні [11, с. 23–30].

У 1949 році було проголошено КНР. Законодавство, яке існувало до цього, було скасовано. Наслідком для авторського права стало те, що, за виключенням кількох принципів, що містилися в Конституції та деяких законах, спеціального закону або адміністративного акта з авторського права на цей момент не існувало взагалі [3, с. 3]. Протягом наступних років низка подій призвела до усвідомлення вразливості правової системи, в якій неналежним чином охороняється інтелектуальна власність. Серед них, зокрема, масові порушення прав на книгу «Міжнародне становище і Корейська війна», зміна зовнішньополітичного курсу, а також той факт, що права інтелектуальної власності стали вважатися важливими у виконанні курсу «чотирьох модернізацій». Зрештою в 1990 році було прийнято Закон КНР «Про авторське право», який піддавався трьом реформам (2001, 2010 й 2020 рр.) і продовжує бути чинним зі змінами, а у 1992 році КНР приєдналася до Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів та Всесвітньої конвенції про авторське право [11, с. 30–36; 4, с. 296–298]. Якщо намагатися встановити, до якої концепції авторського права, «*droit d'auteur*» чи «*copyright*», КНР належить сьогодні, то дати однозначну відповідь видається складним завданням. Вважається, що сучасне авторське право КНР поєднує традиції та принципи як держав цивільного (континентального) права, так і держав загального (англо-американського) права [5, с. 226]. До його «континентальних ознак» зараховують такі: 1) визнання чотирьох особистих немайнових прав автора; 2) відкритість переліку авторських прав; 3) чітке розмежування між авторським правом та суміжними правами; 4) наявність договірних положень, що є особливими для авторського права [4, с. 299]. Запозиченнями з англо-американського авторського права є 1) можливість у певних випадках отримання статусу автора юридичними особами та 2) визначення продюсера власником авторських прав на кінематографічний твір [5, с. 226].

Судова практика. Суди КНР вважаються такими, що першими у світі розглядали справи, які стосувалися питання охороноздатності за авторським правом об'єктів, створених на основі ШІ. Йдеться про справи *Feilin v. Baidu* та *Tencent Shenzhen v. Shanghai Yingxin*.

Однак, перш ніж перейти до останніх, хотілося б також зупинитися на справі *Beijing Zhongke Shuijing Technology Co., Ltd. v. Lakeside Management Office of Hangzhou West Lake Scenic Area and Ors.* [6], яка передувала згадуваним судовим спорам, що були безпосередньо пов'язані з використанням систем ШІ для генерації нових об'єктів. У даній справі позивач звернувся до суду, оскільки вважав порушеними свої авторські права щодо фонтанного шоу. Для того, аби вирішити спір по суті, суд мав спершу з'ясувати, чи є фонтанне шоу позивача об'єктом авторського права. Дослідивши питання форми та оригінальності шоу, а також визначивши його належність до творів образотворчого мистецтва, суд визнав охороноздатність фонтанного шоу за авторським правом [13]. Це судові рішення було частково розкритиковане через ігнорування ним того факту, що фонтанне шоу проводилося за допомогою інтелектуального програмного забезпечення, а людський внесок обмежувався нетворчими підготовчими діями [4, с. 334]. Тим не менш, в даному випадку йшлося про фонтанне шоу, інфраструктура та програмне забезпечення якого забезпечували те, що кожного разу шоу було однаковим [13]. Це дає нам можливість зробити припущення про детермінованість шоу людиною і її контроль над ним, що зі свого боку не може становити перетин програмним забезпеченням порогу, за яким воно більше не може вважатися інструментом в руках людини. Більш складними виявилися процеси створення об'єктів у справах *Feilin v. Baidu* та *Tencent Shenzhen v. Shanghai Yingxin*, до розгляду яких ми переходимо далі.

Справа *Feilin v. Baidu* стосувалася звіту позивача, що був згенерований за допомогою бази даних *Wolters Kluwer*. В подальшому такий звіт, за видаленням деяких його частин, був викладений інтернет-користувачем на платформі відповідача без згоди на це позивача. Звертаючись до суду, позивач посилався на порушення таких прав: права на авторство, права на цілісність твору та права на сповіщення інформації через мережу. Основу для завершеного звіту складали графіки і письмовий аналіз, що були згенеровані за допомогою бази даних. Наступний етап полягав у редагуванні працівниками позивача письмового аналізу. Отже, предметом дослідження у справі були 1) графіки; 2) письмовий аналіз; 3) завершений відредагований текст звіту. Для оцінки їх охороноздатності за авторським правом, суд за згодою сторін згенерував два інші звіти за допомогою тієї ж бази даних, що використовувалася позивачем. При порівнянні виявилось, що графіки звітів були подібними. Більш того, їх відмінності визначалися не різними творчими підходами, а різною інформацією, що була використана для їх генерації. З огляду на це суд визнав такі графіки неохороноздатними. Щодо письмового аналізу, то тут суд дійшов висновку про його відповідність критерію оригінальності, але, зважаючи на існування також іншої умови, виконання якої є необхідним для отримання об'єктом охорони авторського права – наявності людини-автора, суд перейшов до пошуку людського фактору у генерації письмового аналізу. При дослідженні цього питання суд виявив участь розробників і користувачів на різних етапах генерації, але, на переконання суду, жодна з цих категорій учасників не мала прямого вкладу у створення письмового аналізу, який був би достатнім для отримання авторства. До уваги бралися дії, здійснювані цими особами, які далі аналізувалися на їх творчість та зв'язок з кінцевим результатом, письмовим аналізом.

Через невідповідність умові авторства останній був визнаний таким, що не охороняється авторським правом. Водночас цікавим є зауваження суду про те, що неотримання цим об'єктом охорони не робить його частиною суспільного надбання і не означає можливість його вільного використання. Певні права щодо таких письмових аналізів мають бути надані користувачам, які їх генерують. Щодо завершеного тексту, відредагованого працівниками позивача, то тут при порівнянні суд виявив його відмінність від інших звітів, згенерованих судом для розгляду справи. Суд визнав 1) відповідність завершеного тексту критеріям охорони авторського права, 2) отримання статусу правовласника цього об'єкта за позивачем та 3) порушення відповідачем прав позивача. Не погоджуючись з рішенням суду в частині невизнання охороноздатності графіків за авторським правом, позивач подав апеляцію. Суд апеляційної інстанції підтримав суд першої інстанції у висновку щодо графіків. Відмінність рішення суду апеляційної інстанції полягала у тому, що останній у питанні щодо завершеного тексту, окрім права на авторство та на сповіщення інформації через мережу, визнав також порушеним право на цілісність [8, с. 212–214; 7, с. 419; 1, с. 74].

У справі *Tencent Shenzhen v. Shanghai Yingxin* також розглядалося питання охорони за авторським правом об'єкта, створеного на основі ШІ. Спір виникнув навколо статті, що була створена працівниками позивача за допомогою програмного забезпечення *Dreamwriter*, функціонування якого засновувалося на ШІ, і опублікована в подальшому на веб-сайті, яким керував відповідач. Для оцінки статті на предмет її охороноздатності суд проаналізував процес її створення і виділив такі чотири етапи: 1) формування бази даних певного формату шляхом збору, аналізу та зведення даних; 2) тестування бази даних та підготовка проекту тексту; 3) редагування та вичитка статті; 4) публікування статті. Попри існування часового розриву між здійсненням підготовчих дій, необхідних для написання статті, та завершенням статті, а також незважаючи на те, що сам акт генерації статті тривав дві хвилини, суд дійшов висновку що потрібно розглядати процес її створення в цілому. Більш того, на увагу заслуговують дії тих, хто брав участь у створенні статті. Окрім того, що вони повинні бути інтелектуальною діяльністю, має існувати прямий зв'язок між такими діями та певною формою вираження у творі. З урахуванням останнього суд встановив, що працівники позивача визначили форму вираження статті та відіграли вагомую роль у її створенні на різних етапах процесу. Суд також дослідив саму статтю (її вираження, зміст та структуру речень) і дійшов висновку, що вона відрізняється від інших існуючих творів та відповідає найнижчому ступеню творчості. В результаті суд визнав, що стаття відповідає критеріям охорони авторського права. Позивач був визначений правовласником, права якого були порушені відповідачем [8, с. 215–216; 7, с. 419–420].

Суди в даних спорах дійшли подібних висновків, але з певними відмінностями у підходах. Спільним є те, що в обох справах суди підтвердили антропоцентричність авторського права [7, с. 420]. Однак, якщо у справі *Tencent Shenzhen v. Shanghai Yingxin* суд розглядав критерій оригінальності в контексті його взаємопов'язаності з умовою наявності людини-автора, то у справі *Feilin v. Baidu* дані умови розглядалися як окремі категорії. Це стало приводом для дискусії щодо

стандарту оригінальності, який застосували суди. Існує думка, що в обох судових спорах було застосовано суб'єктивний стандарт. Попри те, що у справі *Feilin v. Baidu* умови оригінальності і людського авторства були відокремлені одна від одної, суд все одно підтвердив вимогу наявності людини-автора, а також, окрім результату, проаналізував процес створення об'єктів. За іншою думкою, у справах були застосовані різні стандарти оригінальності: об'єктивний – у *Feilin v. Baidu* та суб'єктивний – у *Tencent Shenzhen v. Shanghai Yingxin*. Додатково це вплинуло на те, що у *Tencent Shenzhen v. Shanghai Yingxin* було заперечено авторсько-правову охорону об'єктів, згенерованих ШІ без творчого людського внеску, а у *Feilin v. Baidu* було зауважено, що, незважаючи на невідповідність критеріям охорони авторського права, такі об'єкти не є частиною суспільного надбання і не можуть вільно використовуватися, певні права щодо них мають бути надані, оскільки такі об'єкти відповідають стандарту (об'єктивної) оригінальності [8, с. 217–218].

Що ж до значення цих судових спорів для об'єктів, створених на основі ШІ, то, на думку автора, з обох справ вбачається доволі лояльний підхід судів до визначення творчого людського внеску. Це може свідчити про відкритість правової системи КНР до надання авторсько-правової охорони великій кількості об'єктів (за виключенням тих, де творчий людський внесок неможливо знайти взагалі).

Реформа авторського права 2020 року. У 2020 році деякі положення Закону КНР «Про авторське право» (надалі – Закон) були змінені в результаті реформи, метою проведення якої було осучаснення законодавства для його відповідності світовим бізнес-тенденціям [16]. Зміни набули чинності 1 червня 2021 року. На нашу думку, в контексті об'єктів, створених на основі ШІ, особливо важливими є законодавчі новели, що позначилися на визначенні поняття «твір», передбаченого ст. 3 Закону. Отже, відтепер Закон визначає, що твором є результати інтелектуальних досягнень у галузі літератури, мистецтва і науки, які є оригінальними та можуть бути виражені у певній формі. Далі у статті Закону наводиться перелік об'єктів [2].

По-перше, до реформи умова оригінальності була передбачена лише у Положенні «Про застосування Закону КНР про авторське право» [12] (надалі – Положення), а не у самому Законі. Залишається питанням, чи призведе закріплення умови оригінальності безпосередньо у Законі до підвищення відповідного порогу на практиці. До останньої ж реформи судова практика КНР з цього питання не була послідовною. Вважалося, що в КНР застосується стандарт «у поті чола плюс» [5, с. 222–223]. Подібно до рішення Верховного суду Сполучених Штатів Америки по справі *Feist Publications, Inc. v. Rural Telephone Service Co., Inc.*, в судовій практиці КНР було визначено, що відповідність об'єкта лише критерію відтворюваності у матеріальній формі не робить його охороноздатним за авторським правом, якщо такий об'єкт не є одночасно творчим [9, с. 83]. Додатково, відповідно до статті 15 Тлумачення Верховного народного суду КНР щодо застосування законів при розгляді цивільних спорів з авторського права 2002 року твори, створені на основі однакової тематики, користуються самостійною охороною, якщо вони створювалися авторами незалежно один від одного та є творчими [14]. Тим не менш, чіткий поріг творчості, перетинання якого становило б для твору

виконання умови оригінальності, не був визначений. Судовою практикою було сформульовано таке правило: до об'єктів, які підпадають під охорону також альтернативних режимів, висувається вимога відповідності порівняно високому порогу оригінальності; для отримання охорони авторського права іншими об'єктами достатнім буде наявності в автора мінімальних можливостей для індивідуального самовираження через відбір, упорядкування тощо [4, с. 314].

По-друге, Закон відійшов від закритого переліку творів на користь відкритого. Це надає можливість розповсюдження авторсько-правової охорони на твори, які відсутні в переліку, але водночас відповідають критеріям охорони, що набуло особливої актуальності за останні десятиліття, коли ми стали свідками появи нових об'єктів, які навіть не існували на момент розробки Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів. Відповідно гнучкість такого підходу визначає його прогресивність та орієнтованість на майбутнє. Недоліком є те, що під час реформи не було змінено положень переліку, які критикуються через недосконалість юридичної техніки [17, с. 445–446].

По-третє, зіставлення визначень твору у Положенні й Законі дозволяє дійти висновку, що законодавець вирішив застосувати більш широкий підхід щодо форми твору. Відповідно до Положення твором є об'єкт, що може бути *відтворений у матеріальній формі*. У Законі, згідно зі змінами реформи 2020 року, твір визначається через можливість бути *вираженим у певній формі*. Якщо термін «відтворення» тлумачити як одне з майнових прав, тоді відповідно до чинного визначення Закону (до якого в рамках останньої реформи було додано такий спосіб як оцифрування) під ним мається на увазі право на виготовлення однієї або кількох копій твору шляхом друку, фотокопіювання, тертя, звукозапису, відеозапису, вилучення цифрової інформації, дублювання фотографічних творів, оцифрування або іншим способом [2]. Більш того, у китайській доктрині вважалося, що умова можливості відтворюваності у матеріальній формі становила непряму вимогу, яка виключала усні твори зі сфери охорони [17, с. 446]. Натомість термін «вираження» не обмежується одним правом чи способом, а також є більш загальним, як і формулювання «певна форма».

Отже, якщо у випадку оригінальності наразі важко передбачити, чи призведе закріплення цієї умови напряду у Законі до зміни висоти відповідного порогу, то інші зміни, викладені у цій статті, явно свідчать про тенденцію до розширення кола об'єктів, охороноздатних за авторським правом КНР. Більш того, хоча судова практика, що передувала реформі 2020 року, була суперечливою, вона не була «суворою» у питанні оригінальності (у значенні встановлення високого порогу оригінальності, як це було гармонізовано Судом Європейського Союзу). Все це збільшує шанси на охороноздатність об'єктів, створених на основі ШІ.

Висновки. В Китаї шлях права інтелектуальної власності в цілому та авторського права зокрема розпочався з несприйняття їх ідей та нав'язування останніх іншими державами. Поступово низка подій стала приводом для усвідомлення вразливості правової системи, в якій неналежним чином охороняється інтелектуальна власність. Сьогодні ж КНР має надзвичайно амбітні технологічні цілі, інструментом для досягнення яких в тому числі є право інтелектуальної власності. Аналіз судової практики разом зі змінами у Закон КНР «Про авторське право», що були

внесені в рамках реформи 2020 року, засвідчує, що зараз лише об'єкти, що повністю позбавлені (творчого) внеску людини, виключені з охорони авторського права. Щодо останньої тези потрібно зазначити таке. Можливість створення системами ІІІ об'єктів без *будь-якого* людського внеску є наразі сумнівною. Сучасні системи ІІІ різною мірою та різних етапах все ще вимагають втручання з боку людини. Відповідно головним питанням є, що вважати *творчим* внеском. Судові спори, предметом яких були об'єкти, створені на основі ІІІ, вказують на доволі широкий підхід китайських судів до тлумачення творчого внеску, що збільшує вірогідність охороноздатності об'єктів, створених на основі ІІІ. Окрім цього, дослідження змін, внесених в рамках реформи 2020 року і пов'язаних з визначенням поняття «твору», дозволили побачити тенденцію розширення кола об'єктів, охороноздатних за авторським правом КНР. Все це збільшує шанси на отримання охорони за авторським правом КНР для об'єктів, створених на основі ІІІ, де людський внесок демонструє хоча б мінімальний рівень (кількісно і якісно) творчості.

Література

1. Carballo-Calero P.-F. 25 Things You Should Know about Artificial Intelligence Art and Copyright. Thomson Reuters Aranzadi, 2022. 151 p.
2. Copyright Law of the People's Republic of China. URL: <http://www.npc.gov.cn/englishnpc/c23934/202109/ae0f0804894b4f71949016957eec45a3.shtml> (last accessed: 12.10.2022).
3. Dongchuan L. Landmark Copyright Cases in China: An In-Depth Analysis. Wolters Kluwer, 2019. 268 p.
4. Ganeva P. Copyright. *Intellectual Property Law in China* / ed. by C. Heath (2nd ed.). Wolters Kluwer, 2021. P. 293–402.
5. He T. The Sentimental Fools and the Fictitious Authors: Rethinking the Copyright Issues of AI-Generated Contents in China. *Asia Pacific Law Review*. 2019. Vol. 27, no. 2. P. 218–238.
6. Infringement of Copyright of “Music Fountain” Works. *China IP Today* : website. URL: <http://www.chinaiptoday.com/post.html?id=256> (last accessed: 12.10.2022).
7. Kenneth-Southworth E., Li Y. AI's Future Impact on Copyright for AI-Generated Works: Insights from Chinese Case Law. *European Intellectual Property Review*. 2022. Vol. 44, no. 7. P. 418–427.
8. Lee J.-Y. Artificial Intelligence Cases in China: Feilin v. Baidu and Tencent Shenzhen v. Shanghai Yingxin. *China and WTO Review*. 2021. Vol. 1. P. 211–222.
9. McIntyre S. Trying to Agree on Three Articles of Law: The Idea/Expression Dichotomy in Chinese Copyright Law. *Cybaris*. 2010. Vol. 1, no. 1. P. 62–98.
10. Mertha A. C. The Politics of Piracy: Intellectual Property in Contemporary China. Cornell University Press, 2005. 241 p.
11. Pulst P.-L. The Copyright Law of the People's Republic of China. Lit Verlag, 2021. 329 p.
12. Regulations for the Implementation of the Copyright Law of the People's Republic of China. URL: <https://wipo.int/wipolex/ru/text/475058> (last accessed: 12.10.2022).
13. Srekanth A. Copyrighting Musical Fountains: An Analysis of China's Approach to Dynamic Artworks. *Spicy IP* : website. URL: <https://spicyip.com/2021/04/copyrighting-musical-fountains-an-analysis-of-chinas-approach-to-dynamic-artworks.html> (last accessed: 12.10.2022).
14. The Interpretation of the Supreme People's Court Concerning Several Issues on Application of Law in Hearing Correctly the Civil Copyright. URL: <https://wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/cn/cn038en.html> (last accessed: 12.10.2022).
15. Wang F.-H. Creating New Order in the Knowledge Economy: the Curious Journey of Copyright in China, 1868–1937. ProQuest, 2012. 381 p.
16. Yunze L., Luo X. China Adapts Copyright Law to Reflect Global Business Trends. *Managing IP* : website. URL: <https://www.managingip.com/article/2a5cyvdl53v4r4cjxboxs/china-adapts-copyright-law-to-reflect-global-business-trends> (last accessed: 12.10.2022).
17. Zhang J. 2020 Amendment, the “Full Growth” of the Chinese Copyright Regime? *European Intellectual Property Review*. 2022. Vol. 44, no. 8. P. 445–447.

Анотація

Мілицина К. М. Перспективи об'єктів, створених на основі штучного інтелекту, з позиції авторського права Китайської Народної Республіки. – Стаття.

У статті здійснено спробу виявлення перспектив об'єктів, створених на основі штучного інтелекту (ШІ), з позиції авторського права Китайської Народної Республіки (КНР). Для реалізації поставленої мети стаття тезово висвітлює ключові історичні чинники, що вплинули на сучасне авторське право КНР, а також аналізує релевантні судову практику та зміни у Закон КНР «Про авторське право», внесені в рамках реформи авторського права 2020 року.

В Китаї шлях права інтелектуальної власності в цілому та авторського права зокрема розпочався з несприйняття їх ідей та нав'язування останніх іншими державами. Поступово низка подій стала приводом для усвідомлення вразливості правової системи, в якій неналежним чином охороняється інтелектуальна власність. Сьогодні ж КНР має надзвичайно амбітні технологічні цілі, інструментом для досягнення яких в тому числі є право інтелектуальної власності.

Аналіз судової практики разом зі змінами у Закон КНР «Про авторське право», що були внесені в рамках реформи 2020 року, засвідчує, що зараз лише об'єкти, що повністю позбавлені (творчого) внеску людини, виключені з охорони авторського права. Щодо останньої тези потрібно зазначити таке. Можливість створення системами ШІ об'єктів без будь-якого людського внеску є наразі сумнівною. Сучасні системи ШІ різною мірою та різних етапах все ще вимагають втручання з боку людини. Відповідно головним питанням є, що вважати творчим внеском. Судові спори, предметом яких були об'єкти, створені на основі ШІ, вказують на доволі широкий підхід китайських судів до тлумачення творчого внеску, що збільшує вірогідність охороноздатності об'єктів, створених на основі ШІ. Окрім цього, дослідження змін, внесених в рамках реформи 2020 року і пов'язаних з визначенням поняття «твору», дозволили побачити тенденцію розширення кола об'єктів, охороноздатних за авторським правом КНР. Все це збільшує шанси на отримання охорони за авторським правом КНР для об'єктів, створених на основі ШІ, де людський внесок демонструє хоча б мінімальний рівень (кількісно і якісно) творчості.

Ключові слова: штучний інтелект, ШІ, авторське право КНР, критерії охороноздатності за авторським правом, оригінальність.

Summary

Militsyna K. M. Prospects of Output Based on Artificial Intelligence in Terms of Copyright Law of the People's Republic of China. – Article.

The article attempts to identify prospects of output based on artificial intelligence (AI) in terms of copyright law of the People's Republic of China (PRC). To achieve this goal, it outlines the key historical factors that have influenced the modern copyright law of the PRC as well as analyses the relevant case law and amendments introduced in the Copyright Law of the People's Republic of China as a result of the copyright reform of 2020.

In China, the path of intellectual property law in general and copyright law in particular started with the rejection of their ideas and imposition of these ideas by other states. Gradually, a series of events led to the growing awareness of the vulnerability of the legal system in which intellectual property was not protected properly. Today, China has highly ambitious technological goals, with intellectual property law being one of tools for achieving them.

The analysis of the judicial practice and the amendments introduced in the Copyright Law of the People's Republic of China as a result of the copyright reform of 2020 demonstrates that currently only output, which is completely devoid of human (creative) contribution, is excluded from copyright protection. The following should be noted regarding the last point. The possibility of creating objects by AI systems without any human input remains doubtful. Modern AI systems still require human intervention in varying degrees and at different stages. Accordingly, the main question concerns determining what constitutes a creative contribution. The legal disputes involving output based on AI are indicative of a rather broad approach of Chinese courts to the interpretation of creative contribution, which increases the likelihood of protectability of output based on AI. Moreover, the analysis of the amendments which were introduced under the reform of 2020 and are related to the definition of "work" has revealed a tendency towards broadening the scope of protection under Chinese copyright law. All these factors increase the chances of obtaining protection under Chinese copyright law for output based on AI, where there is at least a minimal degree (in terms of quantity and quality) of human contribution.

Key words: artificial intelligence, AI, copyright law of the PRC, requirements for copyright protection, originality.

УДК 340.1

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.5>*І. В. Міма*

ХРИСТИЯНСЬКО-ПРАВОВІ ТРАДИЦІЇ ЯК СКЛАДОВІ ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми. Розбудова України як демократичної, правової держави вимагає, з одного боку, прискорення процесів державотворення, а з другого – суворого дотримання принципів верховенства права, посилення гарантій забезпечення та захисту прав і свобод людини й громадянина. Реалізація такого курсу передбачає наявність високого рівня правосвідомості та правової культури. Проте відсутність в українському суспільстві сталих демократичних традицій сприяє домінуванню правового нігілізму, непоодиноким спроб досягнути політичних цілей неправовими методами. Вплив політики на правову систему держави суттєво посилюється в періоди реформування суспільства: демократизація та гуманізація суспільних відносин активно впливає на формування політичної свідомості та політичної культури населення як елементів політичної системи, що обумовлюють ефективність правової системи. Водночас політична система держави стає органічною, якщо вона спирається на право.

Актуальність обраної тематики дослідження зумовлена генезисом правового життя в Україні. У контексті розвитку суспільства існує потреба в чіткому розумінні чинників, котрі впливають на формування правової політики загалом та в Україні, зокрема. **Метою** статті є аналіз основних теоретичних підходів в осмисленні сутності правової політики та визначення тенденцій розвитку правової політики контексті практичних особливостей імплементації християнсько-правових традицій у процесі її формування і реалізації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню правової політики науковцями приділена достатня увага, зокрема, як і вивченню поняття «політика» і «право» та їх взаємодії. Це праці: О. Богдана, Н. Гнатенка, С. Гусарова, Н. Железняк, А. Зайця, М. Недюха, О. Петришина, О. Ярмиша, В. Селіванова, Ю. Шемшученка та інших, однак уніфікованого аналізу «правової політики» не вироблено, як і немає єдиної позиції у питанні використання християнсько-правових традицій у процесі її формування і реалізації в праві України.

Основні результати дослідження. Сучасна інтерпретація змісту правової політики не може обмежуватися лише вузьким, прикладним підходом, який полягає лише в утилітарних завданнях оцінки адекватності чинного законодавства і подальшого вдосконалення юридичної системи держави. За сутністю й соціальними цілями правова політика є особливим і необхідним компонентом державної політики, засобом юридичної легітимації, закріплення й забезпечення політичного курсу країни, санкціонованого волею народу і його політичних лідерів, що відбувається у діяльності владних структур.

У процесі загальнотеоретичного осмислення терміну «правова політика» доречно використати підходи праворозуміння, адже складовим цієї категорії є «право».

Правом прийнято вважати систему загальнообов'язкових, формально визначених правил поведінки, які санкціоновані державою. Існують різні підходи до праворозуміння і кожен з них висвітлює «право» тільки в певному аспекті, комплексну ж характеристику права можна надати лише аналізуючи багатоманітні зв'язки з соціальною діяльністю [5, с. 54–56]. Так, з позицій нормативно позитивістського підходу – право має не лише ознаки загальні (притаманні всім соціальним нормам), а й специфічні властивості: загальнообов'язковість, санкціонування державою тощо); соціологічний підхід пояснює право як природне «живе», що безпосередньо проявляється в повсякденному суспільному житті; генетичний підхід розкриває причини виникнення та фактори, що впливають на розвиток права. Використання інструментального підходу надає можливість розуміти право як специфічний інструмент, за допомогою якого врегульовується поведінка учасників суспільних відносин. за допомогою аксіологічного підходу, право постає як досягнення культури, як певна соціальна цінність, тоді як системний підхід розкриває право як сукупність правових явищ, що певним чином пов'язані між собою і утворюють ціле – правову систему. Таким чином, право є системою норм (правил поведінки) і принципів, встановлених або визнаних державою як регулятори суспільних відносин, які формально закріплюють міру свободи, рівності та справедливості відповідно до суспільних, групових та індивідуальних інтересів (волі) населення країни, забезпечуються всіма заходами легального державного впливу аж до примусу [10, с. 215].

Правова політика як елемент правової системи не має однозначного визначення. Одні науковці розглядають її як діяльність держави та інших політичних інститутів, спрямовану на створення ефективного механізму дії права, цивілізоване використання юридичних засобів у досягненні правових цілей (забезпечення прав і свобод, формування правової держави, змінення законності і правопорядку тощо). Наприклад, Н.М. Оніщенко визначає правову політику як засади, принципи, напрями, завдання, стратегію і тактику правового регулювання суспільних відносин [1, с. 85–110]. Для інших вчених правова політика є комплексом ідей, заходів, завдань, програм, установлень, що реалізуються у сферах дії права і через право. Йдеться про сфери відносин зв'язків, інтересів, що охоплюються поняттям «правовий простір» та об'єктивно потребують регулятивного опосередкування (упорядкування) з боку публічної влади. Зокрема, М. Недюха вважає, що правова політика – це найбільш прийнятна форма керівництва і врегулювання суспільних відносин, яка ґрунтується на оптимальному поєднанні правових засобів і юридичних конструкцій, складових ефективного механізму правового регулювання, який має вираз у різних формах, опосередковує всі рівні влади, відповідає виробленій концепції стратегічного розвитку держави і має соціально-корисні цілі [6, с. 40].

Основою формування та реалізації правової політики є низка принципів як відправних положень правової дії, а саме: верховенство права; законність; узгодженість інтересів людини, суспільства та держави; врахування національних інтересів щодо вирішення питань імплементації міжнародних стандартів правового регулювання; наукова обґрунтованість; цілеспрямованість та чітке визначення пріоритетів; еволюційний характер формування правової політики; орієнтація на досягнення кінцевих результатів; поєднання механізмів управління та самоо-

рганізації, державного регулювання та самоврядування; планомірність та поетапність, сталість та прогнозованість; відкритість процесу формування та реалізації; соціальна обумовленість; наукова обґрунтованість; стійкість і передбачуваність; легітимність та демократичний характер; гуманність і моральні засади; справедливість; гласність; поєднання інтересів особистості та держави; пріоритетність прав людини як найвищої соціальної цінності; відповідність основним положенням законодавства Європейського Союзу та міжнародного права [2, с. 100–110].

Правова політика є концентрацією різних сфер людської діяльності, вона синтезує їх у нормах та інститутах, здійснюючи, в свою чергу, на них стабілізуючий вплив. Зміст правової політики включає в себе велику кількість структурних компонентів: стратегію законодавства, принципи правового регулювання, конституційне будівництво, здійснення державно-правової реформи, захист прав людини, вдосконалення виборчого права, основних засад суспільного та конституційного ладу, зміцнення законності, правопорядку, дисципліни, судово-правову та адміністративну реформи; пошук оптимальної реформи парламентаризму тощо.

На ефективність правової політики суттєво впливають культурні традиції, що склались у суспільстві, особливості психології та менталітету нації, а також процеси самоорганізації та самоврядування населення. Побудова правової держави може здійснюватися лише завдяки наявності злагодженої системи всіх правоутворюючих та державоутворюючих процесів та інституцій, що засновуються на глибинних наукових дослідженнях тих соціальних факторів, що визначають розвиток права та правової системи, зокрема правових традицій та християнсько-правових традицій. Розвиток суспільних відносин свідчить про необхідність пізнання істини соціальних цінностей права через втілення в останні змісту християнсько-правових традицій, які можуть стати ефективними спонукальними мотивами індивідуальної поведінки, в тому числі і в процесах суспільної трансформації. Це обумовлено, насамперед, тим, що соціальні цінності ґрунтуються на моральних та християнських закономірностях певного суспільства, що вони об'єктивно необхідні для існування будь-якої соціальної структури. Християнсько-правові традиції становлять нормоутворюючий фактор соціально-нормативної системи регулювання, яка впливає як на індивідуальну, так і колективну поведінку. Цінність християнсько-правової трансформації права полягає у здатності права задовольняти потреби суб'єктів суспільного життя. Повернення до залучення християнсько-правових традицій у трансформаційних процесах розвитку національної правової системи спричиняє ґрунтовний вплив на зміну та модернізацію права, державно-правових інститутів, норм та відносин на світовому, макрорегіональному та внутрішньодержавному рівнях, стимулює, прискорює та оновлює процеси універсалізації в галузі права [7, с. 40]. Однак слід наголосити, що християнсько-правова трансформація права в результаті процесу глобалізації є об'єктивною та невідворотною. Тому залежно від особливостей розвитку державно-правової сфери життя суспільства є посилення: інтеграційних процесів розвитку держави і права; взаємозв'язку між державою і правом як засобами управлінського та регламентаційного впливу на суспільство; ролі та значення християнсько-правових традицій як соціальних факторів, які впливають на розвиток держави та права. Процес християнсько-правової трансформації права сприяє взаємозв'язку держави

і етнонаціональних спільнот у єдине ціле. Взаємодія християнсько-правових традицій та сучасних правових систем знаходить прояв у найрізноманітніших формах. Специфіка правової традиції, що сформувалась в процесі соціополітичного розвитку українського суспільства, полягає у сприйнятті права як цілісної нормативної системи, в основі якої перебуває гармонійне поєднання юридичних, моральних та релігійних норм. Аналіз основних етапів історичного розвитку вітчизняної правової системи та державності свідчить про те, що держава та церква перебувають у взаємозв'язку та єдності, здійснюючи вплив на процеси правотворчості та правореалізації.

Феномен традиції розглядається вченими-правознавцями переважно у діалектичній єдності логічних та історичних, статичних та динамічних, стереотипних та інноваційних, консервативних та прогресивних основ розвитку суспільства та правової системи [3, с. 76]. Традиція пов'язана з важливими сферами життєдіяльності суспільства, як механізм згуртування, узгодження, закріплення та передання політичних, моральних, правових, релігійних цінностей в межах конкретної національної культури. Формування вітчизняної правової традиції відбувалось під впливом правових культур Заходу та Сходу, що сприяло особливому синтезу цих культур у форму континентальної моделі правової системи адаптованої до релігійних догм східного християнства. Православ'я, як домінуюча релігія, визначило та сформувало підвалини релігійно-правової традиції, що стали об'єднуючим фактором та ефективним регулятором суспільних відносин у релігійно-ідеологічній єдності суспільства та становленню правової культури. Так, моральні цінності суспільства тісно пов'язані та обумовлені релігійно-нормативними ідеалами. Проте, у правосвідомості духовно-моральні цінності традиційно пов'язані з державно-правовими ідеалами, що мають загальнолюдське, надконфесійне та наднаціональне значення [11, с. 59]. Тому, сучасна держава на сьогодні має на меті з одного боку, захистити конституційні права громадян на віросповідання, з іншого боку, забезпечити суспільство від небезпеки деструктивних ідеологічних та релігійних впливів.

В основі цінностей національних правових традицій перебувають релігійно-нормативні ціннісні відносини між суб'єктами релігійних відносин. В результаті релігійних відносин між віруючими виникають релігійно-нормативні вимоги, формуються соціально значимі релігійні норми та ідеали. Дія, що відповідає релігійно-нормативним вимогам, приписам релігійних норм та ідеалам, є цінністю як для суб'єкта релігійних відносин, так і для суспільства в цілому. У процесі релігійних відносин, що спричиняють виникнення релігійно-нормативних явищ та формування релігійно-нормативних фактів, які мають індивідуальне та соціальне значення, формуються ціннісна християнсько-правова оцінка, ціннісна християнсько-правова орієнтація та ціннісна християнсько-правова настанова.

Ціннісну християнсько-правову оцінку необхідно розглядати як релігійне судження про значення для віруючих або окремого суб'єкта релігійних відносин християнсько-правових традицій, релігійних подій, релігійних норм, християнсько-нормативного ідеалу. Християнсько-правові традиції як цінність вимагають впершу чергу сприйняття свого практичного значення у механізмі соціально-нормативного регулювання суспільних відносин. Саме тому, для віруючого, як соціального суб'єкта, важливою є його ціннісна християнсько-правова орієнтація.

Ціннісне значення християнсько-правових традицій полягає у впорядкуванні релігійних відносин з метою досягнення та забезпечення визначеного рівня релігійної свободи, справедливості та встановлення релігійного консенсусу. Християнсько-правові традиції трансформуються у релігійні норми встановлюють для суб'єктів релігійних відносин простір для реалізації релігійних суб'єктивних прав, визначають та закріплюють бажану і належну релігійну поведінку, з метою виключення релігійного свавілля, протистояння, подолання релігійного конфлікту. Тобто, християнсько-правові традиції є унікальною релігійною та соціальною цінністю, оскільки вони втілюють фундаментальні засади цивілізованої організації релігійних відносин у суспільстві, їх нормативні вимоги. Християнсько-правові традиції як релігійно-нормативні начала забезпечують реалізацію у релігійних відносинах християнсько-правових ідеалів і цінностей, їх незаперечний статус у громадському бутті.

Християнсько-правові традиції постають як правова категорія, феномен правової культури, елемент правової системи та складова спадкоємності права, яка фіксує узагальнений правовий досвід, правову пам'ять, правові знання та правові уявлення, що передаються від покоління до покоління як прийнятні способи організації суспільства, моделі формування правового устрою, порядку у праві, ієрархії цінностей у праві тощо. Християнсько-правові традиції постають як конгломерат правових ідей, цінностей, знань, досвіду, уявлень, переконань, символів, нормативів, інституцій тощо, які передавалися від покоління до покоління у різних історико-культурних періодах і у своїй цілісності становлять правову традицію правової системи. Християнсько-правові традиції узагальнюють національне право на рівні правового простору, відображають єдність правової системи, в якій фіксуються правова індивідуальність та самобутність країни, чим впливають на формування національної ідеї.

Національна ідея – це своєрідна національна мета, яка об'єднує і підносить народ, інтегрує і гармонізує інтереси нації, усіх її представників – політичних сил, етнічних груп та релігійних конфесій, є тим соціальним підґрунтям, який скріплює українське суспільство в єдиний національний організм, в політичну націю [4]. Національна ідея має формуватись відповідно до історичних та політичних реалій, акумулюючи історичний досвід та сучасні етапи державного будівництва. Оскільки національна ідея – це певний суспільно-політичний ідеал нації, вона має бути найбільш досконалою моделлю національно-державного устрою, що найповніше відповідає її традиціям (правовим, християнсько-правовим), устремлінням, культурно-психологічним установкам, забезпечуючи подальший розвиток України. Варто зазначити, що в сучасних умовах українська національна ідея одночасно є програмою відродження нації і своєрідним проектом національно-державного будівництва.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що правова політика є сукупністю ідей, завдань, програм, методів стосовно становлення та розвитку, регулювання та охорони суспільних відносин за допомогою права. Звернення до проблеми формування правової політики обумовлене передусім тим, що правова політика як концепція і реальність у її ідеологічному, науковому та практичному вимірах сьогодні характеризується певною незбалансованістю, структурною неадекватністю, це своєю чергою пояснюється тим, що процес визначення стратегії

правового розвитку суспільства, усвідомлення можливостей інтеграції потенціалу громадянського суспільства і держави на засадах визнання непорушності прав людини, верховенства права не набув свого логічного завершення [9, с. 29 – 31].

Правова політика України базується на низці пріоритетів, під якими розуміють першочергові завдання, проблеми, питання, які потребують нагального вирішення державною владою сьогодні та у найближчій перспективі. Їх першочерговий характер визначається відповідно до пануючих у громадянському суспільстві уявлень про ієрархію соціальних цінностей, що підлягають першочерговому забезпеченню та захисту правом. Визначення першочергових завдань правової політики створює сприятливі умови для успішного вирішення державою тактичних (проміжних) завдань, спрямованих на досягнення стратегічних цілей у правовій сфері. Правова політика як стратегія і тактика правового розвитку суспільства має ураховувати якісні зміни в усіх сферах суспільного життя, обумовлені інтенсивним розвитком і використанням юридичних засобів і механізмів регулювання суспільних відносин, а також сприяти підвищенню рівня правосвідомості і правової культури особистості, посадових осіб державних органів і суспільства загалом, подоланню правового нігілізму й інших проявів деформації правової свідомості. При цьому, важко переоцінити роль правового виховання, формування у громадян нашої держави з урахуванням історичних особливостей, традицій, специфіки української національної ідеї, правової культури та правового світогляду. Правове виховання є необхідною передумовою, умовою і результатом реалізації державою правової політики. І в цій сфері одним з основних пріоритетів має бути подолання правового нігілізму, що століттями панує в Українській державі. З метою забезпечення ефективної державної правової політики, основним призначенням якої є захист прав та свобод громадян, на сьогодні в Україні назріла необхідність формування та прийняття загальної концепції правової політики.

Література

1. Оніщенко Н. М. Правова система: проблеми теорії. Київ, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2002. 352 с.
2. Баранівський В. Ф. Політологія. Підручник. Київ, Національна академія управління, 2016. 236 с.
3. Графский В. Г. Традиции и обновление в праве: ценностное изменение перемен. *Проблемы ценностного подхода в праве: традиции и обновление*. М. : Институт государства и права РАН, 1996. С. 74–78.
4. Костицкий В. В. Проблемы ренессанса в современной теории права [Електронний ресурс]. *Малый і середній бізнес (право, держава, економіка)*. 2009. № 1–2. Режим доступу: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/renes.pdf> – дата звернення 22.10.2022.
5. Лисенков С. Л. Загальна теорія держави і права : навчальний посібник. Київ : Юрисконсульт : КНТ, 2006. 355 с.
6. Недюха М. Правова політика України: новітні виміри. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 4(16). С. 38–45.
7. Нерсисянц В. С. Процессы универсализации права и государства в глобализирующемся мире. *Государство и право*. 2005. № 5. С. 38–47.
8. Петришин О. В. Основні напрями формування і розвитку правової політики. *Правова політика України: концептуальні засади та механізми формування* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 5 груд. 2012 р.) / за ред. О. М. Рудневої, д. ю. н., проф. К. : НІСД, 2013. 160 с.
9. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. 4-е видання, допов. і перероб. Київ, Алерта, 2016. 524 с.
10. Оборотов Ю. М. Традиції і новації у правовому розвитку : монографія. Одеса, Юрид. літ., 2001. 160 с.

Анотація

Міма І. В. Християнсько-правові традиції як складові правової політики. – Стаття.

У статті аналізується взаємозв'язок таких правових категорій як «політика» та «право», від яких походить такий правовий феномен як «правова політика». Надана загальнотеоретична характеристика поняття «правова політика», її ознаки, принципи функціонування. Висвітлено сутність правової політики та обґрунтовано новітні підходи у формуванні правової політики, а також пріоритетні напрями реалізації правової політики в Україні, зокрема на засадах християнсько-правових традицій. На ефективність правової політики суттєво впливають культурні традиції, що склалися у суспільстві, особливості психології та менталітету нації, а також процеси самоорганізації та самоврядування населення. Побудова правової держави може здійснюватися лише завдяки наявності злагодженої системи всіх правоутворюючих та державоутворюючих процесів та інституцій, що засновуються на глибоких наукових дослідженнях тих соціальних факторів, що визначають розвиток права та правової системи, зокрема правових традицій та християнсько-правових традицій. Християнсько-правові традиції становлять нормоутворюючий фактор соціально-нормативної системи регулювання, яка впливає як на індивідуальну, так і колективну поведінку. Християнсько-правові традиції постають як правова категорія, феномен правової культури, елемент правової системи та складова спадкоємності права, яка фіксує узагальнений правовий досвід, правову пам'ять, правові знання та правові уявлення, що передаються від покоління до покоління як прийнятні способи організації суспільства, моделі формування правового устрою, порядку у праві, ієрархії цінностей у праві тощо. Варто зазначити, що в сучасних умовах українська національна ідея одночасно є програмою відродження нації і своєрідним проектом національно-державного будівництва, що цілеспрямованого утвердження пріоритету особистості, її прав і свобод як базових цінностей буття, поєднаних з організуючою і стабілізуючою функціями держави та її органів.

Ключові слова: право, політика, правові традиції, християнсько-правові традиції, правова система, праворозуміння.

Summary

Mima I. V. Christian law traditions as components of law policy. – Article.

The article relationship between such law categories as “politics” and “law” is analyzed, from which such a law phenomenon as “law policy” originates. A general theoretical description of the concept of “law policy”, its features, principles of functioning is given. The essence of law policy is highlighted and the latest approaches in the formation of law policy are substantiated, as well as the priority directions for the implementation of law policy in Ukraine, in particular on the basis of Christian law traditions. The effectiveness of law policy is significantly influenced by the cultural traditions that have developed in society, the peculiarities of the psychology and mentality of the nation, as well as the processes of self-organization and self-government of the population. The construction of a law state can be carried out only thanks to the existence of a coherent system of all law-making and state-forming processes and institutions, based on in-depth scientific research of those social factors that determine the development of law and the law system, in particular law traditions and Christian-law traditions. Christian-law traditions are a norm-forming factor of the social-normative system of regulation, which affects both individual and collective behavior. Christian law traditions appear as a law category, a phenomenon of law culture, an element of the law system and a component of the succession of law, which records generalized law experience, law memory, law knowledge and law ideas, which are passed from generation to generation as acceptable ways of organizing society. models of formation of the legal system, order in law, hierarchy of values in law, etc. It is worth noting that in modern conditions, the Ukrainian national idea is both a program for the revival of the nation and a kind of project of nation-state construction, aimed at establishing the priority of the individual, his rights and freedoms as the basic values of existence, combined with the organizing and stabilizing functions of the state and its organs.

Key words: law, politics, law traditions, Christian-law traditions, law system, law understanding.

УДК 35.078

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.6>*М. С. Міхровська*

ЦИФРОВЕ УРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ – НОВИЙ ПОГЛЯД

Вступ та постановка проблеми. Останні десятиліття ми є свідками глобальних трансформаційних процесів, які відбуваються, зокрема, в сфері цифрових технологій. Цифрові технології сучасності є невід’ємними складовими всіх процесів, що відбуваються в житті держави та суспільства. В еру стрімких трансформаційних змін необхідно швидко та безкомпромісно реагувати на всі сучасні виклики, що виникають в світі: одні явища, які ще вчора здавались надсучасними та популярними змінюються іншими, ще більш передовими та прогресивними.

Зокрема, це стосується і таких двох схожих на перший погляд, але таких різних за призначенням явищ, як урядування електронне та урядування цифрове.

Метою статті є з’ясування сутності обох явищ з одночасним їх розмежуванням, а також аналіз основних факторів, що призвели до масового переходу найрозвинутіших країн світу з точки зору інформаційно-комунікаційних технологій від одного поняття до іншого.

Виклад основного матеріалу. Електронне урядування, за останні роки, фактично, стало синонімом поняття «демократична держава». Електронне урядування є складним та багатоаспектним явищем, яке українським законодавством визначається в якості форми організації державного управління, яка сприяє підвищенню ефективності, відкритості та прозорості діяльності органів державної влади та органів місцевого самоврядування з використанням інформаційно-телекомунікаційних технологій для формування нового типу держави, орієнтованої на задоволення потреб громадян [1]. Організація Об’єднаних Націй (далі – ООН) визначає електронний уряд як уряд, який, використовуючи інформаційно-комунікаційні технології, надає громадянам та підприємствам можливість взаємодіяти з урядом, використовуючи різноманітні електронні засоби масової інформації [2].

Однак, прослідковуючи міжнародні тенденції останніх років в сфері електронного урядування, не можна не звернути увагу на те, що електронне урядування починає поступатися іншому поняттю, більш складному та багатоаспектному – *урядуванню цифровому*. «Дорожні карти цифрового уряду мають підтримуватися довгостроковим баченням, національним лідерством і необхідним потенціалом. Вони повинні бути в змозі витримати випробування часом і пом’якшити кризи, свідками яких ми були під час пандемії COVID-19. Глобальне мислення з глобальним поглядом, яке відповідає національним та місцевим потребам, необхідне, коли ми просуваємося до майбутнього цифрового уряду...» [2]. Цифрові технології дедалі більше стирають межі між фізичною, цифровою та біологічною сферами та швидко змінюють спосіб життя, роботи та спілкування людей. Яскравим прикладом є державний сектор; з точки зору політики, інституцій, стратегій та інструментів, більше немає чіткого розмежування чи поділу між урядом та електронним урядуванням [3].

Вперше у 2020 році цей звіт щодо електронного урядування отримав назву «Цифровий уряд у Десятиліття дій для Цілей сталого розвитку» [2]. Найновіший звіт 2022 року був названий наступним чином: «Майбутнє цифрового урядування» [3]. В будь-якому випадку, електронний уряд безповоротно витісняється цифровим урядом, на що є свої вагомі причини. Важливим є з'ясування причин такої стрімкої та раптової заміни одного поняття на інше, а також з'ясування того, чи спроможне нове поняття – цифрове урядування забезпечити належним чином права людини та громадянина.

Цифровий уряд відноситься до використання інформаційних технологій для підтримки урядових операцій, залучення громадян та надання державних послуг, як стверджує Суспільство цифрового уряду у своїй місії. Хоча сучасні інформаційні технології забезпечують необхідну основу, виражену термінами «цифровий» або застарілий «електронний», для цього явища публічного сектору технологій самих по собі недостатньо для охоплення масштабів і різних вимірів цифрового уряду, які, не помічені спочатку, а згодом навіть спірні, продовжують справляти все більший трансформаційний вплив на бізнес уряду в усіх його аспектах, на всіх рівнях і в усіх галузях [4].

Постійна інтеграція нових технологій (наприклад, хмарних обчислень, соціальних медіа, мобільних технологій) у повсякденне життя людей, компаній та урядів допомагає відкрити уряди та породжує нові форми залучення громадськості та відносин, які виходять за межі публічного, приватного та соціальні сфери [4].

Зеволуцією цифрового уряду державні органи управління та установи по всьому світу зазнали незворотних змін – як структурно, так і з точки зору динаміки між урядами та людьми, яких вони обслуговують. Ці спостереження базуються на двох десятиліттях аналітичних досліджень і моніторингу тенденцій у рамках Огляду електронного уряду ООН [3]. Цей новий контекст цифрового управління та розмноження технологічних варіантів породжують виклики та ризики, до яких уряди повинні бути готові. Нові можливості та мінливі суспільні очікування, які з них виникають, вимагають від урядів перегляду своїх підходів і стратегій управління. Якщо цього не зробити, це може означати прискорену втрату довіри до уряду та сприйняття того, що він не відповідає суспільним і технологічним тенденціям. Завдання полягає не в тому, щоб запровадити цифрові технології в органи публічного управління; це інтегрувати їх використання в зусилля з модернізації державного сектора. Потенціал державного сектору, робочі процеси, бізнес-процеси, операції, методології та рамки необхідно адаптувати до динаміки, що швидко розвивається, і відносин між зацікавленими сторонами, яким цифрове середовище вже сприяє – і в багатьох випадках надає повноваження.

– Електронний уряд означає використання урядами інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ), зокрема Інтернету, як інструменту для досягнення кращого державного управління.

– Цифровий уряд стосується використання цифрових технологій як невід'ємної частини стратегій модернізації уряду для створення суспільної цінності. Він спирається на екосистему цифрового уряду, що складається з державних суб'єктів, неурядових організацій, компаній, об'єднань громадян і окремих осіб, яка підтримує виробництво та доступ до даних, послуг і контенту через взаємодію з урядом [4].

Все більше країн зміцнюють свої інституційні та правові рамки для розвитку електронного урядування. Більшість країн мають національну стратегію електронного або цифрового уряду, а також законодавство про кібербезпеку, захист персональних даних, національну політику щодо даних, відкриті державні дані та електронну участь. Окремі особи та підприємства все більше можуть взаємодіяти з державними установами через онлайн-платформи, отримувати інформацію про законодавство, що стосується свободи інформації, і отримувати доступ до публічного контенту та даних [3].

На відміну від електронного уряду, *завдання цифрового урядування* полягає не в тому, щоб впроваджувати цифрові технології в публічні адміністрації, а в їх інтеграції в зусилля з модернізації державного сектора. Так, спроможність державного сектора, робочі цикли, бізнес-процеси, операції, методики, програмне забезпечення мають бути адаптовані до сучасних тенденцій і відносин між стейкхолдерами, які вже включені в цифрове середовище. Таким чином, головна відмінність цифрового урядування від електронного уряду полягає в тому, що відбуваються зміни у використанні технологій для формування результатів державного управління, а не просто для підтримки урядових процесів, це в свою чергу, вимагає послідовного і стратегічного планування політики використання цифрових технологій у всіх сферах і на всіх рівнях управління [6]. Ураховуючи зазначене, очевидним є те, що поняття “цифрове врядування” не є тотожним поняттю “електронне урядування”. Якщо під електронним урядуванням розуміють спосіб організації публічної влади за допомогою електронних систем локальних інформаційних мереж та сегментів глобальної інформаційної мережі, то цифрове врядування є новою інноваційною парадигмою організації та розвитку системи управління, одним із трендів якої є реалізація цифрових трансформацій у поєднанні з упровадженням сучасних цифрових технологій. Підсумовуючи вищевикладене, з урахуванням пріоритетності сервісної складової публічного врядування, можна дати таке визначення терміна “цифрове врядування” – це сервісно-орієнтована організація функціонування системи публічного врядування (управління) на основі цифрових технологій [7].

Сьогодні у “цифровому” світі “стрибоподібний” розвиток фактично не має альтернатив, оскільки будь-яка держава, що не модернізує свою діяльність (насамперед управлінську) шляхом упровадження нових технологій та інновацій, свідомо не бере участь не лише у формуванні основних економічних тенденцій у світі, а й гальмує розвиток суспільства. Для реалізації процесу цифрових трансформацій (перетворень) на рівні держави національними урядами ухвалюються стратегічні документи, які найчастіше мають назву “цифровий порядок денний” або ж “цифрова стратегія” [7].

Враховуючи все вищезазначене, можемо дійти таких висновків про відмежування цифрового урядування від електронного:

1. Цифрове урядування – не одна зі стадій електронного урядування, а його якісне перевтілення.

2. Цифрове урядування – це не про кількісні показники. Цифрове урядування – про якісні зміни.

3. Метою електронного урядування від його започаткування було поширення інтернет-технологій у всьому світі, мета ж цифрового – виведення їх на новий рівень.

4. Розвиток електронного урядування здійснювався насамперед екстенсивним шляхом, тоді як цифрове передбачає розвиток інтенсивний.

5. Цифрове урядування передбачає, передусім, глобальні трансформаційні процеси та нове розуміння якості цифрового «спілкування» між державою та суспільством [8].

Відтак, цифрове урядування, разом з супутніми явищами, які в своїй сукупності вже давно отримали узагальнюючу назву «цифрова термінологія» впевнено крокують світом. Важливим є те, щоб уряди країн, в тому числі України, впроваджуючи концепцію цифрового урядування в життя, зберегли ті масштабні позитивні напрацювання, що були зроблені для урядування електронного. Так само, як і пріоритетним є рух в напрямку відмови від концепції «управління заради управління» на користь нової концепції «урядування заради людини».

ООН зазначає: «Зараз, як ніколи раніше, урядові лідери мають справу з критичним питанням, як найкраще трансформувати державний сектор, щоб ефективно надавати послуги та досягати Цілей сталого розвитку. Для багатьох країн відповідь полягає в тому, щоб використовувати інновації та цифрові та передові технології. Програми цифрових технологій можуть надати користувачам швидкий і легкий доступ до державних послуг і програм, а також можуть використовуватися для створення механізмів участі, які дозволяють людям брати участь у прийнятті рішень, розробці та наданні послуг. Такі технології можуть підтримувати більшу відкритість та підзвітність уряду та можуть бути використані для підвищення довіри громадськості» [2]. Цифровий уряд, безсумнівно, перейшов у свою другу фазу, коли цифрова трансформація значних розмірів почала відбуватися і, як можна прогнозувати, буде продовжувати відбуватися в суспільстві в цілому і, як наслідок, неминуче, в уряді. Уряд буде як рушієм, так і посередником цієї трансформації [4].

Те, що Україна вже перейшла до нового, цифрового етапу розвитку, свідчать і наступні нормативно-правові акти:

Концепція розвитку електронного урядування [1] підкреслює, що повсякденне життя громадян стає дедалі все більш “цифровим”, що передбачає високий рівень очікувань від діяльності органів влади, зокрема розвитку сучасних електронних форм взаємодії, прозорості та відкритості діяльності та залучення громадян до прийняття управлінських рішень;

Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства [9] чітко визначила основні цілі цифрового розвитку в економічній сфері;

Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання цифрового розвитку» 2019 [10] року так само спрямована на підтримку цифровізації в Україні і має роз’яснювальний характер щодо державної політики цифрового розвитку.

І, зрештою, створення профільного провідного центрального органу виконавчої влади в зазначеній сфері – Міністерства цифрової трансформації [11] – свідчить про пріоритетність розвитку цифрового урядування в контексті подальшого реформування системи публічного управління в Україні. Створення профільного міністерства для формування державної політики в сфері цифровізації стало важливою віхою у напрямку до побудови цифрового урядування в Україні.

Важливо звернути увагу на те, про що йдеться в Декларації принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальна задача в новому тисячолітті», від 12 грудня 2003 р. в Женеві за результатами Всесвітньої зустрічі на вищому рівні з питань інформаційного суспільства [12], а саме: інформаційно-комунікаційні технології слід розглядати як інструмент, а не самоціль, що можуть забезпечити величезний позитивний ефект (підвищення продуктивності праці, економічного зростання, створення нових робочих місць та розширення можливості працевлаштування, підвищення рівня життя тощо). Це варто взяти до уваги і сьогодні, оскільки основною ціллю було та залишається побудова правової держави та громадянського суспільства, в розбудові яких інформаційних та комунікаційних технологій відіграють важливу роль, оскільки мають величезний вплив на всі аспекти життя людей та суспільства в цілому.

Висновки. Підсумовуючи, можна дійти висновку, що цифрове урядування – це такий спосіб організації публічного управління за допомогою цифрових технологій, основною метою якого є забезпечення прав, свобод та інтересів людини й громадянина на всіх рівнях взаємодії з державою [8]. Необхідно пам'ятати, що Україна, на шляху до повноправного учасника європейської спільноти, взяла на себе зобов'язання щодо приведення своєї законодавчої бази у відповідність з європейськими стандартами, а також, до побудови правової системи, головним пріоритетом якої буде утвердження прав і свобод людини і громадянина. Для створення такої правової системи необхідним є утвердження верховенства права та законності, сприйняття людини як найвищої соціальної цінності, як це декларує Конституція [13]. У цьому світі першочерговим завданням є встановлення рівноправності між громадянином та державою як рівноцінними партнерами адміністративних відносин. Відтак, саме цифрове урядування може стати важливою складовою успіху нашої держави на цьому складному шляху. Цифрове урядування – це нова якість, нове розуміння, нове світосприйняття. І, чим раніше кожна окрема країна «переосмислить» свою державну політику і перейде до втілення нового бачення взаємодії між державою та суспільством – тим кращим та ефективнішим буде кінцевий результат.

Література

1. Про схвалення Концепції розвитку електронного урядування в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України 2017. № 649-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2017-p#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
2. United Nations E-government survey 2020. *Digital Government in the Decade of Action for Sustainable Development*. URL : [https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20\(Full%20Report\).pdf](https://publicadministration.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2020-Survey/2020%20UN%20E-Government%20Survey%20(Full%20Report).pdf) (дата звернення: 28.10.2022).
3. E-Government Survey 2022. The Future of Digital Government. URL: <https://desapublications.un.org/file/1024/download> (дата звернення: 28.10.2022).
4. Hans J. Scholl. 2020. Digital Government: Looking Back and Ahead on a Fascinating Domain of Research and Practice. *Digit. Gov.: Res. Pract.* 1, 1, Article 7, January 2020, 12 pages. <https://doi.org/10.1145/3352682> URL : <https://dl.acm.org/doi/fullHtml/10.1145/3352682> (дата звернення: 28.10.2022).
5. Recommendation of the Council on Digital Government Strategies URL: <https://www.oecd.org/gov/digital-government/Recommendation-digital-government-strategies.pdf> (дата звернення: 28.10.2022).
6. Чукут, С. А., Загвойська, О. В., & Цимбаленко, Я. Ю. 2022. Основи електронного урядування.
7. Куйбіда, В. С., Карпенко, О. В., & Наместнік, В. В. 2018. Цифрове урядування в Україні: базові дефініції понятійно-категоріального апарату. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України. Серія : Державне управління*, (1), 5–10.

8. Міхровська, М. С. 2020. Цифрове урядування як новий рівень взаємодії держави та суспільства. *Юридичний науковий електронний журнал*, (7), 272–275. URL: http://www.lsej.org.ua/7_2020/72.pdf (дата звернення: 28.10.2022).
9. Концепція розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки (розпорядження Кабінету Міністрів України). №67-р. (2018). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-r#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
10. Деякі питання цифрового розвитку. Постанова Кабінету Міністрів України. від 30 січня 2019 року № 56. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/56-2019-p#n18> (дата звернення: 28.10.2022).
11. Питання міністерства цифрової трансформації : постанова Кабінету Міністрів України №856. 2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-p#Text> (дата звернення: 28.10.2022).
12. Декларація принципів «Побудова інформаційного суспільства – глобальне завдання у новому тисячолітті» https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c57#Text (дата звернення: 28.10.2022).
13. Mikhrovska, M. 2019. Principles of organization and functioning of the executive power bodies as the service state instrument. *Administrative Law and Process*, (2)(12), 55–62. URL: <http://applaw.net/index.php/journal/article/view/240> (дата звернення: 28.10.2022).

Анотація

Міхровська М. С. Цифрове урядування в Україні – новий вимір. – Стаття.

Протягом останніх десятиліть стрімка інформатизація призвела до активного впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у всі сфери життєдіяльності суспільства. Крім того, так звана цифровізація стала невід’ємною частиною функціонування будь-якої держави, а таке поняття як електронне урядування міститься в законодавстві кожної демократичної та розвинутої країни. Проте нові часи вимагають нових рішень, і з кожним роком цифровий розвиток пришвидшується, відтак, звичайне електронне урядування вже не здатне відповісти на всі питання та задовольнити всі інформаційні потреби сучасності. Тому останнім часом все частіше вживається новий термін, що має замінити електронне урядування – урядування цифрове, яке має абсолютно нове смислове наповнення, адже його метою є людина, її права, свободи, інтереси, а також держава, яка служить цій людині.

Автором підкреслено, що авторитетні міжнародні організації, серед яких – Організація Об’єднаних Націй – поступово відмовляється від «застарілого» та «низькоефективного» на сучасному етапі розвитку людства терміну «електронне урядування», вживаючи, натомість, вже в другому щорічному звіті, що проводиться по всьому світу для виявлення основних тенденцій з цифрових трансформацій та цифровізації, виключно термін «цифрове урядування» – як уособлення цифрових трансформацій, їх мета та дороговказ.

Наголошено, що на сьогодні недостатньо говорити просто про впровадження технологій на всіх рівнях публічного управління. Важливо усвідомлювати, з якою метою це застосовується. І саме наявність сервісної складової і людини, як кінцевого споживача публічних послуг, так кардинально відрізняє цифрове урядування від електронного. Важливо не тільки те, що саме впроваджується, але не менш важливо те, яким чином та з якою метою це робиться. І, якщо ми ведемо мову про демократичну, соціальну та правову державу, то таке впровадження має, передусім, відповідати технічному прогресу сьогодення, по-друге, процес впровадження має бути відкритим, прозорим та розумним з точки зору раціонального використання всіх ресурсів, по-третє, має містити сервісну складову – здійснюватися для людини та заради людини. Саме цифрове урядування покликане відповідати на ці та інші глобальні виклики, що виникають у часи глобальних трансформацій задля досягнення Цілей сталого розвитку.

Ключові слова: електронне урядування, публічне управління, цифрові трансформації, цифровізація.

Summary

Mikhrovska M. S. Digital government in Ukraine – a new dimension. – Article.

In recent decades, rapid informatization has led to the active implementation of information and communication technologies in all spheres of society's life. In addition, the so-called digitalization has become an integral part of the functioning of any state, and such concept as electronic governance is included in the legislation of every democratic and developed country. However, new times require new solutions, moreover, digital development is accelerating every year, therefore, the usual e-governance is no longer able to answer all questions and satisfy all informational needs of today. Hence, recently digital government as a new term is increasingly being used to replace electronic government. This new term has a completely new meaning, because its main goal is a person, his rights, freedoms, interests, as well as the state that serves this person.

The author has emphasized that authoritative international organizations, including the United Nations, are gradually abandoning the “outdated” and “inefficient”, at the current stage of human development, term “e-governance”, using, instead (e.g. in the second annual report around the world to identify the main trends in digital transformations and digitization) exclusively the term “digital governance” – as the personification of digital transformations, their purpose and roadmap.

It was emphasized that nowadays it is not enough to simply talk about the introduction of technologies at all levels of public administration but is important to realize for what purpose it is used. The fundamental difference between digital governance and electronic governance is presence of a service component and a person, as the end user of public services. It is important not only what is implemented, but also how and for what purpose it is done. And, if we are talking about a democratic, social and legal state, then such implementation should, first of all, correspond to today’s technical progress. Secondly, the implementation process should be open, transparent and reasonable from the point of view of the rational use of all resources. Thirdly, it has to contain a service component – to be carried out for a person and for the sake of a person. It is digital governance that is designed to respond to these and other global challenges that arise in times of global transformations in order to achieve the Sustainable Development Goals.

Key words: electronic governance, public administration, digital transformations, digitalization, e-governance.

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.7>*К. В. Николина*

ЕЛЕКТРОННА ЮРИДИЧНА ПРОЦЕДУРА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРОБЛЕМИ ТРАНСФОРМАЦІЇ

Постановка проблеми. Напад Росії на територію України та розв'язання повномасштабної війни в лютому 2022 року поставили перед юридичною наукою та практикою нові виклики. Зокрема, багато правореалізаційних та правозастосовних процесів стало неможливо здійснити в звичному процедурному порядку. Але будь-яка криза це також і можливість вдосконалити та спростити існуючі механізми. Значення процедурної форми складно переоцінити в сфері діяльності публічно-владних суб'єктів, оскільки вони зобов'язані діяти виключно в межах нормативно встановленого офіційного порядку. Це в свою чергу є гарантією забезпечення прав людини, верховенства права, в тому числі дотримання принципу юридичної визначеності. На нашу думку, в умовах воєнного стану інформаційно-комунікаційні технології повинні відігравати визначальну роль в забезпеченні належної юридичної процедури та повноцінному функціонуванні всіх державних та суспільних інституцій.

Саме тому на сьогодні актуалізується питання трансформації юридичних процедур, формулювання поняття «електронна юридична процедура» та визначення її основних ознак і вимог.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання, пов'язані з розумінням сутності юридичних процедур та юридичного процесу містяться у працях таких вчених, як С. Д. Гусарев, О. В. Зайчук, А. М. Колодій, О. С. Лагода, В. Г. Лукьянова, Н. М. Оніщенко, Л. Н. Распутіна, М. М. Рассолов, О. О. Середа, О. Д. Тихоміров, О. В. Фатхутдінова, А. А. Юсупов, О. В. Яковенко та ін. Проте, на сьогоднішній день відсутні теоретико-правові дослідження, які б надавали відповіді щодо змісту та можливих трансформацій юридичної процедури в період воєнного стану або іншого особливого періоду. В цьому контексті важливо дослідити також наукові праці, присвячені взаємодії правових явищ та інформаційних технологій.

Метою статті є дослідження тенденцій розвитку юридичної процедури в умовах воєнного стану та формування категорії «електронна юридична процедура».

Основні результати дослідження. Право як уособлення ідеї справедливості покликане забезпечити належний механізм реалізації та захисту прав людини. Людство протягом тривалої історії свого розвитку вибудовувало ефективні та дієві засоби втілення нормативних правил в життєдіяльність суспільства. Найбільш досконалим, на нашу думку, є саме юридична процедура.

Звертаючись до ідеї процедурності права в межах західної юриспруденції, варто вказати на певні особливості сприйняття досліджуваної категорії. Насамперед, визначальним є те, що зарубіжні правники термінологічно не розмежовують поняття «юридичний процес» та «юридична процедура», які розуміються виключно як діяльність уповноважених інституцій в сфері права.

Зокрема, американський словник Блека визначає правову процедуру як порядок проведення адміністративних слухань, а також судових засідань, що включає в себе всі можливі дії уповноважених і зацікавлених суб'єктів, починаючи від порушення справи до винесення по ньому рішення (видання акту) і його виконання [1, 1203–1205].

Аналогічних поглядів на юридичну процедуру дотримуються і деякі французькі вчені. П. Сандеуар висловлює думку, що процедура полягає в послідовності актів або операцій, які зазвичай повинні бути здійснені в певному порядку в присутності певних представників влади або приватних осіб з метою домогтися виконання того чи іншого юридичного акту [2, 67].

Натомість, ми вважаємо, що юридична процедура має більш широкий зміст по відношенню до юридичного процесу і може розглядатись в двох аспектах. Насамперед, юридична діяльність (і юридичний процес як її форма) своїм змістом мають окремі юридичні процедури, що визначають етапи, дії в межах визначених процесуальних стадій. В цьому випадку юридична процедура має організаційний і службовий характер, оскільки виступає засобом впорядкування розвитку юридичного процесу. Крім цього, юридична процедура може також опосередковувати випадки реалізації права, що не пов'язані із правозастосуванням та правотворчістю (використання, виконання, дотримання норм права, договірні відносини, початковий етап правоутворення, медіація тощо). Такий підхід дозволяє нам класифікувати юридичні процедури на процесуальні (які опосередковують окремі види юридичного процесу – правотворчого та правозастосовного) та непроцесуальні (які не мають державно-владного характеру). Важливість визначення окремих різновидів юридичних процедур полягає в тому, що це дозволить відстежити та обґрунтувати якісні і кількісні зміни на рівні відповідних процедурних форм, в тому числі під впливом розвитку інформаційних технологій та в умовах воєнного стану або іншого особливого періоду.

В попередніх наукових дослідженнях нами запропоноване визначення юридичної процедури як самостійного різновиду соціальної процедури, що регламентується відповідними процедурними нормами права, має офіційний правовий характер, складається із чітко визначеної послідовності дій суб'єктів юридичної процедури, в результаті чого досягається певний результат у формі зміни правової дійсності [3, 45]. Таке розуміння юридичної процедури дозволяє охопити всю багатоманітність проявів процедурної форми.

Аналіз впливу сучасних комунікаційних технологій на юридичний процес вперше з'явився на порядку денному конференції, організованої Міжнародною асоціацією процесуального права ще в 1999 році, підтверджуючи заяву лорда Вулфа з 90-х років про те, що «ІТ не тільки сприятиме впорядкуванню та покращенню нашої існуючої системи та процесів; вона також, ймовірно, з часом сама стане каталізатором радикальних змін...» [4].

На сьогодні можемо говорити, що технічний прогрес впливає на процедурні форми юридичної діяльності за декількома напрямками: по-перше, обумовлює виникнення нових юридичних процедур, опосередкованих інформаційними технологіями, по-друге, сприяє вдосконаленню існуючих традиційних юридичних

процедур та по-третє, припиняє існування застарілих та неефективних юридичних процедур.

В останні роки майже всі види юридичних процедур зазнали змін під впливом діджиталізації, особливо в сфері судового розгляду та публічного адміністрування. Для прикладу, 13 червня 2022 року Президент України підписав довгоочікуваний ЗУ «Про адміністративну процедуру», яким передбачається також використання електронних юридичних процедур у правовідносинах громадян із державою.

В англomовній юридичній науковій літературі все частіше з'являються роботи, в яких вживаються терміни електронний юридичний процес, електронна процедура, що змістовно пов'язуються здебільшого з судовими процесами. Зокрема, в рамках Європейського союзу розроблено План дій на 2019–2023 рр. с сфері електронного правосуддя, яким передбачається вдосконалення окремих юридичних процедур, таких як електронна експертиза, використання штучного інтелекту для аналізу судових рішень, проведення засідань у режимі відеоконференцій тощо [5].

У вітчизняній юридичній практиці також активно використовуються категорія електронне правосуддя, яке є одним з елементів електронного урядування, що нині розглядається як спосіб організації державної влади за допомогою інформаційних мереж, що забезпечує функціонування органів влади в режимі реального часу.

Трансформація *юрисдикційних (судових) процедур* розпочалась з активного впровадження Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), яка має забезпечувати обмін документами (надсилання та отримання) в електронній формі між судами, судом та учасниками судового процесу, самими учасниками судового процесу тощо [6, 143]. Під час карантинних обмежень, пов'язаних з COVID-19, суди вже набули певного досвіду, оскільки в прискореному режимі змушені були опановувати онлайн процедури проведення судових засідань та нарад в режимі відеоконференцій.

В сьогоdnішніх умовах російсько-української війни, активних бойових дій в окремих регіонах першочергове значення має швидкий перехід правосуддя до електронних процедур. Оскільки під час режиму воєнного стану питання захисту прав людини набуває особливого значення, саме тому важливо зберегти можливість звернення до суду та розгляд справ. До електронних судових процедур можемо віднести подання позовної заяви та додатків до неї онлайн, сплата судового збору, надання відгуків на позови в електронному вигляді за допомогою Інтернет комунікації, дистанційний доступ до судових актів, процедура надання електронних доказів, розгляд справи онлайн в режимі відеоконференцій, інформування учасників процесу про хід справи дистанційно тощо.

В цьому зв'язку видається актуальною позиція В. А. Бондаренко, Н. О. Пустової, що для створення ефективного електронного судочинства як способу здійснення правосуддя, заснованого на використанні інформаційних технологій, потрібні подальша інформаційно-технічна модернізація судової системи, підвищення рівня культури роботи з електронними засобами працівників судів, введення в судову систему електронного діловодства, а також прийняття правових норм, що дають змогу однозначно ідентифікувати інститут електронного судочинства, поняття і статус електронного документа [7, с. 154].

Аналізуючи тенденції змін *несудових юридичних процедур*, до яких належать процедури правотворчості, установчі, реєстраційні, ліцензійні, нотаріальні та інші, можливо зазначити, що в умовах воєнного стану актуальним є питання розробки ефективних моделей відповідних електронних процедур для можливості реалізації їх в дистанційному форматі. В цьому контексті, на нашу думку, основною платформою для практичного здійснення вказаної трансформації процедурної форми має виступати вітчизняний портал Дія. На сьогоднішній момент на його базі вже доступні послуги з дистанційного отримання деяких видів довідок, отримання соціальної допомоги для внутрішньо переміщених осіб, подання заяв про пошкодження майна внаслідок військової агресії Російської Федерації для отримання подальшої компенсації тощо.

Очевидною також видається необхідність розробки спеціальної електронної процедури ухвалення управлінських рішень та процедури правотворчості на випадок відсутності можливості фізичної присутності депутатів в залі засідань внаслідок ведення активних бойових дій або знищення відповідних приміщень.

Однак зазначена модернізація потребує відповідних теоретико-правових основ, зокрема формулювання поняття «електронної юридичної процедури», визначення підстав та випадків її використання, розробки вимог належності та загальних принципів тощо.

Висновки. Узагальнюючи проведений аналіз тенденцій розвитку окремих видів юридичної процедури в умовах воєнного стану, варто зазначити, що на сьогодні гостро постає необхідність швидкого впровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій в сферу юридичної практики. Електронна юридична процедура визначається як особлива форма юридичної процедури, що має офіційний характер, врегульована відповідними процедурними нормами і забезпечує спеціальний порядок вчинення процедурних дій з використанням електронних засобів зв'язку. В умовах воєнного часу, на нашу думку, саме електронна процедура здатна не тільки забезпечити безперервність функціонування державних та громадських інституцій, але й підвищити їх ефективність, спростити доступ та зменшити фінансові витрати. Тому предметом подальших наукових пошуків має стати розробка загальної концепції електронної процедури, її принципів, ознак, що в подальшому буде використане при розробці нормативних моделей окремих процедурних форм.

Література

1. Black's Law Dictionary. Sixth Edition. St. Paul, Minn. West Publishing Co. 1990. P. 1203–1205.
2. Сандеуар П. Юридические процедуры во французском праве. М., 1994. С. 67.
3. Николина К. Належна юридична процедура: теоретичні аспекти визначення. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки*. 2012. Вип. 94. С. 44–46. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Yur_2012_94_13
4. Zoltán Nemessányi. Electronic Technology and Civil Procedure: New Paths to Justice from Around the World. Springer Science & Business Media, 2012. 332 c.
5. European e-Justice Strategy and Action Plan 2019-2023. Режим доступу: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52019XG0313\(02](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX:52019XG0313(02)
6. О. Олійничук, Р. Олійничук, А. Колесніков. Електронне правосуддя як елемент сучасної системи судочинства. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Вип. 3. С. 141–147.
7. Бондаренко В. А., Пустова Н. О. Теоретико-правові питання електронного правосуддя в інформаційному суспільстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія : Юридична*. 2017. Вип. 2. С. 154–162.

Анотація

Николина К. В. Електронна юридична процедура в умовах воєнного стану: питання трансформації. – Стаття.

Стаття присвячена дослідженню тенденцій розвитку юридичної процедури в умовах воєнного стану та формування категорії «електронна юридична процедура». В роботі обґрунтовано, що юридичні процедури можливо класифікувати на процесуальні (які опосередковують окремі види юридичного процесу – правотворчого та правозастосовного) та непроцесуальні (які не мають державно-владного характеру) та проаналізовано особливості і перспективи трансформації вказаних різновидів юридичної процедури в умовах воєнного стану. Наголошується на тому, що в сьогодишніх умовах російсько-української війни, активних бойових дій в окремих регіонах першочергове значення має швидкий перехід правосуддя до електронних процедур, до яких належать подання позовної заяви та додатків до неї онлайн, сплата судового збору, надання відгуків на позови в електронному вигляді за допомогою Інтернет комунікації, дистанційний доступ до судових актів, процедура надання електронних доказів, розгляд справи онлайн в режимі відеоконференцій, інформування учасників процесу про хід справи дистанційно тощо. Аналізуючи тенденції змін несудових юридичних процедур, до яких належать процедури правотворчості, установчі, реєстраційні, ліцензійні, нотаріальні та інші, вказано, що в умовах воєнного стану актуальним є питання розробки ефективних моделей відповідних електронних процедур для можливості реалізації їх в дистанційному форматі. Крім цього автором стверджується необхідність розробки спеціальної електронної процедури ухвалення управлінських рішень та процедури правотворчості на випадок відсутності можливості фізичної присутності депутатів в залі засідань внаслідок ведення активних бойових дій або знищення відповідних приміщень.

Електронна юридична процедура визначається як особлива форма юридичної процедури, що має офіційний характер, врегульована відповідними процедурними нормами і забезпечує спеціальний порядок вчинення процедурних дій з використанням електронних засобів зв'язку.

Ключові слова: юридична процедура, електронна юридична процедура, воєнний стан, юридичний процес.

Summary

Nykolyna K. V. Electronic legal procedure in martial law: the issue of transformation. – Article.

The article is devoted to the study of trends in the development of legal procedure in martial law and the formation of the category of «electronic legal procedure». The author argues that in a state of war, information and communication technologies should play a key role in ensuring proper legal procedure and the proper functioning of all state and public institutions. The paper substantiates that the legal procedure has a broader meaning in relation to the legal process and can be considered in two aspects: as an official phenomenon that constitutes the content of the legal process and as an independent category that mediates cases of law unrelated to law enforcement and lawmaking. (use, execution, observance of legal norms, contractual relations, initial stage of law-making, mediation, etc.). This approach allows us to classify legal procedures into procedural (which mediate certain types of legal process – law-making and law enforcement) and non-procedural (which do not have a state-authoritative nature). The article separately analyzes the features and prospects of transformation of these types of legal procedure in martial law.

It is emphasized that in today's conditions of the Russian-Ukrainian war, active hostilities in some regions, the rapid transition of justice to electronic procedures is of paramount importance, which include filing a claim and its annexes online, paying court fees, responding to lawsuits. electronic form with the help of Internet communication, remote access to court acts, the procedure of providing electronic evidence, consideration of the case online by videoconference, informing the participants of the process about the progress of the case remotely, etc. Analyzing the trends of non-judicial legal procedures, which include lawmaking, constituent, registration, licensing, notarial and others, it is possible to note that in martial law is relevant to develop effective models of relevant electronic procedures to implement them remotely. In addition, the author argues the need to develop a special electronic procedure for making management decisions and lawmaking procedures in case of lack of physical presence of deputies in the meeting room due to active hostilities or the destruction of relevant premises.

Electronic legal procedure is defined as a special form of legal procedure that has an official character, is regulated by the relevant procedural norms and provides a special procedure for performing procedural actions using electronic means of communication.

Key words: legal procedure, electronic legal procedure, martial law, legal process.

УДК 336

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.8>

Т. П. Попович

УЯВЛЕННЯ ПРО ОБОВ'ЯЗОК ЗГІДНО ВЧЕННЯ ТОМАСА ГОББСА

Постановка проблеми. Актуальність і значимість розгляду категорії обов'язку у вченні англійського філософа Томаса Гоббса пов'язані з двома факторами: перший впливає з особливостей самої філософсько-правової концепції цього мислителя; Гоббс достатньо системно аналізує природний і громадянський стани людини, обидва з яких більшою чи меншою мірою ґрунтуються на обов'язках (дотримання і виконання законів); другий зводиться до необхідності на рівні суспільної свідомості зрозуміти значимість обов'язків, прийнятих на рівні держави і суспільства, як запоруки ефективного функціонування останніх. Обов'язок (дотримання природних законів) спершу слугує передумовою виходу зі стану «війни всіх проти всіх», а далі – опорою для гармонійного поєднання інтересів людей (вже як громадян) й інтересів держави, що забезпечуються сувереном.

Стан наукового дослідження. На сьогодні розуміння обов'язків у контексті філософсько-правового вчення Т. Гоббса залишається малодослідженим у науковій літературі. Тим не менше, деякі аспекти означеної проблематики можливо віднаходити в працях таких дослідників і вчених, як: В. Вальденберг, М. Гой (M. Hoye), О. Горяїнов, С. Ллойд (S. Lloyd), К. Кондрен (C. Condren), М. да Коста (M. da Costa), Н. Малкольм (N. Malcolm), В. Піскунов, Л. Страусс (L. Strauss), М. Філаретов та ін.

Виклад основного матеріалу. Англійський мислитель *Т. Гоббс* досить широко висвітлює уявлення про обов'язки – як в «Основах філософії» (частина третя «Про громадянина»), так і в «Левіафані». Зокрема, у першій із цих праць філософ диференціює природний і громадянський стани людини. Природа, яка «кожному дала право на все», врешті-решт, призвела до стану війни між людьми, які намагаються всіляко примножувати для себе різного роду блага. Звідси, люди, що знаходяться у природному стані, не можуть розраховувати на власну безпеку, адже основою всього є право сильного. Водночас, «істинний розум велить нам шукати миру, допоки існує хоча б найменша можливість його досягнути» [1, с. 292]. Пошук миру передбачає поступку комусь свого права чи відмову від нього. В цьому випадку людина стає зобов'язаною не перешкоджати в користуванні благом тому, кому уступила чи на користь кого відмовилась від свого права [2, с. 100].

Перше смислове навантаження категорії обов'язків має місце в контексті вчення філософа про угоди, які відрізняються від договорів тим, що одна чи дві сторони залишаються боржниками, обіцяючи в майбутньому виконати домовленість. Виконанню обов'язку в угодах передують надання обіцянки. На відміну від природного стану, де залишається страх невиконання обіцянки, в стані громадянському має місце сила, яка здатна примусити сторони до відповідного виконання [1, с. 297–298]. Для угоди значимим фактором є надання згоди взяти на себе зобов'язання. Крім цього, людина не може зв'язати себе обов'язком здійснити

неможливе. Якщо ж особа взяла на себе обов'язок про можливу річ, яка в подальшому виявиться неможливою, подібне не звільняє її від виконання обов'язку – в тій мірі, в якій таке можливо здійснити [1, с. 298–299]. Звільнення від угоди, на думку Т. Гоббса, можливе двома шляхами: по-перше, виконанням обов'язку; по-друге, зняттям (звільненням) обов'язку стороною, яка володіла правом стосовно зобов'язаної [1, с. 299–300]. Мислитель, отже, формулює природний закон: «угоди повинні виконуватися», оскільки це необхідно для досягнення миру [1, с. 304]. З такого формулювання випливають дві можливості: або виконати угоду, або не вступати в угоду [1, с. 305]. Порушення ж угоди іменується несправедливістю (порушенням права) [1, с. 305].

Формулюючи дев'ятнадцять природних законів, Т. Гоббс відзначає, що кожен має прагнути їх виконувати. Перш за все, обов'язковість таких законів постає перед судом внутрішнім (совістю), тоді як перед судом зовнішнім – не завжди [1, с. 316]. Інакше кажучи, природні закони зобов'язують бажати їх реалізації, але вони не завжди зобов'язують до втілення їх у життя. Завжди зобов'язуючи совість, закони природи є ефективними тільки там, де вони надійно гарантовані (тобто у державі) [2, с. 122]. Громадяни не можуть вивести природні закони з конвенцій чи завдяки роздумам про суб'єктивний егоїзм. Натомість, вони приходять до природних законів, розмірковуючи про власне місце в світі щодо інших [3, р. 191]. Справедливим мислитель називає того, хто виконав усе, до чого був зобов'язаний природними законами [1, с. 317].

Разом з тим, попри наявність природних законів, їх не є достатньо, аби установити мир. Щоб панував мир, замало згоди між людьми, потрібне також і єднання. Найбільш досконалим чином подібне єднання формується у державі в спосіб суспільного договору як єдиній особі, «чия воля на основі угоди багатьох людей повинна вважатися волею їх усіх», аби забезпечувалась можливість використовувати сили й здібності кожного для захисту загального миру [1, с. 331]. Суспільний договір у Т. Гоббса – це «ультимативна нормативна конструкція, призначення якої полягає у стримуванні природного та плеканні соціального, навіть якщо соціальне не завжди є благом» [4, с. 30]. Свобода особи втрачає свій абсолютний характер, оскільки кожен член спільноти відмовляється від її частини на користь держави, погоджуючись на подібні обмеження в обмін на добробут і відносну безпеку. З цього моменту справедливим постає дотримання умов цього загальнообов'язкового договору, тоді як несправедливим – його відповідне порушення кимось у суспільстві [5, с. 262].

Слід відзначити, що держава в англійського філософа є умовою набуття людиною своєї соціальної сутності як наслідок розвитку людських здібностей [6, с. 16]. Левіафан (суверен) є смертний Бог, якому люди під владою безсмертного Бога повинні завдячувати своїм миром і захистом [2, с. 133]. Суверен – це уособлення того, хто перетворює безліч на одного «актора», в якому зосереджена влада і сила всіх підданих. Це продукт індивідуальних волевиявлень й він символізує волю, яка несе собою їх особистість. Штучний інститут суверена породжує обов'язок в індивідів підкорятися [7, с. 67].

У кожній державі мають місце особи чи рада (збори), чий волі підкорили свою волю інші індивіди. Перші володіють верховною владою чи вищою могутністю,

другі є громадянами (підданими) [1, с. 332]. Верховна влада в державі має право встановлювати так звані громадянські закони – тобто правила чи вимоги, «що варто робити і чого варто уникати в повсякденному житті» [1, с. 337]. Т. Гоббс наголошує, що сама держава чи ті, хто представляють верховну владу, не зв'язані громадянськими законами, тобто вільні від виконання обов'язків. Крім цього, представники верховної влади не зобов'язані й перед громадянами, оскільки воля останніх втілюється у волі держави [1, с. 342].

Втім, мислитель все ж не залишає верховну владу (суверена) без обов'язків, які зводяться ним до формули: «благо народу – вищий закон». Відтак, обов'язок правителів полягає у тому, щоб «всіма силами підкорятися істинному розуму, що є природним, моральним і Божественним законом». Влада встановлюється заради миру, який є необхідним для блага людей, а тому той, хто використовує владу всупереч народному благу, діє всупереч природному закону. Прагнення до забезпечення блага народу формує у верховної влади правильне бачення про свій обов'язок, а також про засоби його здійснення [1, с. 401]. Під благом народу англійський філософ розуміє не просто збереження життя (забезпечення безпеки громадян), але якомога щасливіше життя [1, с. 402]. Ось про що має турбуватися верховна влада. Суверен зобов'язується природнім законом і несе відповідальність лише перед Богом як творцем цього закону [2, с. 260]. Суверен нічого не може мати проти природніх законів. Його завдання – підтримувати мир. Адже співдружність розпадеться, якщо суверен підриватиме мир, ігноруватиме чи перекручуватиме відповідальність за забезпечення захисту індивідів [8, с. 70]. Важливим обов'язком суверена є турбуватися про те, аби народ був навчений принципам справедливості, зокрема, не відбирати в людини те, що їй належить, утримуватися від спричинення шкоди чи помсти тощо [2, с. 266].

Т. Гоббс деталізує громадянські блага, виділяючи основні чотири: захист від зовнішніх ворогів; збереження внутрішнього миру; збагачення в межах, які не загрожують суспільній безпеці; свобода, що не завдає шкоди іншим [1, с. 402–403]. Виходячи з природи свободи, верховна влада не може приймати будь-які закони. Іншими словами, це не потрібно і навіть неможливо. Натомість, мають залишатися вільними від законів низка сфер людського життя. Кількість законів у державі, отже, має бути не більш ніж необхідною для блага держави і громадян [1, с. 409–410]. Відтак, свобода підданих поширюється лише на ті речі, які суверен (верховна влада) не регулював законами [2, с. 165]. Філософ відзначає, що коли людина підкорюється закону, в цьому акті поєднуються як обов'язок, так і свобода. Це пояснюється тим, що люди є рівними від природи, а тому будь-який обов'язок може впливати лише з власної дії [2, с. 168].

Розгляд обов'язків варто проводити й у контексті розуміння законів. Закон являє собою наказ певної особи, чия вказівка слугує основою для підкорення. Він «виходить від того, хто володіє владою щодо тих, ким він керує». Тому обов'язком є виконувати те, що приписує закон. Закон переслідує, передусім, цілі того, хто його встановлює [1, с. 413]. Завдання закону полягає не в тому, щоб стримати людей від вчинення певних дій, але в тому, щоб скерувати в таке русло, при якому вони не зашкодили б самим собі власними бажаннями, необережністю тощо

[2, с. 270]. Тут варто додати, що суверен у Т. Гоббса може діяти лише через закон. Більше того, відповідна воля суверена повинна відповідати певним загальновизна-ним критеріям. До прикладу, мають місце обов'язки природного права, як потреба в справедливості, що являють собою істотні вимоги щодо того, яким має бути зміст законів суверена [9, с. 130].

Всі закони англійський мислитель за суб'єктом їх творення поділяє на боже-ственні (природний, чи моральний, закон і закон встановлений, який Бог роз-крив нам у пророчому слові) та людські (духовні та світські) [1, с. 415–416]. Зосе-редимо свою увагу саме на людському законі, який є законом громадянським і якого «люди зобов'язані дотримуватися не як члени тої чи іншої конкретної держави, а як члени держави загалом» [2, с. 204]. Він містить в собі дві частини: дистрибутивну (розподіляючу) і віндикативну (караючу). Перша частина визна-чає кожному його право, а також межі дії для громадян (що дозволено і що не доз-волено), друга ж – покарання для того, хто порушив закон. Таким чином, «кожен громадянський закон явно чи приховано передбачає покарання. ... Адже закон не має сенсу, якщо його можна безкарно порушувати» [1, с. 416–417]. Із зобов'язу-ючою силою громадянських законів має місце цікавий аспект. Так, Т. Гоббс від-значає, що обов'язок дотримуватися громадянських законів з'являється раніше, аніж самі закони, оскільки він закладений у самій ідеї держави в силу природ-ного закону [1, с. 418]. Для належного існування закону необхідно, щоб грома-дянам були відомі дві речі: по-перше, кому належить право видавати закони (хто є законодавцем); по-друге, суть самих законів, які законодавець зобов'язаний оприлюднити, інакше – це не закони. При цьому «знання законодавця залежить від самого громадянина, бо без його згоди чи власного зобов'язання, вираженого чи такого, що мається на увазі, ніхто не може одержати права законодавства. Зобов'язання є вираженням, якщо громадяни з самого початку встановлюють між собою форму державного правління або своєю обіцянкою віддають себе під чийсь владу» [1, с. 418–419]. Також слід додати, що закон адресується тим, хто здатен його розуміти [2, с. 210].

Висновки. Таким чином, Т. Гоббс у своїх працях досить розгорнуто зверта-ється до проблематики обов'язку, який у його трактуванні пронизує всю держав-но-правову концепцію англійського мислителя. Виконання природних законів, на яких мають базуватися громадянські, постає запорукою виходу людей зі стану «війни всіх проти всіх». Найбільш досконалою формою такого виходу є форму-вання інституту держави на чолі з сувереном, який апіорі наділяється правом керувати підданими, які, в свою чергу, зобов'язані виконувати відповідні при-писи носія верховної влади. Більше того, обов'язок дотримуватися громадян-ських законів з'являється раніше, аніж самі закони, оскільки він закладений у самій ідеї держави в силу природного закону. Взамін суверен повинен забезпе-чувати мир у державі й щасливе життя громадян, інакше він діятиме всупереч вимог природного закону. Саме вищезначені умови взаємодії між правителями та підданими, на думку Т. Гоббса, і є основою функціонування оптимальної дер-жави та запорукою досягнення як індивідуального блага, так і народного блага в цілому.

Література

1. Гоббс Т. Основ философии. Часть третья. О гражданине. Сочинения в 2-х тт. Т. 1. Москва : Мысль, 1989. С. 270–506.
2. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства церковного и гражданского. Сочинения в 2 тт. Т. 2. Москва : Мысль, 1991. С. 3–545.
3. Hoyer M. Natural justice, law, and virtue in Hobbes's Leviathan. *Hobbes Studies*. 2019. № 32. P. 179–208.
4. Юдін З.М. Злет ідеї суспільного договору (Т. Гоббс і Дж. Локк) та сучасний контрактивізм. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 2. С. 27–31.
5. Borinshtein Y., Stovpets O., Kukshinova O., Kisse A., Kucherenko N. Phenomena of freedom and justice in the interpretations of T. Hobbes and J. Locke. *Amazonia Investiga*. 2021. № 10. P. 255–263.
6. Горяинов О.В. Политико-правовые идеи Т. Гоббса и их влияние на философию французского Просвещения : автореф. дисс. канд. юрид. наук; спец.: 12.00.01. Москва, 2008. 24 с.
7. Costa M.N. da. Revisiting Hobbes: on freedom, political authority and civil disobedience. *Aufklärung*. 2018. Vol. 5. P. 59–74.
8. Condren C. Natura naturans: natural law and the sovereign in the writings of Thomas Hobbes. *Natural law and civil sovereignty: moral right and state authority in early modern political thought* / ed. by I. Hunter and D. Saunders. Palgrave Macmillan Ltd, 2002. P. 61–75.
9. Malcolm N. Thomas Hobbes: liberal illiberal. *Journal of the British Academy*. 2016. № 4. P. 113–136.

Анотація

Попович Т. П. Уявлення про обов'язок згідно вчення Томаса Гоббса. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу проблематики обов'язків згідно вчення англійського філософа Томаса Гоббса. Автором наголошується, що Т. Гоббс у своїх працях досить розгорнуто звертається до проблематики обов'язку, який у його трактуванні пронизує всю державно-правову концепцію англійського мислителя. Так, перше смислове навантаження категорії обов'язків має місце в контексті вчення філософа про угоди, для яких значимим фактором є надання згоди взяти на себе зобов'язання. Формулюючи ж дев'ятнадцять природних законів, Т. Гоббс відзначає, що кожен має прагнути їх виконувати. Перш за все, обов'язковість таких законів постає перед судом внутрішнім (совістю), тоді як перед судом зовнішнім – не завжди. Інакше кажучи, природні закони зобов'язують бажати їх реалізації, але вони не завжди зобов'язують до втілення їх у життя.

Разом з тим, виконання природних законів, на яких мають базуватися громадянські, на думку Т. Гоббса, постає запорукою виходу людей зі стану «війни всіх проти всіх». Найбільш досконалою формою такого виходу є формування інституту держави на чолі з сувереном, який апіорі наділяється правом керувати підданими, які, в свою чергу, зобов'язані виконувати відповідні приписи носія верховної влади. Більше того, обов'язок дотримуватися громадянських законів з'являється раніше, ніж самі закони, оскільки він закладений у самій ідеї держави в силу природного закону. Взаємін суверен повинен забезпечувати мир у державі й щасливе життя громадян, інакше він діятиме всупереч вимог природного закону. Саме вищезначені умови взаємодії між правителями та підданими згідно розуміння Т. Гоббса і є основою функціонування оптимальної держави та запорукою досягнення як індивідуального блага, так і народного блага в цілому. Прагнення до забезпечення блага народу формує у верховної влади правильне бачення про свій обов'язок, а також про засоби його здійснення. Окрім цього, як зазначає англійський мислитель, важливим обов'язком суверена є турбуватися про те, аби народ був навчений принципам справедливості, зокрема, не відбирати в людини те, що їй належить, утримуватися від спричинення шкоди чи помсти тощо.

Ключові слова: обов'язки, природні закони, громадянські закони, суверен.

Summary

Popovich T. P. The idea of obligation according to the doctrine of Thomas Hobbes. – Article.

The article is devoted to the analysis of the problem of obligations according to the doctrine of the English philosopher Thomas Hobbes. The author emphasizes that T. Hobbes in his writings quite extensively addresses the problem of obligation, which in his interpretation permeates the entire state-legal concept of the English thinker. Thus, the first semantic load of the category of obligations takes place in the context of the philosopher's teaching about agreements, for which the consent to undertake obligations is a significant factor. While formulating nineteen natural laws, T. Hobbes notes that everyone should strive to fulfill

them. First of all, the binding nature of such laws appears before the internal court (of conscience), while not always before the external court. In other words, natural laws oblige to wish for their implementation, but they do not always oblige to implement them in life.

At the same time, the implementation of natural laws, on which civil laws should be based, according to T. Hobbes, is the guarantee of people's exit from the state of "war of all against all." The most perfect form of such a way out is the formation of a state institution headed by a sovereign, who a priori is granted the right to rule his subjects, who, in turn, are obliged to carry out the corresponding prescriptions of the bearer of supreme power. Moreover, the obligation to obey civil laws appears earlier than the laws, since it is embedded in the idea of the state by virtue of natural law. In return, the sovereign must ensure peace in the state and the happy life of citizens, otherwise he will act contrary to the requirements of natural law. It is the above-mentioned conditions of interaction between rulers and subjects, according to the understanding of T. Hobbes, that are the basis of the functioning of the optimal state and the guarantee of achieving individual and national good. The desire to ensure the good of the people forms in the supreme power a correct vision of its obligation, as well as the means of its implementation. In addition, as the English thinker notes, an important obligation of the sovereign is to take care that the people are taught the principles of justice, in particular, not to take from a person what belongs to him, to refrain from causing harm or revenge, etc.

Key words: obligations, natural laws, civil laws, sovereign.

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.9>*Р. М. Савчук*

КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Постановка проблеми. Оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів здійснюється відповідно до моделі оцінювання, вагоме значення в системі елементів якої належить критеріям, на підставі яких воно здійснюється. Поняття критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів визначається О.М. Резніком, котрий розуміє їх як сукупність показників, що дають можливість зробити висновок про ефективність чи неефективність виконання правоохоронними органами покладених на них національним законодавством завдань [1, с. 404–405]. Наведене визначення поняття критеріїв оцінювання ефективності діяльності є загальноприйнятим у доктрині адміністративного права та становить основу для розробки системи критеріїв, за якими воно здійснюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті дослідження ефективності діяльності як правоохоронних органів у цілому або окремих з них, так і інших державних інституцій вчені-адміністративісти звертаються до виокремлення критеріїв оцінювання ефективності їх діяльності та здійснення їх характеристики. Водночас, єдиного підходу до визначення системи критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів у доктрині адміністративного права не сформовано.

Метою статті є розкриття на основі сформованих на сьогодні теоретичних підходів системи критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів.

Виклад основного матеріалу. Звертаючись до дослідження адміністративно-правових засад функціонування правоохоронної системи у цілому, А.М. Куліш виокремлює такі критерії ефективності її реформування: 1) максимальна захищеність прав та свобод людини і громадянина; 2) деполітизація правоохоронних органів; 3) чітке визначення їх компетенції та завдань, розмежування функцій і сфер відповідальності, усунення паралелізму та дублювання функцій в їх діяльності; 4) відповідність європейським стандартам у сфері правоохоронної діяльності; 5) об'єктивні критерії оцінки діяльності правоохоронних органів, що повинні ґрунтуватися на рівні довіри населення; 6) пріоритетність профілактичної роботи у діяльності всіх правоохоронних органів [2, с. 350–356].

І.М. Охріменко вказує, що державний стандарт надання правоохоронних послуг, а отже – оцінка ефективності службової діяльності уповноважених органів має передбачати систему кількісно-якісних параметрів, виходячи з характеристики їх властивостей, а саме: 1) показники призначення та безпосередньої первинної діяльності відповідних суб'єктів; 2) показники стану публічної безпеки і порядку; 3) показники надійності; 4) показники професійного рівня персоналу правоохоронного органу; 5) оптимізація використання ресурсів; 6) загальний відсоток населення, задоволеного якістю роботи правоохоронних органів [3, с. 141].

А.В. Кубаєнко відзначає, що оцінка ефективності діяльності правоохоронних органів може проводитися на підставі інформації, отриманої в результаті дослідження наступних сфер: 1) кримінальна статистика; 2) результати опитувань громадської думки; 3) результати контролю наглядових органів; 4) результати громадського контролю; 5) звіти Уповноваженого з прав людини; 6) статистика звернень у правоохоронні органи і результати розгляду заяв та повідомлень; 7) рівень корупції у правоохоронних органах; 8) встановлення кількості працівників правоохоронних органів та їх співвідношення з чисельністю населення; 9) встановлення кількості приватних охоронних структур та їх співвідношення з чисельністю правоохоронних органів; 10) система заміщення посад у правоохоронних органах (шляхом призначення або виборності); 11) система фінансування – співвідношення витрат на правоохоронний орган з розмірами відшкодованої за допомогою правоохоронного органу матеріальної шкоди; 12) економічний фактор [4, с. 96–97].

О.М. Резнік пропонує визначити і закріпити на законодавчому рівні такий перелік критеріїв оцінювання діяльності правоохоронних органів України як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки держави: 1) стан дотримання передбачених законодавством процесуальних строків; 2) рівень профілактики та розкриття фінансово-економічних злочинів; 3) дотримання вимог законності; 4) громадська думка; 5) професіоналізм; 6) економічний ефект [1, с. 416].

Н.С. Андрійченко обґрунтовує, що оцінювання діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України потрібно здійснювати за таким переліком критеріїв: 1) рівнем громадської довіри до правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України; 2) рівнем латентності фінансово-економічних злочинів у державі; 3) професіоналізмом співробітників правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України; 4) станом взаємодії правоохоронних органів як суб'єктів захисту фінансово-економічних інтересів України між собою, з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями, громадянами; 5) економічністю діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України; 6) рівнем корумпованості правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України [5, с. 198–199].

О.В. Батраченко пропонує розробити систему оцінювання ефективності забезпечення Національною поліцією публічної безпеки і порядку в державі та окремих її регіонах, засновану на таких критеріях: 1) стан публічної безпеки і порядку в регіоні та державі в цілому; 2) стан управління та організації діяльності Національної поліції щодо забезпечення публічної безпеки і порядку; 3) кількісні та якісні результати діяльності Національної поліції у сфері забезпечення публічної безпеки і порядку; 4) оцінка кадрового потенціалу; 5) рівень довіри населення до Національної поліції та її співробітників [6, с. 61–62].

Аналізуючи наведені підходи, потрібно звернути увагу на декілька аспектів розуміння системи критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів.

По-перше, достовірність результатів оцінювання ефективності їх діяльності визначається правильністю обраних критеріїв, за якими здійснюється саме оцінювання. У свою чергу, оцінювання дозволяє виявити та усунути недоліки і неузгодженості в діяльності правоохоронних органів, у зв'язку з чим правильне обрання критеріїв оцінювання дозволяє підвищити ефективність їх діяльності. Відповідно, потрібно погодитися з позицією О.М. Резніка, на думку якого ефективність і результативність функціонування правоохоронних органів залежить не лише від переліку їх завдань, визначених законодавством, а й від того, за якими критеріями оцінюють результати їх роботи [1, с. 416].

По-друге, оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів повинно мати комплексний характер, у зв'язку з чим критерії оцінювання повинні охоплювати усі аспекти діяльності таких органів. При цьому їх система має включати у себе критерії оцінювання, що можуть застосовуватися в ході оцінювання ефективності діяльності як всіх правоохоронних органів, так і окремих з них з урахуванням їх функцій, завдань і повноважень. У зв'язку з цим заслуговує на увагу запропонована О.І. Безпаловою та К.О. Капустіною в контексті дослідження ефективності діяльності уповноваженого органу з питань пробації в Україні класифікація критеріїв оцінювання ефективності на дві групи: 1) загальні, до числа яких вчені відносять нормативне, організаційно-інформаційне, матеріально-технічне та кадрове забезпечення його діяльності; 2) спеціальні, до числа яких вони включають виконання завдань, які поставлено перед ним нормативно-правовими актами [7, с. 30].

По-третє, система критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів повинна включати як кількісні, так і якісні показники. У доктрині адміністративного права неодноразово вказувалося, що превалювання кількісних критеріїв роботи подекуди заважає реалізації саме якісної складової протидії злочинним проявам і забезпечення правопорядку [8, с. 73; 9, с. 94], відзначалася очевидна формальність кількісних критеріїв і придатність їх використання виключно як статистичних матеріалів для проведення аналітичних досліджень [10, с. 27], а також обґрунтовувалася актуальність переходу від кількісних до якісних критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів [4, с. 96]. Водночас, повна відмова від використання кількісних критеріїв для оцінювання ефективності їх діяльності є неможливою. Це пояснюється тим, що незважаючи на недоцільність їх використання, на сьогодні визначити ефективність кожного з правоохоронних органів можна лише на підставі їх офіційних звітів [1, с. 412]. Тому більш доречно забезпечити збалансоване використання в ході оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів кількісних та якісних критеріїв. На це справедливо звертає увагу Н.С. Андрійченко, яка вказує, що незважаючи на те, що науковці роблять акцент на актуальності переходу від кількісних до якісних критеріїв оцінювання ефективності правоохоронних органів, доцільно підтримати позицію, за якої баланс між кількісними та якісними критеріями все-таки повинен бути, оскільки виключно кількісні чи якісні показники не дають можливості об'єктивно оцінювати результати діяльності зазначених суб'єктів та ускладнюють перехід до нової системи оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів [5, с. 69].

По-четверте, система критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів є динамічною та постійно вдосконалюється за рахунок уточнення існуючих і виокремлення нових показників. Найбільш істотних змін система критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів зазнає в умовах реформування правоохоронної системи, зокрема на сучасному його етапі, що супроводжується створенням нових правоохоронних органів (зокрема, Національного антикорупційного бюро України, Державного бюро розслідувань, Бюро економічної безпеки України), зміною структури існуючих правоохоронних органів (наприклад, включення до системи прокуратури України Спеціалізованої антикорупційної прокуратури), уточненням завдань правоохоронних органів, зміною пріоритетів в їх діяльності тощо.

Висновки. Із урахуванням висловлених вченими підходів до визначення критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів і наведених міркувань, до їх системи доцільно віднести дві групи критеріїв: 1) загальні, які є застосовними у ході оцінювання ефективності діяльності всіх правоохоронних органів; 2) спеціальні, що підлягають застосуванню під час оцінювання ефективності діяльності кожного окремо взятого правоохоронного органу з урахуванням специфіки виконуваних ним функцій, покладених на нього завдань і наданих йому повноважень.

До числа загальних критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів належать: 1) стан дотримання законності в їх діяльності; 2) рівень профілактики злочинності та розкриття кримінальних правопорушень, які підслідні відповідному правоохоронному органу (за винятком прокуратури, на яку такі функції не покладаються); 3) стан взаємодії правоохоронних органів між собою, з іншими органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування й інституціями громадянського суспільства; 4) професіоналізм співробітників правоохоронних органів; 5) рівень громадської довіри до правоохоронних органів.

Спеціальні критерії оцінювання ефективності діяльності підлягають визначенню залежно від функцій, завдань і повноважень відповідного правоохоронного органу. Наприклад, з урахуванням функцій прокуратури, визначених статтею 2 Закону України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 р. № 1697-VII [11], спеціальними критеріями оцінювання ефективності діяльності органів прокуратури, зокрема, є: 1) стан підтримання державного обвинувачення в суді; 2) стан представництва інтересів громадянина або держави в суді; 3) стан наглядової діяльності за додержанням законів органами, що провадять оперативно-розшукову діяльність, дізнання, досудове слідство; 4) стан координаційної діяльності у сфері протидії злочинності; 5) стан наглядової діяльності за додержанням законів у ході виконання судових рішень у кримінальних справах.

Література

1. Резнік О.М. Адміністративно-правові засади діяльності правоохоронних органів із забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Суми, 2019. 509 с.
2. Куліш А.М. Правоохоронна система України: адміністративно-правові засади організації та функціонування : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07. Х., 2009. 432 с.
3. Охріменко І. Оцінка ефективності діяльності органів і підрозділів Національної поліції України: погляд на проблему. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 11. С. 139–144.

4. Кубаєнко А.В. Критерії визначення ефективності діяльності правоохоронних органів. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру (з нагоди 30-річчя проголошення незалежності України та 25-річчя прийняття Конституції України)* : у 2 т. : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 21 травня 2021 року) / за заг. ред. С. В. Ківалова. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. Т. 2. С. 95–98.

5. Андрійченко Н. С. Адміністративно-правові засади оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів як суб'єктів забезпечення фінансово-економічної безпеки України : дис. ... д-ра філософії: 081 – Право. Суми, 2020. 234 с.

6. Батраченко О. В. Удосконалення системи оцінювання ефективності забезпечення Національною поліцією України публічної безпеки та порядку. *Право.ua*. 2016. № 1. С. 58–63.

7. Безпалова О. І., Капустіна К. О. Критерії ефективності діяльності уповноваженого органу з питань пробації в Україні. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2018. № 1. С. 27–38.

8. Охрімченко І. М. Актуальні психологічні проблеми управління персоналом сучасної поліцейської організації. *Юридична психологія*. 2019. № 2. С. 70–77.

9. Бараш Є. Ю. Вплив злочинності на забезпечення соціальної безпеки. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 4. С. 89–101.

10. Мудров А., Крючкова О. Критерії оцінки діяльності працівників прокуратури (теоретичний аспект та сучасний підхід). *Вісник прокуратури*. 2011. № 8. С. 23–29.

11. Про прокуратуру: Закон України від 14.10.2014 р. № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18>

Анотація

Савчук Р. М. Критерії оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів. – Стаття.

Стаття присвячена розкриттю на основі сформованих на сьогодні теоретичних підходів системи критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів.

Автор наводить висловлені в доктрині адміністративного права підходи до розуміння ефективності діяльності як правоохоронних органів, так і інших державних інституцій. За результатами їх аналізу звертається увага на декілька аспектів розуміння системи критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів: 1) достовірність результатів оцінювання ефективності їх діяльності визначається правильністю обраних критеріїв, за якими здійснюється саме оцінювання; 2) оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів повинно мати комплексний характер, у зв'язку з чим критерії оцінювання повинні охоплювати усі аспекти діяльності таких органів; 3) система критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів повинна включати як кількісні, так і якісні показники; 4) система критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів є динамічною та постійно вдосконалюється.

Відзначається доцільність здійснення класифікації критеріїв оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів на дві групи: 1) загальні, які є застосовними у ході оцінювання ефективності діяльності всіх правоохоронних органів; 2) спеціальні, що підлягають застосуванню під час оцінювання ефективності діяльності кожного окремо взятого правоохоронного органу з урахуванням специфіки виконуваних ним функцій, покладених на нього завдань і наданих йому повноважень.

Обґрунтовується, що загальними критеріями оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів є: 1) стан дотримання законності в їх діяльності; 2) рівень профілактики злочинності та розкриття кримінальних правопорушень, які підслідні відповідному правоохоронному органу; 3) стан взаємодії правоохоронних органів між собою, з іншими органами державної виконавчої влади, місцевого самоврядування й інституціями громадянського суспільства; 4) професіоналізм співробітників правоохоронних органів; 5) рівень громадської довіри до правоохоронних органів.

На прикладі органів прокуратури виокремлюються спеціальні критерії оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів.

Ключові слова: правоохоронні органи, діяльність правоохоронних органів, ефективність діяльності, оцінювання діяльності, критерії оцінювання ефективності діяльності.

Summary

Savchuk R. M. The criteria for evaluation the effectiveness of activities of law enforcement agencies. – Article.

The article is devoted to the disclosure of the system of criteria for evaluation the effectiveness of law enforcement agencies on the basis of theoretical approaches developed today.

The author cites the approaches expressed in the doctrine of administrative law to understanding the effectiveness of both law enforcement agencies and other state institutions. Based on the results of their analysis, attention is drawn to several aspects of understanding the system of criteria for evaluation the effectiveness of activities of law enforcement agencies: 1) the reliability of the results of evaluation the effectiveness of their activity is determined by the correctness of the selected criteria, according to which the evaluation itself is carried out; 2) evaluation of the effectiveness of activities of law enforcement agencies should be comprehensive in nature, in connection with which evaluation criteria should cover all aspects of the activities of such agencies; 3) the system of criteria for evaluation the effectiveness of activities of law enforcement agencies should include both quantitative and qualitative indicators; 4) the system of criteria for evaluating the effectiveness of activities of law enforcement agencies is dynamic and constantly being improved.

It is noted that the criteria for evaluation the effectiveness of activities of law enforcement agencies should be classified into two groups: 1) general, which are applicable during the evaluation of the effectiveness of activities of all law enforcement agencies; 2) special ones to be applied when evaluation the effectiveness of the activities of each individual law enforcement agency, taking into account the specifics of the functions performed by it, the tasks assigned to it and the powers granted to it.

It is justified that the general criteria for evaluation the effectiveness of activities of law enforcement agencies are: 1) the state of legality in their activities; 2) the level of crime prevention and detection of criminal offenses that are subject to investigation by the relevant law enforcement agency; 3) the state of interaction of law enforcement agencies with each other, with other agencies of state executive power, local self-government and institutions of civil society; 4) professionalism of law enforcement officers; 5) the level of public trust in law enforcement agencies.

On the example of prosecutor's offices, special criteria for evaluation the effectiveness of activities of law enforcement agencies are distinguished.

Key words: law enforcement agencies, activities of law enforcement agencies, effectiveness of activities, evaluation of activities, criteria for evaluation the effectiveness of activities.

УДК 347.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.10>

І. Б. Факас

ОСОБЛИВОСТІ РОЗГЛЯДУ СУДАМИ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ ПРО ВИЗНАННЯ НЕДІЙСНИМИ ФРАУДАТОРНИХ ПРАВОЧИНІВ

Постановка проблеми. Термін «франдаторний правочин» почав з'являтися в судових рішеннях досить недавно, з 2018 р., однак поступово стає все більше вживаним в судовій практиці. І хоча до цього часу немає його нормативного визначення, понятійний апарат та специфіку вживання терміну «франдаторності» формують суди, які виділяють в окрему категорію так звані «франдаторні правочини».

Реалізуючи право на судовий захист і звертаючись до суду з позовом про визнання недійсним франдаторного правочину, кредитори захищають свої майнові інтереси в цивільних відносинах від недобросовісних дій боржника, спрямованих на недопущення звернення стягнення на майно останнього.

Метою статті є дослідження поняття та характерних рис франдаторних правочинів, специфіки застосування конструкції «франдаторності», особливостей розгляду судами справ про визнання недійсними франдаторних правочинів в цивільному судочинстві, виявлення проблемних питань та пошуку шляхів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичною основою дослідження понятійного апарата франдаторних правочинів, специфіки вживання терміну «франдаторності» займалися такі вчені-юристи: Ю. Демченко, К.Б. Дудорова, К.Ю. Іванова, В.І. Крат, П. Правоторов.

Виклад основного матеріалу. Ще в Римській імперії задумалися над тим, що деякі боржники вигадували певні конструкції для зменшення своїх активів, аби на них не було звернено стягнення через несплату боргів.

Fraus creditorum (з лат. – на шкоду кредиторам) – це вчинення боржником правочинів, спрямованих на зменшення його майна з метою приховати його від звернення стягнення кредиторів. *Fraus creditorum* був сконструйований в преторському праві. Це стало можливим після того, як примусове виконання судових рішень стало відбуватися шляхом звернення стягнення на майно боржника [1].

У різні періоди розвитку цієї конструкції кредитори могли вимагати застосування таких заходів, як: *interdictum fraudatorium*, *actio Pauliana*, *restitutio in integrum ob fraudem*. У часи Юстиніана оспорювання правочинів на шкоду кредиторам стало відбуватися за допомогою *actio Pauliana* (Генріх Дернбург, «Пандекти: Зобов'язальне право»). Метою цього позову було відновлення такого стану речей, який би настав за відсутності франдаторних дій боржника, про що зазначає, зокрема, Давид Грімм у роботі 1915 року «Оспорювання актів, здійснених на шкоду кредиторам».

Для пред'явлення *actio Pauliana* були потрібні певні умови. По-перше, зменшення майна боржника. Розумілося таке зменшення досить широко. Зокрема,

це було відчуження, відмова від права, пропущення строку для пред'явлення позову. По-друге, намір боржника заподіяти шкоду своїм кредиторам (*consilium fraudandi*). І нарешті, результат такого наміру: щоб кредитори (або їх правонаступники) не могли отримати повного задоволення з майна боржника [1].

Позов у таких випадках пред'являвся одночасно до боржника і його контрагентів, з якими він укладав відповідні договори. Якщо контрагенти діяли недобросовісно, вони зобов'язувалися до відшкодування всієї завданої кредиторам шкоди. Добросовісні контрагенти та після спливу одного року – будь-які відшкодовували кредиторам шкоду лише в розмірі отриманого від боржника, якщо відчуження відбувалося за безоплатною підставою.

Щоб швидко та ефективно повертати такі активи боржникові, застосовували різні правові засоби (*interdictum fraudatorium*, *actio Pauliana*, *restitutio in integrum ob fraudem*). «Протягом тисячоліть ця конструкція видозмінювалася, але вона завжди залишалася фrawdаторністю, тобто конструкціями, які вчиняються на шкоду кредиторам [1].

В Україні Верховний Суд почав застосовувати конструкцію фrawdаторності у 2018 році, коли при розгляді однієї зі справ постало питання, чи можна кваліфікувати правочин як фrawdаторний через застосування загальних засад законодавства, зокрема справедливості, добросовісності та розумності, а також недопустимість зловживання правом. [2].

Однак базове визначення поняття «фrawdаторного договору» та «фrawdаторності» дано Верховним Судом лише у 2019 році. Під фrawdаторним договором розуміється договір, що вчиняється на шкоду кредиторам [3].

На думку К.Ю. Іванової поняття «фrawdаторний правочин» не може претендувати на те, щоб стати нормативно-правовим терміном сучасного законодавства [4, с. 146].

К.Б. Дудорова висловлює позицію про категоричність думки К.Ю. Іванової. На її погляд, з урахуванням надбань вітчизняної судової практики настав час для закріплення у Цивільному кодексі України правил, які передбачатимуть підстави для визнання недійсним саме фrawdаторного правочину [5, с. 110].

Ми підтримуємо позицію К.Б. Дудорової про необхідність нормативного закріплення поняття «фrawdаторності», оскільки воно поступово стає все більше вживаним в судовій практиці, а застосування конструкції «фrawdаторності» має певну специфіку. Нормативне закріплення фrawdаторного правочину дозволить відмежувати його від фіктивного правочину.

Мета фrawdаторного правочину завжди приховується в момент його укладання, однак виявляється вона в діях або бездіяльності боржника як до, так і після настання строку виконання зобов'язання і спрямована на недопущення звернення стягнення на майно останнього.

Фrawdаторним договором може бути як оплатний, так і безоплатний договір. Застосування конструкції «фrawdаторності» при оплатному цивільно-правовому договорі має певну специфіку, яка проявляється в обставинах, що дозволяють кваліфікувати оплатний договір як такий, що вчинений на шкоду кредитору. До таких обставин, зокрема, відноситься: момент укладення договору; контрагент

з яким боржник вчиняє оспорюваний договір (наприклад, родич боржника, пасинок боржника, пов'язана чи афілійована юридична особа); ціна (ринкова/неринкова), наявність/відсутність оплати ціни контрагентом боржника» [3].

Позитивно вплинула на застосовування конструкції фrawdаторного правочину постанова Великої Палати ВС від 3 липня 2019 року у справі № 369/11268/16-ц (провадження № 14-260цс19). Справа на розгляд Великої Палати була передана з мотивів необхідності відступу від висновку Верховного Суду України, який подібні до обговорюваних правочини кваліфікував як фіктивні. Натомість колегія суддів вважала, що треба розмежувати конструкції фіктивності та фrawdаторності, оскільки фіктивний правочин не передбачає наміру створити правові наслідки, натомість фrawdаторний їх створює – відчужується майно тощо [3].

Таким чином, фrawdаторний договір є різновидом фіктивних правочинів. Спільними рисами фrawdаторних і фіктивних правочинів є те, що обидва спрямовані на введення в оману або сторону правочину або будь-яку іншу третю особу. Відмінними рисами є те, що фіктивний правочин не має на меті встановлення правових наслідків, які передбачені законом для цього виду правочину. В свою чергу, фrawdаторні правочини завжди вчиняються для створення правових наслідків – відчуження майна.

Фrawdаторним правочином може бути як односторонній, так і двосторонній чи багатосторонній правочин. Таку позицію висловив Верховний Суд у лютому 2021 року при розгляді справи № 757/33392/16. Цю конструкцію почали застосовувати суди в подальших справах [6].

Вищевикладене дозволяє сформулювати характерні ознаки фrawdаторних правочинів:

1) укладається на шкоду кредиту; 2) є різновидом фіктивних правочинів; 3) прихована мета укладання; 4) може бути як оплатним так і безоплатним; 5) може бути одностороннім, дво- або багатостороннім; 6) вчиняється для створення правових наслідків; 7) вчиняється, як правило між близькими родичами.

Однією із основоположних засад цивільного законодавства є добросовісність (пункт 6 статті 3 Цивільного кодексу України – далі ЦК України) [7] і дії учасників цивільних правовідносин мають бути добросовісними. Тобто відповідати певному стандарту поведінки, що характеризується чесністю, відкритістю і повагою інтересів іншої сторони договору або відповідного правовідношення. Цивільно-правовий договір не може використовуватися учасниками цивільних відносин для уникнення сплати боргу або виконання судового рішення про стягнення боргу, що набрало законної сили [2].

Тому не виключається визнання недійсним договору, спрямованого на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловживання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України) [7].

Велика палата Верховного Суду зробила висновок, що позивач вправі звернутися до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що спрямований на уникнення звернення стягнення на майно боржника, на підставі загальних засад цивільного законодавства (п. 6 ст. 3 ЦК України) та недопустимості зловжи-

вання правом (ч. 3 ст. 13 ЦК України), та послатися на спеціальну норму, що передбачає підставу визнання правочину недійсним, якою може бути як підстава, передбачена ст. 234 ЦК України (Правові наслідки фіктивного правочину), так і інша, наприклад підстава, передбачена ст. 228 ЦК України (Правові наслідки вчинення правочину, який порушує публічний порядок, вчинений з метою, що суперечить інтересам держави і суспільства) [3].

Реалізуючи право на судовий захист і звертаючись до суду з позовом про визнання недійсним правочину, стороною якого не є, позивач зобов'язаний довести (підтвердити) в установленому законом порядку, яким чином оспорюваний ним договір порушує (зачіпає) його права та законні інтереси, а суд, у свою чергу, перевірити доводи та докази, якими позивач обґрунтовує такі свої вимоги, і в залежності від встановленого вирішити питання про наявність чи відсутність підстав для правового захисту позивача. Відсутність порушеного або оспорюваного права позивача є підставою для ухвалення рішення про відмову в задоволенні позову, незалежно від інших встановлених судом обставин.

Нерідко фраздаторними правочинами виступають шлюбні договори. Розглядаючи справи про визнання фраздаторного правочину недійсним, суд враховує часовий проміжок, коли було укладено такий договір. Так, з матеріалів цивільної справи № 932/6048/21 про визнання шлюбного договору недійсним вбачається, що шлюбний договір був укладений боржником в період, коли кредитор почав активні дії з метою стягнення заборгованості. Боржник розуміючи, що така заборгованість дійсно існує та підтверджена відповідними договорами позики, тобто ймовірність її стягнення є високою, почав вживати заходи з метою зниження своєї платоспроможності та унеможливлення звернення стягнення на будь-яке ліквідне майно. Суд дійшов висновку, що шлюбний договір містить всі ознаки фраздаторного правочину та визнав його недійсним [9].

Важливим критерієм фраздаторності є наявність судової справи – відкритого провадження у справі чи рішення про стягнення заборгованості з боржника. Проте, як зауважує Ю. Демченко у справі № 727/2525/20 Верховний Суд зазначає, що будь-який правочин, учинений боржником у період настання в нього зобов'язання щодо погашення заборгованості перед кредитором, унаслідок якого боржник перестає бути платоспроможним, має ставитися під сумнів у частині його добросовісності та набуває ознак фраздаторного. Тобто фраздаторний правочин, на його думку, набув розширеного тлумачення: тепер для визнання зловживання правом не обов'язково має бути ініційованим кредитором судовий спір. Достатнім є сам факт наявності укладеного договору, за яким боржник має заборгованість станом на дату вчинення оскаржуваного правочину [10].

В такий позиції Верховного Суду Ю. Демченко вбачає проблемний момент та широке поле для маніпуляцій з боку недобросовісних осіб. На час оформлення цивільно-правових договорів (наприклад, купівлі-продажу, дарування) формально в продавця немає обтяжень/ обмежень у розпорядженні майном, він не обліковується в реєстрі боржників. Відповідно, ні нотаріус, ні покупець не можуть перевірити наявності договорів, за якими продавець може мати заборгованості і як наслідок правочин буде посвідчено нотаріально [10].

Як слушно зауважує Ю.Демченко згодом покупець (обдарований) може отримати позовну заяву від третьої особи – кредитора продавця – про визнання такого правочину недійсним у зв'язку з його фrawdаторністю. Кредитор зазначить, що договір укладено задовго до дати укладання договору відчуження нерухомості і що боржник діяв недобросовісно, знаючи, що настала дата розрахунку за укладеним договором, свідомо відчужив це майно. У результаті правочин буде визнано недійсним, майно – повернуто продавцю, а от кошти за нерухомість – навряд [10].

На наш погляд, вирішити таку проблему можна шляхом конкретизації часового періоду укладання фrawdаторних правочинів. Доцільним уявляється також передбачити в реєстрі боржників окремий розділ, до якого кредитори можуть вносити повідомлення про настання дати виконання боржником зобов'язань за договором. А також передбачити обов'язок нотаріуса повідомляти потенційних покупців про такі обставини.

З метою упередження таких ситуацій та задля максимального захисту прав покупця під час оформлення договорів щодо продажу нерухомості, Ю.Демченко пропонує в договорі передбачати пункт про те, що в разі пред'явлення позову кредиторами щодо дійсних зобов'язань до покупця про визнання договору фrawdаторним, продавець зобов'язується повернути кошти у повному обсязі та/або розрахуватись із кредитором за зобов'язаннями. Також продавець, на його думку, має відшкодувати судові витрати, пов'язані із розглядом та вирішенням цивільної справи в суді [10].

Загалом Верховний Суд виділив декілька підстав для визнання недійсним правочину як фrawdаторного: 1) правочин вчинено боржником у період настання в нього зобов'язання щодо погашення заборгованості перед кредитором; 2) правочин вчинено на користь пов'язаної із боржником особи; 3) занижена вартість предмету договору, що відчужується (якщо правочин двосторонній та оплатний); 4) дії боржника є недобросовісними та вчинені з метою неповернення заборгованості коштом майна, що йому належить (постанови ВС – від 7 жовтня 2020 р. у справі № 755/17944/18 р. [8]).

Висновки. Аналіз законодавства та судової практики дозволяє дійти наступних висновків. Поняття «фrawdаторний правочин» нормативно не визначено, а підстави для визнання недійсним правочину як фrawdаторного сформовано судовою практикою. Фrawdаторні правочини набувають розширеного тлумачення. У разі задоволення позову та визнання фrawdаторного правочину недійсним, кредитор реалізує своє право на судовий захист і досягає бажаного результату – звернення стягнення на майно. Закріплення нормативного визначення підстав для визнання недійсним фrawdаторного правочину повинно унеможливити порушення прав, осіб, які постраждали від недобросовісних дій боржника.

Література

1. Крат В.І. Фrawdаторність від Юстиніана. Закон і бізнес. 10.07 – 16.07.2021 р. URL: https://zib.com.ua/ru/148293pochemu_darit_kvartiru_materi_nedobrosovestno_i_kogda_proish.html (дата звернення: 26.10.2022 р.)
2. Постанова Верховного Суду від 14 лютого 2018 р. № 379/1256/15-ц Н 61-1300св18. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/view/c005686?an=3> (дата звернення: 26.10.2022 р.)

3. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 3 липня 2019 р. у справі № 369/11268/16-ц. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83482786> (дата звернення: 26.10.2022 р.).
4. Іванова К.Ю. До питання про фраздаторні правочини. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав: матеріали науково-практичної конференції, присвяченої пам'яті проф. Чингізхана Нуфатовича Азімова (Харків, 16 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С.143–146.
5. Дудорова К.Б. Фраздаторні правочини у цивільному праві України. Актуальні проблеми правової науки: матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу, (м. Запоріжжя, 1–2 жовтня 2021 року) / за заг. ред. Т. О. Коломєць. Запоріжжя : ЗНУ, 2021. С. 108–110.
6. Постанова Верховного Суду від 24.02.2021 року в справі № 757/33392/16. (провадження № 61-10541 св 19) URL: <http://iplex.com.ua/doc.php?regnum=95213197&red=1000033fd4fb6b072d1d150d5bdc951a0b0446&d=5> (дата звернення: 26.10.2022 р.).
7. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003. №№ 40–44. Ст. 356.
8. Постанова Верховного Суду в складі колегії суддів Другої судової палати Касаційного цивільного суду від 07 жовтня 2020 року в справі № 755/17944/18 (провадження № 61-17511св19022). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/92315178> (дата звернення: 26.10.2022 р.).
9. Матеріали цивільної справи № 932/6048/21 про визнання шлюбного договору недійсним. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104058573> (дата звернення: 26.10.2022 р.).
10. Ю. Демченко Зворотний бік фраздаторності. URL: <https://zib.com.ua/ua/149142.html> (дата звернення: 26.10.2022).

Анотація

Факас І. Б. Особливості розгляду судами цивільних справ про визнання недійсними фраздаторних правочинів. – Стаття.

У статті проаналізовано історичні витоки походження терміну «фраздаторність» з римського права. Досліджено запровадження терміну фраздаторний правочин в українську судову практику та подальший розвиток судової практики. Проаналізовано понятійний апарат та специфіку вживання терміну «фраздаторний правочин», особливості розгляду та вирішення в порядку цивільного судочинства справ про визнання недійсними так званих «фраздаторних правочинів», які суди виділяють в окрему категорію справ.

Досліджено використання конструкції фраздаторності через застосування загальних засад законодавства, зокрема справедливості, добросовісності та розумності, а також недопустимості зловживання правом.

У статті порушується проблема відсутності нормативного визначення терміну «фраздаторний правочин», а також чітких правил, які передбачатимуть підстави для визнання недійсним саме фраздаторного правочину.

Визначено спільні та відмінні риси фраздаторних і фіктивних правочинів, що дозволяє їх розмежовувати. Сформульовані характерні ознаки фраздаторних правочинів. Проаналізовано підстави для визнання недійсним фраздаторного правочину, а також правові наслідки кваліфікації правочину як фраздаторного.

Досліджено особливості реалізації кредиторами права на судовий захист в цивільних відносинах шляхом пред'явлення позову про визнання недійсним фраздаторного правочину.

Також у статті порушується проблема розширеного тлумачення фраздаторних правочинів, що може призвести до маніпуляцій з боку недобросовісних боржників.

Сформульовано висновки, в яких зазначено, що задля уникнення розширеного тлумачення фраздаторних правочинів, необхідно дати нормативне визначення таким правочинам та закріпити чіткі правила, які передбачатимуть підстави для визнання недійсним саме фраздаторного правочину. Закріплення нормативного визначення підстав для визнання недійсним фраздаторного правочину повинно унеможливити порушення прав, осіб, які постраждали від недобросовісних дій боржника.

Ключові слова: правочин, фраздаторність, фіктивний правочин, фраздаторний правочин, визнання правочину недійсним, цивільне судочинство.

Summary

Fakas I. B. Peculiarities of consideration by courts of civil cases on invalidation of fraudulent transactions. – Article.

The article analyzes the historical origins of the term “fraudulent” from Roman law. The introduction of the term “fraudulent transaction” into Ukrainian judicial practice and the further development of

judicial practice were studied. The conceptual apparatus and the specifics of the use of the term “fraudulent act” were analyzed, as well as the peculiarities of consideration and resolution of cases of invalidation of the so-called “fraudulent acts” that the courts separate into a separate category of cases in the civil court procedure.

The use of the construction of fraud through the application of general principles of legislation, in particular fairness, good faith and reasonableness, as well as the inadmissibility of abuse of law, is studied. Common and distinctive features of fraudulent and fictitious transactions are identified, which allows them to be distinguished. Characteristic signs of fraudulent transactions are formulated. The grounds for invalidating a fraudulent transaction are analyzed, as well as the legal consequences of qualifying a transaction as fraudulent.

The article raises the problem of the lack of a normative definition of the term “fraudulent transaction”, as well as clear rules that will provide grounds for invalidating the fraudulent transaction itself. Peculiarities of creditors’ implementation of the right to judicial protection in civil relations by filing a lawsuit to invalidate a fraudulent transaction have been studied.

The article also raises the problem of the extended interpretation of fraudulent transactions, which can lead to manipulations by unscrupulous debtors.

Conclusions have been formulated, which state that in order to avoid an extended interpretation of fraudulent transactions, it is necessary to give a normative definition to such transactions and establish clear rules that will provide grounds for invalidating the fraudulent transaction itself. Consolidation of the normative definition of the grounds for invalidating a fraudulent transaction should make it impossible to violate the rights of persons who have suffered from the debtor’s dishonest actions.

Key words: deed, fraud, fictitious deed, fraudulent deed, invalidation of deed, civil proceedings.

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32782/apdp.v95.2022.11>*В. С. Яковлева*

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ВТРУЧАННЯ У ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ

Постановка проблеми. Згідно із міжнародними та європейськими стандартами діяльності судових органів стандарт незалежності вважається одним із найбільш значущих з огляду на забезпечення верховенства права, реального захисту прав і свобод громадян й дотримання принципів сучасної демократичної держави. Відповідно до ст. 126 Основного закону незалежність і недоторканність судді гарантуються Конституцією і законами України, а вплив на суддю у будь-який спосіб забороняється. У ст. 129 Конституції України наголошується, що суддя, здійснюючи правосуддя, є незалежним та керується верховенством права.

Функціонування системи правосуддя демонструє, що в Україні на теперішній час має місце низка викликів для незалежності судових органів. Одним із таких є втручання у їх діяльність (ст. 376 КК України). Протягом 2013–2021 рр. правоохоронні органи щороку обліковують до 200 подібних кримінальних правопорушень. Унаслідок їх високої латентності більшість таких протиправних проявів залишається прихованою, що посилює криміналізацію сфери правосуддя.

Для вироблення сучасної стратегії запобігання явищу втручання у діяльність судових органів виникає необхідність у дослідженні детермінантів, які породжують та зумовлюють його поширення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема втручання у діяльність судових органів ставала предметом наукових досліджень таких вітчизняних учених, як: Г. Є. Бершов, Є. М. Блажівський, Є. О. Бунін, В. В. Городовенко, С. В. Дідик, Н. В. Довгань І. Б. Іваночко, Р. В. Кархут, О. О. Кваша, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, О. М. Овчаренко, Н. Я. Отчак, В. В. Плукар, М. В. Шепітько та ін. У працях указаних науковців розглядаються переважно загальнотеоретичні, кримінально-правові та криміналістичні аспекти втручання у діяльність судів. Натомість відсутні ґрунтовні кримінологічні дослідження таких злочинів, включаючи питання їх детермінації, особливо у світлі епідемічних та військово-політичних подій останніх двох років.

Мета дослідження – пізнання криміногенних чинників, які впливають на поширення та відтворення явища втручання у діяльність судових органів в Україні, а також їх групування.

Виклад основного матеріалу. Кримінологічна детермінація включає сукупність причин та умов, які породжують і, відповідно, сприяють поширенню злочинності та її окремих проявів. Причини втручання у діяльність судових органів можна представити у виді певних деформацій свідомості винних, які викликають формування їх готовності до певного тиску на суддів. Зазвичай подібні питання охоплюються дослідженням особи злочинця. Аналогічно можна говорити про віктимні властивості й віктимну поведінку жертв цих правопорушень (суддів, присяжних, народних засідателів), які пере-

бувають у площині віктимологічного пізнання цієї наукової проблеми. У представленій статті пропонується дослідити саме комплекс різних за спрямованістю й силою детермінуючого впливу криміногенних чинників, які, маючи об'єктивний характер, сприяють учиненню кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України.

Кримінологічне вивчення детермінації втручання у діяльність судових органів в Україні ґрунтується на результатах здійсненого теоретичного й емпіричного дослідження. Останнє спирається на експертне опитування кількох груп респондентів (169 суддів, 218 працівників органів прокуратури, 282 – Національної поліції, 56 адвокатів), безпосередньо обізнаних про указаний соціально-правовий феномен на сучасному етапі розвитку національної системи правосуддя.

Виходячи із архітектоніки незалежності судової влади, яка включає зовнішню та внутрішню складові [1, с. 11], детермінація втручання у діяльність судових органів аналогічно складається із двох груп детермінантів: зовнішньосистемних (зовнішніх) й внутрішньосистемних (внутрішніх). Зовнішні криміногенні чинники зазначених правопорушень мають соціально-економічний, соціально-психологічний, організаційно-управлінський та інший характер. Основні із них виражаються у нестабільності соціально-економічної ситуації в Україні. Тривала соціально-економічна криза, ускладнюючи здійснення судової реформи, зумовлює втручання у діяльність судових органів. Соціально-економічні криміногенні чинники виступають сприятливим криміногенним середовищем для формування корисливої мотивації осіб, які прагнуть досягнути на незалежність судді.

Соціальна та економічна криза, що має перманентний характер протягом усього періоду незалежності України, негативно позначається на реформуванні держави, її окремих галузях і напрямках діяльності. До 24 лютого 2022 р. вважалось, що найбільшим негативним чинником стагнації української економіки за останні роки була пандемія COVID-19 [2]. Однак більш катастрофічними для національної економіки виявились саме наслідки війни. Російська агресія призвела до скорочення ВВП України до 40 %, істотно посилила безробіття, стала причиною безпрецедентного для світової спільноти вимушеного внутрішнього й зовнішнього переміщення громадян. За даними Світового банку, станом лише на червень 2022 р. прямі збитки від російсько-української війни становили 349 млрд дол. США [3]. Згідно з інформацією Державної судової адміністрації України станом на вересень 2022 р. в Україні унаслідок злочинних дій російської армії зруйновано або пошкоджено 85 судових установ [4]. Через це відправлення правосуддя не уявляється можливим або значно ускладнюється. Зрозуміло: чим далі затягуватимуться військові дії, тим більшими будуть соціальні, економічні та інші збитки від останніх.

Уразливість фінансової системи тісно пов'язана із вищезазначеною групою детермінантів. Адже від потужності фінансової системи, стабільності банківського сектору, ефективності фіскальної політики залежить можливість держави здійснювати на належному рівні різні видатки у межах соціального забезпечення населення і зрештою асигнувати потреби сфери правосуддя та діяльності судових органів. Фінансову систему України підривають такі чинники, як: її зарегульованість; недосконала політика ціноутворення; світові фінансові кризи; тіньова економіка; значні зовнішні фінансові запозичення.

Політичний вплив на відправлення правосуддя також детермінує злочини, що вивчаються. За результатами емпіричного дослідження, найчастіше на незалежність суддів здійснюється посягання з боку керівництва державних органів влади й органів місцевого самоврядування. Більше того, 21,4 % адвокатів, 19,9 % працівників Національної поліції, 11,5 % прокурорів, 2,4 % суддів, які були анонімно опитані, зазначили, що на поширення втручання у діяльність судових органів впливає зловживання народними депутатами України своїм імунітетом.

Перелічені групи експертів серед детермінантів кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК, указали на неефективність діяльності правоохоронних органів. Безкарність осіб, які втручаються у діяльність судів, не в останню чергу зумовлена недоліками у роботі органів прокуратури. Останні навіть попри втрату функції загального нагляду у контексті цієї проблематики мають достатньо широкі процесуальні можливості як для запобігання фактам тиску на суд, так й для свідомого створення сприятливих умов для подібного тиску.

Відсутність судової практики за сотнями фактів незаконного впливу на суд, свідчить про «пробуксовування» системи кримінальної юстиції. Воно має характер об'єктивної складності розслідування таких правопорушень через особливий правовий, високий професійний та соціальний статус деяких осіб, причетних до втручання. Не слід виключати суб'єктивну складову незаконного впливу правоохоронців на суддів та їх свідоме пригальмовування ходу розслідування відповідних кримінальних проваджень. На це вказує не завжди адекватна і часто пасивна реакція Офісу Генерального прокурора на звернення Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) щодо активізації розслідування фактів тиску на суддів.

Корупція є потужною детермінантою, яка зумовлює не лише аналізовані злочини, а й злочинність в Україні загалом. Вона стосується як органів виконавчої, законодавчої влади, органів місцевого самоврядування, так й правоохоронних органів. Цю обставину виділили усі групи опитаних експертів.

Поширення корупційних практик у діяльності багатьох державних органів сприяє втручанням службових осіб у роботу судів. Адже бажання сторони у справі ухилитись від відповідальності, зберегти чи примножити свій матеріальний статус унаслідок винесення потрібного судового рішення може бути забезпечене залученням представників певних органів, які мають відповідні владні повноваження. Як правило, схилити прокурорів, керівників державних структур, народних депутатів України та інші категорії службових осіб до втручання у діяльність суду вдається шляхом надання їм неправомірної вигоди.

В Україні за роки її незалежності, на жаль, сформувався специфічний тип державного управління. Його ознаками є корупція, службові зловживання, кругова порука, деформована корупційна корпоративна солідарність, неефективність державного менеджменту, застарілі підходи управління персоналом, бюрократичні прояви тощо. Перелічені недоліки службової діяльності властиві в тій або іншій мірі майже усім державним органам влади.

Обмеженість правової культури громадян, їх низька довіра до судових органів здатні негативно впливати на стан злочинності через формування специфічних уявлень й установок значної частини населення. Опитані експерти у зв'язку із

цим підкреслили, що втручання у діяльність суду детермінує: правовий нігілізм винних, а так само вичерпання у суспільства довіри до судової системи. Із указаними соціально-психологічними недоліками тісно пов'язана неповага учасниками судового процесу судді та нехтування його незалежністю, яку відмітили у перебігу авторського опитування 62,7 % суддів, 42,7 % прокурорів, 29,1 % співробітників Національної поліції та 25 % адвокатів. У цьому зв'язку є справедливим твердження, що сучасна злочинність в Україні є органічним наслідком і симптомом більш фундаментального явища – соціальної кризи [5]. Тобто готовність осіб втрутитись у діяльність суду зумовлена моральним і соціальним занепадом українського суспільства, підсиленням сукупністю негативних явищ і процесів, властивих судовій системі.

Результати емпіричного дослідження показали також, що адвокати і журналісти доволі часто є співучасниками незаконного впливу на судові органи через скудність власних морально-етичних та професійних якостей. Адвокати іноді допускають свідоме затягування справи, необґрунтоване подання відводів судді, який не виконує їх незаконні вимоги, неетичну поведінку, пов'язану з образами суддів, прокурорів, іншої сторони у справі та його захисника. Для винесення бажаного судового рішення й отримання, відповідно, підвищеного гонорару від клієнта за виграну справу адвокати можуть вдаватись до заяв у бік суддів з погрозами подання на них скарг до ВРП і органів прокуратури з метою притягнення судді до дисциплінарної відповідальності. У такий спосіб відбувається адвокатський морально-психологічний тиск на суддів. Недарма деякі дослідники окремих адвокатів називають бізнесменами [6, с. 131, 132]. Це пов'язано із спрямованістю іноді їх професійної діяльності на отримання незаконного збагачення шляхом неправового впливу на суд або зловживання своїми процесуальними правами.

Журналісти також допускають непрофесійну поведінку, яка може негативно вплинути на ділову репутацію конкретного судді та, зрештою, позначитись на довірі громадян до судової влади. Найбільш поширеними способами неетичної поведінки журналістів є: підготовка публікацій у ЗМІ з необґрунтованою критикою роботи суду і результатів розгляду певної справи; вивчення майнового стану суддів з його подальшим більш широким публічним оприлюдненням; здійснення спеціальних журналістських розслідувань, пов'язаних зі спостереженням за життям, місцем проживання, маршрутами переміщення, колом спілкування певного служителя Феміди. Головне, що такі дії можуть здійснюватись журналістами на замовлення зацікавлених осіб. Перелічені напрями журналістської роботи охоплюються явищем «джинса».

Недосконалість чинного законодавства України пов'язується з нечіткістю або двозначністю визначення деяких правових категорій, важливих з огляду на кваліфікацію дій з ознаками втручання у діяльність судового органу. Також ця група зовнішньосистемних відносно сфери правосуддя криміногенних чинників стосується пробілів у правовому регулюванні діяльності окремих суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням, що вивчаються.

Внутрішні криміногенні чинники, які сприяють посяганням на незалежність судових органів, на відміну від зовнішніх детермінантів, безпосередньо стосується

сфери правосуддя і діяльності судових органів. Перші тісно пов'язані та фактично впливають із останніх. Результати емпіричного і теоретичного дослідження дозволяють виділити кілька груп внутрішніх чинників, що зумовлюють втручання у діяльність судів і суддів, а саме:

а) забезпечення не у повному обсязі соціальних гарантій незалежності суддів (не отримання усіма суддями установленого законом розміру оплати праці; обмеження гарантій суддівської незалежності шляхом прийняття неоднозначних законів; невиконання зобов'язань із достойного довічного грошового утримання суддів; не забезпечення житлових умов суддям, які цього потребують, та ін.);

б) прорахунки у кадровому, фінансовому, матеріально-технічному забезпеченні роботи судових органів (кадровий дефіцит у судах; перекоси у співвідношенні штатної та реальної чисельності суддів (станом на жовтень 2022 р. у судах усіх рівнів визначено 7 015 суддівських посад, однак фактично працює 4 978 суддів, тобто на 30 % менше [7]); значне робоче навантаження на суддів; труднощі з добором присяжних; системне недофінансування потреб судової влади);

в) недоліки судового реформування (потрапляння до лав суддів деяких осіб, які не відповідають кваліфікаційним вимогам; недоброчесність окремих членів ВРП; обмеженість повноважень ВРП у належному реагуванні на факти впливу на суддів; відсутність повноцінного суду присяжних; істотне скорочення суддівського корпусу; неконституційний характер окремих положень судової реформи, ініційованої Президентом України у 2019 р.; малоефективна система виконання судових рішень; не запровадження Електронного суду та ін.);

г) недостатній рівень суддівської етики (прецеденти неетичної поведінки суддів, особливо у побуті, при спілкуванні поза межами суду; непрофесійна поведінка при відправленні правосуддя; наявність суддівської субкультури);

д) корупція безпосередньо у сфері правосуддя [8] (керування деякими суддями власною вигодою при винесенні рішення; шантаж окремими головами судів підлеглих для ухвалення певного рішення; провокації з боку сторін у справах, адвокатів в одержанні суддями неправомірної вигоди);

е) відсутність належної охорони судів і особистої безпеки суддів (недостатня охорона будівель і приміщень суду; незавершеність створення підрозділів Служби судової охорони; незадовільний режим охорони судів, розташованих у Донецькій і Луганських областях (особливо у 2014–2015 рр.); незабезпечення належного перепускного режиму у судах, унаслідок чого відвідувачі судів проносять із собою заборонені предмети; відсутність у співробітників судової охорони вогнепальної зброї);

є) недоліки у діяльності суддівського врядування й самоврядування (необ'єктивність деяких прийнятих ВРП рішень у межах дисциплінарних проваджень; урахування ВРП не усіх рекомендацій, що висловлюються органами суддівського самоврядування; неоперативне реагування ВРП на факти щодо тиску на суддів; тривалий розгляд ВРП справ за повідомленнями суддів про втручання в їх діяльність; недосконалість роботи ВККСУ у кваліфікаційному оцінюванні кандидатів на посаду судді; часткове урахування ВККСУ пропозицій Громадської ради доброчесності; практика замовчування на зборах окремих судів фактів неетичної, недоброчесної, непрофесійної поведінки суддів та випадків тиску на суд; обмеженість

повноважень з'їзду суддів України та Ради суддів України у захисті професійних інтересів служителів Феміди);

ж) слабка комунікація судових органів зі ЗМІ та громадянським суспільством (недостатня прозорість діяльності судових органів; неадекватне реагування деяких журналістів на обмеження у висвітленні інформації про судові процеси; маніпулювання відомостями про роботу судів в умовах інформаційного вакууму у сфері правосуддя; непрофесійність прес-служб певних судів).

На втручання у діяльність судових органів впливають й деякі інші дотичні криміногенні чинники, розглянути які у цій статті не уявляється можливим.

Висновки. Анонсовані результати кримінологічного пізнання детермінації втручання у діяльність судових органів в Україні дають підстави для формулювання таких суджень:

1) негативне явище соціальної дійсності у виді втручання у діяльність судових органів є істотною загрозою для ефективного функціонування судової системи нашої держави, а значить – заважає захисту конституційних прав і свобод громадян;

2) представлений соціально-правовий феномен є віддзеркаленням сучасного українського суспільства й індикатором багатьох недоліків, властивих сфері правосуддя України;

3) детермінація досліджених кримінальних правопорушень утворена двома групами криміногенних чинників (зовнішніх та внутрішніх), тісно пов'язаних між собою;

4) запобігання кримінальним правопорушенням, передбаченим ст. 376 КК України, має будуватись з урахуванням системи їх кримінологічної детермінації.

Література

1. Марочкин И. Е. Избранное / составители: Е. Б. Червяков, А. И. Марочкин, Ю. В. Мех. Харьков : Плеяда, 2015. 484 с.
2. Колодяжний М. Г. Постпандемічний соціально-економічний апокаліпсис: стан і форми прояву. *Питання боротьби зі злочинністю* : зб. наук. пр. / редкол.: Б. М. Головкін та ін. Харків : Право, 2021. Вип. 41. С. 118–126. DOI: 10.31359/2079-6242-2021-41-118
3. Салліван А. Як війна вплинула на економіку України. URL: <https://www.dw.com/uk/ak-vij-na-vplinu-na-ekonomiku-ukraini/a-63093916> (дата звернення: 28.10.2022).
4. Мамченко М. Приміщення судів України у часи війни: які постраждали найбільше. URL: <https://sud.ua/uk/news/photo/250322-primischennya-sudiv-ukrayini-u-chasi-viyi-yaki-postrazhdali-naybilshe-foto> (дата звернення: 28.10.2022).
5. Костенко О. М. Не карою єдиною! Про концепцію «антикримінальних лещат». *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4/2. С. 13–16.
6. Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії: монографія. Харків : Право, 2018. 408 с.
7. Система правосуддя України в умовах війни: національний та міжнародно-правовий вимір, – підсумки міжнародної науково-практичної конференції. URL: <https://sud.ua/uk/news/sud-info/251421-sistema-pravosuddya-ukrayini-v-umovakh-viyi-natsionalniy-ta-mizhnarodno-pravoviy-vimir-pidsumki-mizhnarodnoyi-naukovo-praktichnoyi-konferentsiyi> (дата звернення: 28.10.2022).
8. Колодяжний М. Г. Стратегії протидії корупції у діяльності органів правосуддя. *Право України*. 2017. № 1. С. 37–44.

Анотація

Яковлева В. С. Детермінація втручання у діяльність судових органів. – Стаття.

Наукова стаття присвячена кримінологічному дослідженню детермінації явища втручання у діяльність судових органів. Його утворюють кримінальні правопорушення, передбачені ст. 376 КК України. У роботі презентована актуальність наведеної проблематики. Уточнена емпірична база, покладена в основу отриманих наукових результатів. Проведено групування детермінантів цих правопорушень, побудоване на твердій методологічній базі. В її основі перебуває архітектоніка незалежності судової влади. Виділено дві групи криміногенних чинників, що детермінують поширення указаного негативного соціального явища. Такими є зовнішні та внутрішні детермінанти.

Зовнішні детермінанти стосуються: нестабільності соціально-економічної ситуації у державі; уразливості фінансової системи; політичного впливу на відправлення правосуддя; неефективності діяльності правоохоронних органів; корупції; обмеженості правової культури і правосвідомості громадян; скудності морально-етичних та професійних якостей адвокатів і журналістів; недосконалості чинного законодавства.

Внутрішні детермінанти виражаються у: неповному забезпеченні соціальних гарантій незалежності суддів; прорахунках у кадровому, фінансовому, матеріально-технічному забезпеченні роботи судових органів; недоліках судового реформування; недостатньому рівні суддівської етики; корупції у сфері правосуддя; відсутності належної охорони судів; недоліках у діяльності суддівського врядування й самоврядування; слабкій комунікації судових органів зі ЗМІ та громадянським суспільством.

Ключові слова: злочинність, кримінальні правопорушення, злочинність у сфері правосуддя, втручання у діяльність суду, тиск на судові органи, детермінація, причини, умови, криміногенні чинники.

Summary

Yakovleva V. S. Determination of intervention in the activities of judicial bodies. – Article.

The scientific article is devoted to the criminological study of the determination of the phenomenon of interference in the activities of judicial bodies. It consists of criminal offenses provided for in Art. 376 of the Criminal Code of Ukraine. The paper presents the relevance of the given problem. The empirical base, which is the basis of the realized scientific results, has been specified. The grouping of the determinants of these offenses was carried out, built on a solid methodological basis. It is based on the architecture of judicial independence. Two groups of criminogenic factors determining the spread of this negative social phenomenon are identified. These are external and internal determinants.

External determinants relate to: the instability of the socio-economic situation in the state; vulnerabilities of the financial system; political influence on the administration of justice; ineffectiveness of law enforcement agencies; corruption; limitations of legal culture and legal awareness of citizens; lack of moral and ethical and professional qualities of lawyers and journalists; imperfections of the current legislation.

Internal determinants are expressed in: incomplete provision of social guarantees of independence of judges; miscalculations in personnel, financial, material and technical support for the work of judicial bodies; shortcomings of judicial reform; insufficient level of judicial ethics; corruption in the sphere of justice; lack of proper court security; deficiencies in the activity of judicial governance and self-governance; weak communication of judicial bodies with mass media and civil society.

Key words: crime, criminal offenses, crime in the sphere of justice, interference in court activities, pressure on judicial bodies, determination, causes, conditions, criminogenic factors.

НАШІ АВТОРИ

Гуйван П. Д., кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, докторант Інституту держави і права імені В. М. Корецького Національної академії наук України

Кріцак І. В., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії з проблем досудового розслідування Харківського національного університету внутрішніх справ

Лисько Т. Д., кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінального права і процесу Національного авіаційного університету

Міліцина К. М., аспірантка кафедри міжнародного приватного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Міма І. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового регулювання економіки Державного університету економіки і технологій

Міхровська М. С., кандидат юридичних наук, докторантка кафедри адміністративного права та процесу Науково-навчального інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Николина К. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії права та держави Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Попович Т. П., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії держави і права ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Савчук Р. М., кандидат юридичних наук, доцент, директор Івано-Франківського навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Факас І. Б., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Чернівецького навчально-наукового юридичного інституту Національного університету «Одеська юридична академія»

Яковлева В. С., аспірантка відділу кримінологічних досліджень Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України

ЗМІСТ

П. Д. Гуйван	
Строки в договорах про тимчасове користування майном.....	3
І. В. Кріцак	
Принцип рівності в аспекті демократизації суспільного життя та вибудовування нових граней кримінології: виклики і загрози сьогоденню	11
Т. Д. Лисько, Н. П. Захарчук	
Прояви медіації в кримінальному праві України	22
К. М. Міліцина	
Перспективи об'єктів, створених на основі штучного інтелекту, з позиції авторського права Китайської Народної Республіки	27
І. В. Міма	
Християнсько-правові традиції як складові правової політики	35
М. С. Міхровська	
Цифрове урядування в Україні – новий погляд	42
К. В. Николина	
Електронна юридична процедура в умовах воєнного стану: проблеми трансформації	49
Т. П. Попович	
Уявлення про обов'язок згідно вчення Томаса Гоббса	54
Р. М. Савчук	
Критерії оцінювання ефективності діяльності правоохоронних органів.....	60
І. Б. Факас	
Особливості розгляду судами цивільних справ про визнання недійсними фродаторних правочинів	66
В. С. Яковлева	
Детермінація втручання у діяльність судових органів.....	73

CONTENTS

Guyvan P. D.	
Terms in contracts for temporary use of property	3
Kritsak I. V.	
Principle of equality in aspect democratization of public life and building new aspects of criminoteology: challenges and threats today	11
Lysko T. D., Zakharchuk N. P.	
Manifestations of mediation in the criminal law of Ukraine.....	22
Militsyna K. M.	
Prospects of Output Based on Artificial Intelligence in Terms of Copyright Law of the People's Republic of China	27
Mima I. V.	
Christian law traditions as components of law policy.....	35
Mikhrovska M. S.	
Digital government in Ukraine – a new dimension.....	42
Nykolyna K. V.	
Electronic legal procedure in martial law: the issue of transformation	49
Popovych T. P.	
The idea of obligation according to the doctrine of Thomas Hobbes	54
Savchuk R. M.	
The criteria for evaluation the effectiveness of activities of law enforcement agencies	60
Fakas I. B.	
Peculiarities of consideration by courts of civil cases on invalidation of fraudulent transactions.....	66
Yakovleva V. S.	
Determination of intervention in the activities of judicial bodies	73

НОТАТКИ

Наукове видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

Збірник наукових праць

Випуск 95

Українською, англійською і російською мовами

Редактор-коректор В. Ізак
Технічний редактор А. Марєєва

Підписано до друку 10.11.2022. Формат 70х100/16. Папір офсетний.
Гарнітура «Шкільна». Друк офсетний. Ум. друк. арк. 6,83. Зам. № 1222/506

Наклад 100 прим. Вид. № 95

Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1
Телефон: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідectво суб'єкта видавничої справи ДК № 7623 від 22.06.2022 р.